DR. JANEZ EV. KREK:

SOCIJALNI ESEJI, GOVORI I NACRTI

KNJIGA 2. SVEZAK 2.

NAKLADOM ZNANSTVENE KNJIŽNICE „NARODNE PROSVJETE“ Z S O. J.
U ZAGREBU. — TISKARA „NARODNE PROSVJETE“ Z. S O. J. U POŽEGI.

18797

ZNANSTVENA KNJIŽNICA NARODNE PROSVJETE

KNJIGA 2. SVEZAK 2.

DR. JANEZ EV. KREK:

SOCIJALNI ESEJI, GOVORI I NACRTI

(PRVI DIO.)

PREVEO I UREDIO PETAR GRGEC.

TISAK NARODNE PROSVJETE ZADRUGE S O. J. U POŽEGI

DR JANEZ EV. KREK.

(27. XI. 1865. — 8. X. 1917.)

I.

Pločnicima su zveckale sablje i ostruge. Ulicama se šepirili austrijski časnici noseći na prsima čitavu izložbu ratnih odlikovanja. Na kolodvoru, po kavanama, gostionama i na šetalištima žamorio je njemački govor u svim mogućim narječjima i naglascima.

To je bila vanjska slika Ljubljane, kad sam je pohodio u kolovozu g. 1916.

Ali ispod te tuđinske i militarističke vanjštine živjela je još uvijek snažna i neslomljena slavenska duša glavnoga grada Slovenije. Duša, koju su bili dovukli pred bezdan propasti, a ona je još uvijek vjerovala u spasenje.

Sastao sam se sa svojim ljubljanskim znancima iz mirnoga doba. Bili su mrki i dosta šutljivi. Tek u četiri oka usuđivali su se da reknu koju iskreniju riječ o nepopularnom ratu. Činilo mi se, da su tako nepovjerljivi prema meni i jedan prema drugomu, kao da u svakom čovjeku gledaju njemačkoga doušnika i svojega neprijatelja. Ili su možda odvraćali pažnju jedan od drugoga, da ne moraju svoj vlastiti bol povećavati bolom tuđega srca? Sumorno, teško, zatvoreno raspoloženje našao sam svuda u slovenskom društvu.

Slovenci su proživljavali najteže časove svjetskoga rata. Talijani su bili upravo tih dana osvojili Goricu. Ali to je bila tek sićušna epizoda u gorostasnoj borbi dvaju pohlepnih susjeda, koji su se otimali o slovenske zemlje. Slovenci nijesu mogli da privole ni jednomu ni drugomu.

Pobjeda Nijemaca značila bi bila konačno ostvarenje velike pangermanske države od ušća Šelde pa najmanje do Trsta i Rijeke. Odlučna pobjeda Talijana značila bi i opet podjeljenje i uništenje Slovenaca. Alternativa je bila užasna, a trećega izlaza, činilo se, nije bilo.

Bio sam tih dana gost u kući dra Kreka. Uvijek je ta kuća bila nama Hrvatima veoma mila. A u vrijeme rata meni je bilo najdraže zalaziti u nju, jer sam se osjećao u njoj kao u kakvoj oazi, kamo nije dopirala ratna buka i gdje je čovjek mogao da bude potpuno iskren. Kod dra sam Kreka našao u taj mah i prijatelja Petra Rogulju, koji je upravo smišljao svoju brošuricu „Pred zoru".

„Krek je veoma potišten", govorio mi je dr. Rogulja. „Bojimo se i za njegov život, jer je tjelesno silno oslabio. O ratu ne govori rado, jer rijetko prema komu može da bude iskren. Pitao sam ga jednom: „Gospodine doktore, šta mislite, kako će svršiti ovaj rat?" Odgovorio mi je: „„Dragi, to pitajte radije baćušku."" Sva je njegova nada Rusija. U antantu gleda radi Talijana nepovjerljivo, a o centralnim vlastima ne će ni da govori, jer je svakomu jasno, za čim one idu. Potišten je i radi ovoga strašnoga klanja i radi trzavica u vlastitoj stranci. Njegov protivnik Šušteršić hoće da Sveslovensku Pučku Stranku upregne u jaram bečke kamarile. On kalkulira, da će na taj način spasti Slovence i od Nijemaca i od Talijana. Radi toga bi htio da isključi iz stranke sve one, koji su nepoćudni bečkomu dvoru. Pokušao je to najprije kod dra Kreka i profesora Jarca. Ali opozicija je proti njemu tako jaka, da je morao obustaviti svoj autokratski zaključak. Za vrijeme Cuvajeva komesarijata, kad smo došli u Ljubljanu na sastanak, nazvali smo bili mi Hrvati Šušteršića radi jednoga austrijskoga govora dvorskim lakajem. Već onda bio sam to rekao dru Kreku, a nedavno sam ga ponovno podsjetio na to. Pitao sam ga: „Gospodine doktore, zar nijesmo mi Hrvati imali pravo, kad smo rekli, da Šusteršić ima i lakajskih sklonosti?" Nije mi ništa odgovorio. Opazio sam, da on uopće ne napada nikoga lično. Ali zato su njegovi protivnici prema njemu prije podli nego lojalni. Sjećaš se one predratne hajke ljubljanskih liberalaca proti Kreku? I to je jedna između crnih stranica u povijesti slovenske liberalne stranke. Danas se vodi slična hajka, samo s tom razlikom, što su ulogu „Slovenskoga Naroda" i Kamile Theimer preuzeli dr. Šušteršić i njegovi drugovi. Izmislili su i novu laž proti Krekovu ličnom i svećeničkom poštenju. Klevetu Kreka u njegovu izbornom kotaru, pred činovnicima Gospodarske i Zadružne Zveze, tužili su ga i samom biskupu Jegliću. Pred Krekom ne će to da reknu, nego privatno šapuću o tobožnjim njegovim prljavštinama. Kad sam ja jedamput Kreku sve to rekao, začudio se on, a onda me je upitao: „Zar i od vas Hrvata tkogod u to vjeruje?" Vidio sam, da mu je bila velika zadovoljština, kad sam odlučno odgovorio, da mi do svih tih podvala ne držimo ništa. Bojim se, da će Šušteršić, kao sredstvo Beča, upropastiti stranku i Slovence. On je na sve spreman kao i naši frankovci. Krek samo šuti, trpi i čeka zgodan čas, da stranku orijentira jugoslavenski i slavenski. On neobično voli Ruse, što se vidi i u njegovu postupanju prema ruskim zarobljenicima, koji rade u Kranjskoj . . ."

Drugi dan nakon toga razgovarao sam s drom Krekom dulje vremena u njegovoj knjižnici. Nazočan je bio i pokojni dr. Rogulja. Krek nije bio onaj šaljivi, vedri i živahni Krek, kako sam ga upoznao na katoličkim sastancima i na Sv. Joštu. Čitavo mu je držanje odavalo dosta velik umor. Nije ni pušio svoje lule, s kojom se rijetko kada rastajao. Sjedeći na pokrajnjoj strani stola s desne Krekove strane imao sam prilike da dobro promatram njegovo lice i oči. Crte su lica bile nešto punije nego obično, ali nekakvo gotovo prozirno bljedoliko crvenilo na jabučicama, plavo-crvene žilice na obrazima, nekakva gotovo podbuhla debljina, izmorenost u pronicavim očima dovedoše me odmah na misao, da

je to više znak bolesti nego zdravlja. Krekova je arterioskleroza bila po svoj prilici već tada prilično razvijena. Nije mnogo govorio. Puštao je, da ja pripovijedam svoje ratne doživljaje na goričkoj fronti, i samo bi me katkada prekinuo kojom opaskom ili pitanjem.

Vladao sam se kao svi vojnici, kada su dolazili iz ratnoga pakla na dopust. Opširno sam pripovijedao o mrcvarenju kod Plava i Zagore, na Podgori, na Doberdobu i kraj primorskoga Tržiča. Upravo kverulantskom okrutnošću isticao sam razvaline slovenskih sela i gradića od Tolmina do Svete Gore i od Svete Gore do Međivasi, Devina i Šešljana. Nijesam se obazirao na to, kako se morala Krekovih narušenih živaca doimati bijeda slovenskoga žiteljstva, koje je nekoliko kilometara iza streljačkih rovova podnosilo bijes talijanskih topova i surovu bezobzirnost neodgovorne soldateske. Smatrao sam Kreka čovjekom, pred kojim smijem i moram iskaliti sve one prosvjede, koje sam dotada gušio živući u društvu samih njemačkih časnika.

A Krek je poznavao u tančine sva razorena sela na sočanskom ratištu. Tamo, gdje su godine 1916. stršile sablasne razvaline i opustjeli domovi, držao je on u vrijeme mira veličanstvene skupštine, na koje se znalo sakupiti i preko 4000 ljudi. Tamo, gdje je od većih zgrada ostao jedva kamen na kamenu, osnivao je nekada gospodarske zadruge, prosvjetna i konsumna društva, koja su imala da goričke i primorske Slovence privežu neodjeljivo uz njihovu grudu.

Nijesam štedio Krekovih živaca ni u daljnem razgovoru, kad smo raspravljali o prevelikoj vlasti nedemokratske države nad pojedincem, o novom militarističkom ropstvu, o besavjesnom uništavanju slavenskih zemalja, o revoluciji i evoluciji, o ratobornosti nekih vojnih župnika i o protuslavenskom značaju čitavoga rata. Za mene Krek u taj mah nije bio bolesnik, nego naš snažni i zdravi altruistični „oče Krek“, koji je sve razumijevao, koji je mogao da preuzme sve na sebe, pa i gorčinu

onih, koji su u časovima, kada su u divljačkoj borbi lebdjeli između dva svijeta, mislili poput onoga osuđenika u „Idijotu“ Dostojevskoga, da sada znadu sve.

Izjadao sam se kao sentimentalan dječak pred svojim ocem. Krek je sve mirno i gotovo nepomično slušao, a na koncu je rekao:

„Vi Hrvati previše čuvstvujete i maštate, a premalo radite. Radnika nam samo treba, nesebičnih i realnih radnika, pa se ne trebamo ničega bojati.“

Zvučile su mi te riječi kao zaslužen ukor. Ipak sam bio donekle razočaran. Pohod dru Kreku zamišljao sam sasvim drugačije. Kad smo u vrijeme mira zalazili k njemu, bili su to za nas časovi najvećega veselja. Njegova bi društvenost rastjerala i najmračniju melankoliju, i najdublju zabrinutost. Njegov široki pozdrav, njegov živahni upit: „Šta je novo, momci?“ bio je obično uvod u temperamentnu raspravu, u kojoj je gdjekoji izmedu nas znao pokušati da se makar i dosjetkom mjeri s Krekom, ali je uvijek morao da sa zadovoljstvom uzmakne pred njegovom nenametljivom nadmoći i pred njegovim dobroćudnim bockavim humorom. A ovog puta svega toga nije bilo. Nekakvo mračno, gotovo tjeskobno raspoloženje ponio sam iz Krekove knjižnice, kao da sam pohodio čovjeka, koji se nalazio na smrtnoj postelji. Uz to sam držao, da bi svatko morao prosvjedovati proti nepravednom ratu isto onako nervozno kao i ja. Nijesam u taj mah pomislio, da najjači prosvjed ostane često nijem i da najjači muževi ne drže gotovo ništa do pustih prosvjeda, manifestacija i demonstracija, koje nijesu spojene s kakovom realnom akcijom. Činilo mi se tada da je Krek bez razloga prevelik optimist ili da je čak previše apatičan prema našoj budućnosti.

Istom kasnije mogao sam malo bolje da razumijem, kako je duboko Krek proživljavao svjetski rat, kad sam dobio u ruke njegov, poslije smrti štampani igrokaz „Ob vojski.“ Krek je u preobilju drugoga korisnijega posla mogao tek na mahove i diletantski da se bavi pisanjem

beletrističkih djela, zato taj igrokaz ne znači za literaturu mnogo. Znači više kao ratna ispovijest Krekova. Ispovijest čovjeka, koji je strepio nad sudbinom slovenskih Brda, slovenskoga Krasa i cijeloga slovenskoga plemena. Dolaze u igrokazu i ovi stihovi, što ih u Rusiji govori jedan slovenski zarobljenik:

„Vojsko nosim v svojem srcu,
divjo in krvavo kruto,
vso grmečo in gorečo,
z razvalinami posuto,
vzdihe blede v črni strasti,
suhi glad in mraz koščeni,
besni srd in nemo žalost,
strti up, obup kamneni.
Vojsko nosim v svojem srcu,
bojno polje, čmerne rove,
rdečo kri in gnojne rane,
pogorišča in grobove.
Vzdihe, tožbe in kletvine,
solz, krvi potoke polne,
smrt, ki se ji kosa krha,
bolna srca, duše bolne.
Moja pesem, ruska mati,
nima gaja, kjer bi rastla:
zanjo rose ni hladilne,
mrka je kot sveča ugasla."

(Ob vojski; II. slika.)

Ovaj slovenski zarobljenik bio je sam dr. Krek. On je u ovoj viziji tugovao nad evropskim garištima i grobovima. Daleko od ratne klaonice, stvorio je sebi sliku rata iz bijede goričkih bjegunaca, kojima je ovaj igrokaz bio namijenjen, iz pripovijedanja ratnika, iz nesreća invalida i ranjenika, kojima se broj nakon svake ofenzive umnažao u samoj Ljubljani na tisuće, i iz uzdahâ i nevolja ratnih udovica i siročadi, kojih je bilo sve više u slovenskim selima.

Velika Krekova duša nije klonula. Odmah nekoliko stihova kasnije proriče taj isti zarobljenik uskrs slavenstva:

„Grob ki vanj smo zakopani,
ki nam top k pogrebu strelja,
se odpre nam in zasveti
nam velika nedelja.
Pa zapojejo zvonovi,
vrisk in pesem se oglasi,
mir zavlada, z mirom sreča
in veseli novi časi."

Pučki igrokaz „Ob vojski" bio je prosvjed Krekov proti ratu i proti onima, koji su ga započeli s tom svrhom, da unište ili barem okljaštre snažnu ideju slavenstva. Prosvjed, ali ujedno i optimistički pogled u budućnost.

II.

Krek nije ostao kod prosvjeda i kod samoga proricanja ljepše slovenske i sveslavenske budućnosti. Doskora mu se pružila prigoda, da izađe iz zatišja kao triumfator nad Šušteršićem i nad svojim klevetnicima te da započne veliku akciju, kojoj imademo dobrim dijelom da zahvalimo osnovanje jugoslavenske države.

Centralne su vlasti iscrpljivale do skrajnosti svoje podanike i svoja tehnička sredstva, da što prije dovrše rat u korist njemačko-madžarskoga imperijalizma. Imale su i dosta velikih uspjeha na svim ratištima. Ali sa svakim uspjehom Hindenburgovim, Mackensenovim, Conradovim i Boroevićevim rasla je sve više otpornost slavenskih naroda, koji su se grčili pod pritiskom Nijemaca i Madžara. Glad u nekim pokrajinama, pasivna rezistencija i dezertacije u nekim četama, bune proti rekvizicijama, organizovanje dobrovoljačkih slavenskih četa u Rusiji, Americi i u antantinim zemljama, tiskovna propaganda Paderewskoga, Masaryka i Jugoslavenskoga odbora u emigraciji, promjena na prijestolju u habsburškoj dinastiji

primoraše konačno i bečke samodršce, da svojemu vladanju dadnu barem nekakav oblik ustavnosti i demokratizma.

G. 1917. započeo je ponovno krnji parlamentarni život gotovo u čitavoj Austro-Ugarskoj. Prilike su za južne Slavene bile nepovoljne. Najveći dio jugoslavenskih zastupnika, koji se nalazio u peštanskom parlamentu, nije mogao radi neodlučnosti nekih vođa, radi konstelacije političkih stranaka u Hrvatskoj i Slavoniji i radi goleme brojčane nadmoći madžarskih zastupnika da započne kakvu veću akciju za ispunjenje slobodarskih težnja Jugoslavena. Glavno težište jugoslavenske politike bilo je preneseno u bečko carevinsko vijeće, gdje su naši zastupnici mogli uvijek da očekuju obilnu ili manje obilnu pomoć od podjarmljenih Čeha, Poljaka i Rusina.

Jugoslavenski su zastupnici u Beču osnovali „Jugoslavenski Klub". Najjača brojem i utjecajem bila je u njem Sveslovenska Pučka Stranka. Nalazio se još u stranci i dr. Šušteršić, ali nije imao nikakva ugleda. Bitka između njega i dra Kreka svršila se već tada njegovim porazom. Krek je od g. 1915. bio ravnatelj „Gospodarske Zveze". Šušteršić je 30. prosinca 1916. bio nadglasan prigodom glavne skupštine i u „Zadružnoj Zvezi", koja „Gospodarsku Zvezu" financira. Šušteršićeve se zadruge na to ocijepile od svoje matice i stvorile „Zadružnu Centralu". I glavno glasilo Slovenske pučke stranke „Slovenec", bilo je u rukama šušteršićevaca. Ali sve to nije oborilo Krekova autoriteta. Uza nj je pristajao ogroman dio širokih narodnih slojeva, gotovo svi zastupnici i malne čitava duhovna i svjetovna inteligencija. Odlučan udarac zadan je Šušteršićevoj kamarilskoj politici 30. svibnja 1917., kada su hrvatski i slovenski zastupnici predali u bečkom carevinskom vijeću ovu svečanu deklaraciju:

„Potpisani poslanici, udruženi u Jugoslavenskom Klubu, izjavljuju da zahtijevaju na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava, neka se sve zemlje monarhije, u kojima stanuju Slovenci, Hrvati i Srbi, ujedine pod žezlom habsburško-lorenske dinastije u samostalno državno tijelo, koje će biti slobodno od svakoga narodnoga gospodstva tuđinaca i izgrađeno na demokratskom temelju. Za ostvarenje toga zahtjeva jedinstvenoga naroda uložit će oni sve svoje sile".

Svibanjska je deklaracija bila samo jedna etapa u borbi za slobodu južnih Slavena. Bila je uz to i logički protuslovna, jer se samostalno državno tijelo, koje bi bilo slobodno od svakoga narodnoga gospodstva tuđinaca" nije moglo složiti s tuđinskim „žezlom habzburško-lorenske dinastije". Ali zastupnici, koji su je potpisali, nijesu mogli da budu otvoreniji, kao ni češki politici, koji su u svojoj izjavi imali također sličan okvir.

Čitav je slavenski jug shvatio ovaj veliki potez svojih zastupnika. Dok su njemački i madžarski diplomati bili osupnuti i ogorčeni, prodro je kod nas u najšire narodne slojeve snažan pokret, koji je zajedno sa uspjesima Srbije, ruske revolucije, antante, Amerike i Jugoslavenskoga Odbora pripravio konačne uvjete za potpuni slom Austro-Ugarske. Pokret, što ga je stvorila svibanjska deklaracija, značio je najjaču etapu jugoslavenske politike u bivšoj Austro-Ugarskoj.

Krek je već davno sanjario, da će doći vrijeme, kada će Slovenci, a s njima i svi južni Slaveni, stvoriti zajedničku potpuno slobodnu državu. Njegovo djetinjstvo i gimnazijski uzgoj padaju u doba, kada je sveslavenska romantička ideja bila u nas još u najbujnijem cvatu. Ta je ideja djelovala na nj, te je već u gimnaziji, kako svjedoči u „Slovencu" od 4. XII. 1918. Jos. Korošec, nadučitelj u Boh. Beli, razlagao svojim saučenicima više puta, „kako bi bila velika jugoslavenska država, kad bi bili Srbi, Hrvati i Slovenci zajedno u jednoj državi". Pokazivao je u atlasu i granice te države, te je u nju ubrajao u svojem neznanju i — Albaniju.

Toj svojoj sanji ostao je vjeran i kasnije kao zreo čovjek. Težnja za potpunom slobodom svih južnih Sla-

vena izrečena je u slovenskoj beletristici možda najjasnije u romanu F. S. Finžgara „Pod svobodnim solncem“. Sam pak Finžgar priznaje, da mu je glavnu misao za taj roman dao dr. Krek. Pisac je naime došao jednog dana u pohode dru Kreku, a on mu je pokazao knjigu dra Kosa, u kojoj je sakupljeno gradivo za slovensku povijest. Otvorio je knjigu i pročitao u njoj ovaj odgovor, što su ga stari Slaveni tobože dali Avarima: „Tko je od ljudi, što ih obasjavaju sunčane zrake, tako moćan, da bi nas nadvladao? Navikli smo. da si prisvajamo tuđe zemlje, a ne, da bi drugi osvojili našu. Takav će biti naš običaj, dok bude boja i mačeva“. Potaknuo je Finžgara, neka u romanu obradi to staro slobodno doba Slavena. Dao mu je i tendenciju romana ovim riječima: „Reci našim ljudima, da naši oci nijesu bili takve sluge, kao što smo sada mi“ (Dom in Svet, 1917, br. 11-12).

Ovaj osjećaj, da smo sluge i da moramo biti slobodni od svakoga gospodstva tuđinaca, izbijao je i iz drugih Krekovih napisanih i nenapisanih izjava. Ali kao politik, koji mora da računa sa sadašnjim realnim prilikama, nije mogao Krek da živi o sanjama. Nije mogao da vodi onakvu politiku, kakvu su u nas Hrvata zastupali Kvaternik i Starčević. Realni politici ne mogu da se omeđuju samo na isticanje konačnoga ideala i na zahtjev, neka se taj ideal ispuni, već moraju da nađu puteve i sredstva, kako će do toga ideala najlakše doći. I ako se taj ideal može ispuniti istom u dalekoj budućnosti, onda ne koristi romantička i neplodna politika negacije, već treba neke činjenice, koje se ne dadu odmah promijeniti, priznati kao nužno zlo, pa treba stvoriti program etapnoga približavanja idealu.

Krek je znao vrlo dobro, da bi Slovencima samo naudio, kad bi htio da bude junak kakve bezuspješne rakovičke bune. Slovenci nijesu mogli da misle na revoluclju. Njima je bila potrebita evolucija, oni su morali, da se zadovolje postepenim razvojem i oslobađanjem.

Još koncem 19. vijeka bili su Slovenci sasvim preplavljeni njemačkim i talijanskim nadiranjem na njihov teritorij. Prava njihova volja nije se mogla očitovati potpuno ni u prosvjeti, ni u gospodarstvu, ni u politici. Nijemci su bili upravo bezobzirni u odnarođivanju njihovih krajeva. U Koruškoj, u tom „vilajetu“, kako su Slovenci govorili, postojale su za 17.000 slovenske djece samo tri slovenske škole. Slovenska su djeca morala da švapčare i da deklamuju pjesmu: „Ich bin ein deutsches Kind“. A kad bi ih učitelji čuli, gdje govore svojim materinskim jezikom, kažnjavali bi ih zapovijedajući im, da nose pred drugima na leđima drvena magarca i da pišu: „Ich bin ein windischer Esel“. Slične su prilike vladale i u onim krajevima, gdje su Slovenci bili izmiješani s. Talijanima, n. pr. u Gorici, Trstu i u okolici Kopra.

U ovakvim prilikama nijesu mogli da se rađaju Kvaternici i Starčevići. Tu je trebalo spasavati ono, što se dalo spasiti, a ostalo je trebalo prepustiti budućnosti. Trebalo je slomiti njemački i talijanski duh u gradovima. Trebalo je izvojevati poštivanje slovenskoga jezika u općinama, u osnovnim i srednjim školama. Trebalo je organizovati narodni imutak, da bude barem u glavnom neovisan o tuđinskom kapitalu. Trebalo je barem oslabiti bujicu tuđinstva u ugroženim krajevima. Trebalo je promijeniti izborni red u korist demokratskih težnja Slovenaca.

Ovomu programu, ovomu postepenomu oslobađanju žrtvovao je Krek sve svoje sile. Mislio je, da će potpuno oslobođenje i ujedinjenje južnih Slavena biti moguće istom u dalekoj budućnosti, pa je zato računao s habzburškom monarhijom kao s činjenicom, protiv koje se zasada ne bi isplatilo boriti. Njegova je predratna politika bila „austrijska“ u onom smislu, u kojem je i politika Strossmayerova bila „madžaronska“ ili nagodbenjačka.

Kao bližu etapu u oslobađanju i ujedinjavanju južnih Slavena bio je prihvatio t. zv. trijalistički program.

Još i g. 1914. držao je u svojemu zavičajnom mjestu Selcima predavanje, u kojem je naglasio: „Bezuspješni napori u Beču nepokolebivo su utvrdili u meni uvjerenje: „Mi moramo dobiti trijalizam“.“

Ogriješili bismo se o historiju, kad bismo ustvrdili, da je svibanjska deklaracija računala sasvim stalno s osnovanjem sadašnje jugoslavenske države. Vanjska je njezina forma bila, da tako reknem, trijalistička. Trijalistički su je tumačili i mnogi od onih, koji su je potpisali. Bilo je čak i politika, koji su pristajali uz nju samo u znak protesta protiv izvanokviraške državne ideje dra Trumbića i njegovih prijatelja u Jugoslavenskom Odboru. No bečki su i peštanski samodršci znali vrlo dobro, da svibanjska deklaracija računa s habzburškom monarhijom samo u tom slučaju, ako opća svjetska konstelacija ne bi nikako dopuštala, da se osnuje potpuno slobodna jugoslavenska država zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom.

Nijesam mogao razgovarati s Krekom, kako je on tumačio svibanjsku deklaraciju, jer sam u to vrijeme bio u inozemstvu. Izjave prijatelja, koji su bili tada s njime u vrlo uskoj vezi, nijesu u svemu saglasne. Dok neki kažu, da je Krek stalno računao, da će se jugoslavenska država stvoriti izvan okvira Austrije, dotle se iz svjedočanstva drugih daje zaključivati, da je i on ovdje kolebao. Nije bio protivan koncepciji dra Trumbića, koji ga je jednim pismom bio pozvao u inozemstvo. Ali nije vjerovao stalno, da će se ta koncepcija tako brzo ostvariti. Rusija je na bojištu bila dosta slaba. Centralne su vlasti bile na vrhuncu moći. Evropa još nije mogla osjećati moralnu snagu Wilsonovih ideja i ideja ruske revolucije. Italija je išla sasvim očito za tim, da sačuva Austriju, a u Francuskoj i Engleskoj postoje još i danas snažne skupine, koje ne mogu preboljeti Habzburgovaca. U ovakvim prilikama nije ni čudo, što je Krek sumnjao o potpunom uspjehu akcije, kojoj je na čelu stajao Jugoslavenski Odbor.

Svakako je stalno, da je Krek računao s obadvije mogućnosti. Zato se uvijek borio proti onima, koji su pod utjecajem spletaka iz Beča i Pešte nastojali da svibanjskoj deklaraciji dadnu austrijski značaj. U radu za jugoslavensku državu razvio je unatoč svojoj bolesti neumornu agilnost. Činilo se, kao da je postao opet onaj stari Krek, koji je u vrijeme izborne borbe znao da drži u isti dan skupštine na tri vrlo udaljena mjesta u Kranjskoj. Putovao je više puta izvan Slovenije. U svojem posljednjem javnom govoru u Splitu doviknuo je na adresu protivnika deklaracije i denuncijanata: „Ropstvo je veleizdaja, a ne sloboda; veleizdajnik je onaj, koji je proti oslobođenju našega naroda“.

Bio je to njegov labuđi pijev. Nakon agitacijskoga putovanja po Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji svratio se sav satrven svojemu prijatelju župniku Bajcu u Št. Janžu, gdje je od arterioskleroze 8. listopada na večer naglo umro. On, koji je svojom poduzetnošću i praktičnim sposobnostima mogao da steče milijune, završio je zemaljski život kao siromah ostavivši svojim prijateljima i svojemu narodu oporuku:

„Svi vi, koji ste sjeme iskrvavjeloga naroda, mislite samo jedno: kako ćete udruženi posvećivati sve svoje sile, sve svoje sposobnosti, svu svoju ljubav i čitavo svoje srce našoj jugoslavenskoj državi, za njezin procvat, kulturu i blagostanje!“

Žalobna povorka ispratila je 13. listopada 1917. ostanke pokojnikove na ljubljansko groblje. Tugovali su za njim iskreno i politički protivnici i pogotovu pristaše. Pred češkim i jugoslavenskim izaslanicima, pred zastupnicima svih ljubljanskih društava i korporacija, što ih je Krek osnovao ili vodio, rekao je dr Anton Korošec na grobu svojega prijatelja i ove riječi:

„Vidio si, kako taj naš narod trpi, osjećao si s njime i zato si ga još iskrenije ljubio. Vidio si njegovo siromaštvo, zato si se starao za njegov kruh; vidio si njegovu zanemarenost, zato si se starao za nje-

govu prosvjetu i izobrazbu. Još više! Vidio si da je tvoj narod okovan u lance, da je potlačen, da nije slobodan među drugim slobodnim narodima. Naročito si to vidio i spoznao u nedavno minulom vremenu, kada je sav svijet ustao protiv nas, kada su nas bajunetama gonili kroz podivljalu svjetinu, koja je pljuvala na nas, psovala nas i udarala, kada su naši najbolji muževi ginuli u tamnicama. Tada si upoznao, što je trpljenje pod tuđim jarmom. I u tim teškim, žalosnim časovima javila se u tebi misao o oslobođenju našega naroda. Jasna i lijepa je bila tvoja misao. Vidio si, da je naš jugoslavenski narod u tom velikom općem krvarenju sazreo, da postane samostalan, da osnuje svoju vlastitu neovisnu državu, da strese sa sebe tuđi jaram. I kada si to upoznao, bacio si strančarske okove sa sebe, te si potražio veze, koje vežu cjelokupni jugoslavenski narod".

„Ali, braćo i sestre", dodao je dr Korošec, „na grobu dra Kreka ne smijemo uzdisati. Iz groba čujem glas: Levate capita vestra, ecce enim appropinquat redemptio vestra. — Dignite glave, jer se približava vaše otkupljenje. Ruku o ruku stupat ćemo svojim putem naprijed, da postignemo ujedinjenje jugoslavenskoga naroda".

Cijele jugoslavenske javnosti dojmila se nenadana Krekova smrt kao narodna katastrofa. „Slovenec" se ponio tom prigodom prilično ceremonijalno, jer je još uvijek odlučivao u njem Šušteršić. Onaj Šušteršić, koji je spriječio 1915. proslavu Krekove pedesetgodišnjice, koji je 3. srpnja 1916. isključio Kreka iz stranke i koji je još i tada po uputama iz Beča nastojao da što više oslabi Krekov autoritet. Glasila su protivničkih stranaka naprotiv bez ikakva ustručavanja priznala veličinu Krekovu.

Socijalno-demokratski „Naprej" pisao je na dan pogreba:

„Nitko između savremenih slovenskih i jugoslavenskih politika nije bio toliko svojina cijeloga naroda kao dr. Krek. Njegova osobna ljubežljivost, njegova neumorna radinost, njegove čiste ruke i njegova sposobnost, da stupa neprestano s razvojem, sve je to činilo ličnost, koja je našla priznanje i poštovanje svuda. Visoko su ga cijenili njegovi pravi, iskreni prijatelji, visoko su ga poštivali njegovi politički protivnici. S Krekom kao politikom bila je moguća načelna borba, koja nije pala nikada na niski nivo ličnih uvreda. — — —"

„— — Teško nam je, ako pomislimo, da s njime danas liježe u grob velika ideja o jugoslavenskoj demokraciji, što ju je zasnovao još ove godine i koja bi udruživala u budućnosti na slavenskom jugu sve elemente, spremne na pravi, širokopotezni demokratski rad. On, koji se već po naravi odlikovao najdemokratskijim mišljenjem i osjećanjem, o čijem ličnom poštenju nije sumnjao nitko, da bi možda iskorišćivao kakvu akciju u osobne, sebične svrhe, bio je jedini pozvan da oživotvori tu ideju.

Nikakva službena odlikovanja ni priznanja nije dr Krek dobio u dugo doba svojega javnoga rada. To je zacijelo najbolji dokaz za njegovo nesebično djelovanje. U doba, kada je tolika jagma za odličnim mjestima, za naslovima, za odlikovanjima, ostao je dr Krek uvijek samo priprosti dr Janez Ev. Krek, državni i pokrajinski poslanik, pa zato također nema čovjeka na slovenskoj zemlji, koji ne bi govorio o njem svim poštovanjem. Njegova je darežljivost bila na glasu, zemaljskoga bogatstva nije nagomilavao, posljednjih dana svojega javnoga rada bio je upravo tako siromašan kao prvih dana, kada je nastupio, — dokaz, da su njegove nakane bile uvijek poštene". — —

„— — Umro je muž, velik po svojim sposobnostima, neokaljana značaja, muž rada — čast njegovoj uspomeni!"

Od ostalih priznanja protivničkih spominjem samo završne riječi nekrologa, što ga je u „Ljubljanskom Zvonu" (1917. god. 37. broj 11.) napisao dr Drag. Lončar:

„Dr Janez Krek legao je u grob, kada je titanskom snagom svojega duha i srca nastupao za narodnu slobodu Slovenaca, Hrvata i Srba. Sam se očistio u ognju te ideje, pa je to zahtijevao i od drugih: postao je poosobljenje narodnoga jedinstva u borbi za narodnu slobodu. Pripadao je među najbolje muževe slovenstva i jugoslavenstva: bio je znanstvenik, organizator i politik-demokrat, velik u nesebičnom radu, jedan između onih, s kojima bi se dao svijet pokrenuti drugim tečajem".

Utjecaj Krekove ličnosti postao je možda najjači nakon njegove smrti. Sjećam se, kakvim su poštovanjem govorili o njem neki jugoslavenski dobrovoljci u Noceri Umbri, kada su uz Gmajnerove izvještaje o bezbrojnim potpisima, kojima je narod pristajao uz svibanjsku deklaraciju, dobili iz Švicarske i razglednicu s Krekovom slikom i oporukom. Kao kakvu čarobnu svetopisamsku formulu čitali smo Krekovu posljednju volju. Mnogu nam je sumnju raspršio dr Milivoj Jambrišak, kada nam je otkrio, da one riječi u svibanjskoj deklaraciji „pod žezlom habzburško-lorenske dinastije" ne znače ništa, i da je pokretu, koji se kretao oko svibanjske deklaracije, ista svrha kao i radu Jugoslavenskoga Odbora u zemljama antante i u Americi.

Krekov je sprovod bio manifestacija jugoslavenske i slavenske svijesti u doba, kad je pangermanska preuzetnost bila najnasrtljivija i kad je „Marburger Zeitung" mogla da piše: „Život se toga vindišarskoga (ne slovenskoga!) svećenika istrošio u sveslavenskoj vatri i neprijateljstvu proti našemu narodu, i agitatori su velike Srbije vidjeli u njem svojega najsnažnijega saradnika". Ali već 18. kolovoza 1918. nijesu bili više ni pangermani tako preuzetni. Toga dana postavljena je bila na kuću, gdje je Krek umro, njegova spomen-ploča. Otkriće Krekove spomen-ploče pretvorilo se u veliku svečanost i u manifestaciju za ujedinjenu i slobodnu Poljsku, slobodnu Češku i slobodnu Jugoslaviju. Od Poljaka su bili nazočni Glombinski, Moraczewski, Czernecki; od Čeha

Klofač, Staněk, Franta, Kalina, Vaněk, Sedlak; od Jugoslavena dr Drinković, dr. Sunarić, dr Grisogono, Šurmin, dr Budisavljević, dr Petričić, dr Rogulja, dr Šimrak i drugi. Austrijski je okvir svibanjske deklaracije bio do kraja raskinut. U Evropi su vladala jasnija načela, a naročito načelo narodnoga samoodređenja. Zastupnici su triju slavenskih naroda stvorili tom prigodom posve slobodarske nacrte za budućnost. Vojnici su i oružnici morali u Št. Janžu da slušaju govore, u kojima nije bilo više „žezla habzburško-lorenske dinastije". Snaga je njemačkoga oružja bila već klonula. Približavao se dan, kada je potpuno ujedinjena i slobodna Jugoslavija imala da postane činom.

III.

Samom politikom, čistom politikom ne bi dr Krek bio postigao svoje znamenitosti. Veličina je njegova doduše i tu neosporiva. Imao je veoma opsežnu, upravo enciklopedijsku kulturu. Govorio je 15 jezika; među njima i sve slavenske jezike. Odlikovao se dubokim razumijevanjem svih državnih poslova. Neobično je pronicavo umio da izmjeri i ocijeni oscilaciju snage svih vanjskih i unutarnjih faktora, koji su odlučivali u kranjskom pokrajinskom saboru i u bečkom carevinskom vijeću. Kao pošten i otvoren čovjek, koji je ne samo privatni, nego i javni rad svodio na etičke principe, bio je protivnik busijske makijavelističke politike izigravanja i iznuđivanja. Radi toga su i protivnici imali u nj povjerenja znajući, da će se uvijek držati svojih obveza i obećanja. Sveslovenska je pučka stranka unatoč svojoj malobrojnosti najviše njegovom zaslugom došla do nerazmjerno velika ugleda. Krek je u političkom životu kao karakter bio duševno središte (za mnoge i nevidljivo središte), oko kojega se u odlučan čas znale stvoriti veće parlamentarne grupacije, koje su bečku vladinu politiku stavile više puta pred nerazrješive probleme.

God. 1909. osnovano je u Beču „Slavensko Središte“, u kojem je bilo 58 hrvatskih, slovenskih, rusinskih i čeških zastupnika. Doskora je osnovano „Slavensko Jedinstvo“, koje je imalo 125 zastupnika. U parlamentarnoj borbi, koja je znala prelaziti i u opstrukciju, osjećali su Krekovu snagu i Bienerth i Bilinski i Stürgkh. Kada se radilo o osnovanju agrarne banke, kojom su Madžari htjeli da u Bosni i Hercegovini otkup kmetova izrabe u svoje kapitalističke svrhe, glavni je govornik i vođa borbe proti ministru financija Bilinskomu bio dr Krek. Bilinski mu je prigovorio snebivajući se, kako ga može unatoč svojoj svetoj odjeći napadati tako strastveno. Krek mu nije ostao dužan. Svoj govor proti njemu završio je riječima: „Ako Bog da, pod mojom će skromnom svećeničkom odjećom kucati srce, koje uz vjernost prema crkvi spaja i vjernu ljubav prema siromasima, zatiranima, istinoljubivost i neprijateljstvo prema svima izrabljivačima, gulikožama i licumjercima“.

Šušteršićevo šikaniranje dra Kreka ne bi bilo dovoljno razumljivo, kad ne bismo uz razne druge momente uzeli u obzir i njegov predratni rad u bečkom carevinskom vijeću. Krek je bio vođa u borbi protiv madžarske agrarne banke za Bosnu i Hercegovinu. Bio je vođa i u borbi protiv Cuvajeva komesarijata u Hrvatskoj i Slavoniji. Pod njegovim utjecajem u vrijeme balkanskoga rata, kada je Austrija kanila da povede vojnu na Srbiju, izjavili se južni Slaveni u Beču protiv austrijskih namjera. Svega toga Beč nije zaboravio. Htio je da ukloni dra Kreka iz političkoga i uopće javnoga života, a Šušteršić mu je kao dvorski pouzdanik u tom vjerno služio.

Ipak, kako sam već spomenuo, u politici ne leži sva veličina Krekova. Bilo je među Jugoslavenima i većih parlamentaraca, većih politika od njega. Sam je on smatrao parlamentarni rad donekle sporednim i manje vrijednim zanimanjem. Kao sin raskomadana naroda i malena plemena vidio je dobro, da o austrijskoj politici

odlučuju ipak Nijemci u Beču i Berlinu i Madžari u Pešti, a slavenski zastupnici mogu uz najveća naprezanja od vremena do vremena postići samo kakvu nebitnu korekturu. Izrazio je više puta i u štampi i u javnim govorima i privatno svoju odvratnost proti sitničavim natezanjima, antišambriranju, servilnosti, „koruptivnim klicama“ politike i naročito proti prosjačenju, na koje su gotovo neminovno osuđeni maleni i potlačeni narodi.

Takva politika nije odgovarala Krekovu karakteru. Glavna je njegova pažnja bila upravljena na drugo polje. Nije tražio izlaza iz ropstva u krvavoj revoluciji. Revolucija nije imala mjesta u njegovu idejnom sistemu ni kao sredstvo nacijonalnoga ni kao sredstvo socijalnoga oslobođenja. On je i predobro osjećao, kako su bili jaki okovi, koji su stezali Slovence i ostale Jugoslavene. Prosuđujući točno dinamiku evropskih struja, naroda i država znao je, da mi sami po sebi ne možemo promijeniti kartu Evrope. Trebalo je, da se zatalasaju drugi, jači narodi, i onda se istom moglo misliti na potpuno oslobođenje.

Mnogima će ta nerevolucijonarnost Krekova biti nesimpatična. Mi živimo danas u takvom razdoblju, koje prima kao pozitivnu vrednotu malne sve, što se naziva revolucijom. Kritika je u tom pitanju gotovo nedopuštena. Svi smo više ili manje skloni, da izrečemo najoštriju osudu nad svojom prošlošću i da uzmemo u svoj martirologij, u svoj — da tako reknem — panteon samo one ljude, koji su činili atentate, dizali bune ili ginuli u tamnicama. Neumoljiva će nas kritika već otrijezniti. Naš će se narod naučiti da cijeni i neke od onih ljudi, koje bi neki pretjerani zanešenjaci htjeli danas gotovo da ubroje u red Brankovića i Radaka. Naprotiv, mnoge će od naših sadašnjih heroja historija razotkriti kao doktrinarce, koji su imali premalo smisla za praktičan rad, ili kao ljude prenapetih živaca i preosjetljiva srca, koji su se podavali ispraznim maštanjima te nijesu mogli da

vladaju sobom ni da prosude omjer snaga, koje djeluju u svijetu.

Uvidjevši slabu korist od politike u bečkom carevinskom vijeću nije Krek stavio sebi alternative: Ili revolucija ili se valja potpuno pokoriti tuđinštini! On je našao i treći izlaz iz teške situacije. Vjerujući u neodoljivu moć socijalne ideje i organizacije na osnovu kršćanskoga solidarizma obratio je glavnu pažnju pučkoj prosvjeti i staleškoj organizaciji seljaka, radnika i obrtnika. Držao se načela, da narod mora i mimo državu sam sebi pomoći. Svojemu je prijatelju Finžgaru kazao jedared: „Treba narod uvjeriti, da od očekivanja kralja Matjaža nema ništa. Vara se tko misli, da će s otvorenim ustima i prekrštenim rukama dočekati blagodati odozgo. Žet ćemo mi na jugu samo ono, što zagrnutih rukava sami sebi privrijedimo i izvojštimo". (Dom in Svet, g. 1917., br. 11.).

Krek je osuđivao političku taktiku hrvatskih pravaša ispoređujući je s taktikom ortodoksnih marksista. Vidio je kod jedne i kod druge stranke samo krnju politiku, politiku negacije bez dubljega smisla za socijalnu reformu. Već g. 1895. napisao je u „Črnim bukvama kmeč. stanù" ove riječi: „Hrvati međutim nemaju vremena, da u svojim neplodnim političkim spletkama misle na društvene prilike, ali doći će vrijeme, kada će biti prekasno, da misle na njih. Osjećat će ih svi bez izuzetka". I kasnije je ponavljao tu misao pred hrvatskim učenicima, koji su dolazili u njegovu školu na Sv. Jošt ili kamo drugamo. Imao je mnogo muke da proširi naše političko shvaćanje, koje nije išlo dalje od nagodbe i od jadikovanja proti njoj. Vremenom smo uviđali malne svi, da nagodba nije svemu zlu kriva, već su krivi mnogo i naši politici, koji su se zadovoljavali time, da sjede u svojim kancelarijama, da od vremena do vremena izvedu đaštvo na ulicu i da priređe nekoliko manifestacija i demonstracija. U isto pak vrijeme nijesu znali da iskoriste ni one autonomije, koju im je zajamčivala nagodba. O kakvim pozitivnim reformama, o socijalnoj organizaciji naroda nije bilo ni govora.

Od narodnoga je politika zahtijevao Krek u prvom redu, da bude socijalni radnik. Toga se i sam držao, i upravo u tom leži njegova veličina. Mi Jugoslaveni nijesmo imali pregaoca, koji bi bio tako velik socijalni organizator i koji bi tako duboko bio prožet socijalnim dužnostima kao on.

Krek je znao, da Slovenci i uopće južni Slaveni ne mogu od Austrije očekivati gotovo ništa. I to ne samo zato, što su u toj državi odlučivali slavenski neprijatelji, nego i zato, što je to bila kapitalistička država, iz koje su korist vukli naročito oni bankari, tvorničari i magnati, koji su se okupljali oko novina „Neue freie Presse", „Die Zeit" i „Pester Lloyd". Radi toga je Krekova socijalna borba za proletarske staleže bila ujedno i borba za nacijonalnu slobodu Slovenaca.

Košto imade naime pojedinaca, koji živu o nadvrijednostima (Mehrwert) i nagomilavaju rezerve tuđe zaslužbe u svoju ličnu korist, tako imade i naroda, koji u službi svoje državne organizacije istupaju proti drugim narodima kao izrabljivači. Takvi su izrabljivači bili i austrijski Nijemci u svojoj nacijonalnoj borbi proti Slovencima i drugim Jugoslavenima. Borba Slovenaca proti tuđinskom imperijalizmu bila je borba proletarskoga plemena proti onima, koji se nijesu zadovoljavali time, da živu samo o svojem trudu, nego su želi i tamo, gdje nijesu orali ni sijali. Najkonkretniji je dakle zahtjev te borbe morao biti, da slovenski seljaci, radnici i obrtnici budu staleški organizovani, pa da oni sami uživaju svoju žetvu.

IV.

Bilo je časova, kada su dra Kreka i neki njegovi prijatelji smatrali socijalistom ili bolje reći komunistom. No to je mišljenje bilo sasvim krivo. Krek je doduše poznavao iz originalnih djela malne čitavu komunističku

literaturu. Poznavao je statistički kao malo koji socijalistički pisac čitav marksistički pokret. Ali svojih osnovnih načela nije uzeo ni iz Marksa ni iz Bakunjina ni iz drugih komunističkih teoretika. Poticaj za socijalni rad dala su njemu kršćanska načela, sadržana naročito u poslanici sv. Jakoba apostola, u poslanici sv. Pavla učeniku Timoteju, u naukama sv. Bazilija, sv. Ambrozija i sv. Augustina i poglavito u okružnicama Leona XIII. „Graves de communi", „Rerum novarum" i „Quod apostolici muneris".

Dok dosljedni komunizam kao antipod individualizmu osniva svoje temeljne zahtjeve na načelima potpunoga kolektivizma i prema tome utapa ličnost pojedinca u društvu, niječući privatnu svojinu, dotle kršćanstvo, stojeći na stanovištu lične slobodne volje, lične odgovornosti i zasluge, samo ograničuje ličnu slobodu i ličnu svojinu. Kršćanstvo prema svojim osnovnim i socijalnim načelima svodi na pravu mjeru i individualizam i kolektivizam.

Krek je doduše u svojem najradikalnijem na prvi pogled gotovo marksističkom članku „O kartelih in trustih" (Čas, 1909., sv. 1.—2) zahtijevao podržavljenje produktivnih sredstava, i time se samo približio shvaćanju t. zv. državnih socijalista (Staatssozialisten), kojih većina sociologa uopće ne ubraja u komuniste. Ali u samu ličnost i u samu bit privatne svojine nije dirao. Zato ga ne možemo nipošto smatrati pravim socijalistom. Svoje nazore o odnošaju pojedinca prema staležu, narodu, državi i čovječanstvu, kao i o odnošaju svih tih organizama međusobno razložio je iscrpljivo u svojem najvećem djelu „Socializem" (izašlo u Ljubljani g. 1901.), gdje je uz rimsko načelo o neograničenoj upotrebi svojine odlučno zabacio i komunistička načela, a pogotovu nauku Proudhona, koji je u spisu „Što je svojina?" rekao: „Svojina je krađa". Čitav svoj život posvetio je nesebični dr Krek borbi za proletarske staleže i proletarski narod. O koncentrisanom velikom kapitalu i njegovim

monopolima napisao je u članku „O kartelih in trustih": „Tu je Turčin novoga doba". Američkoga miljardera Rockefellera označio je: „Tigar u bengalskoj pustinji nije prema Rockefelleru ništa". Naprotiv o proletarcima je bio uvjeren, da su oni stupovi društva i hranitelji svijeta. Kad su ga prekoravali, što se u javnim nastupima znao češće složiti sa socijalistima protiv građanskih stranaka, odgovarao bi, da su komunisti pošteniji od gospodarskih liberalaca i da mu je zavedeni marksistički proletarac bliži od bahata bogataša. Gledeći dubokom intuitivnošću u strukturu čitavoga društva nastojao je da postepenim reformama poruši što više stupova, o koje se upirao kapitalistički kolos u državi. Treba u prvom redu zaštititi radnika i seljaka, to je bila njegova misao vodilica. Vršak njegovih praktičnih socijalnih študija bili su nacrti za zaštitu seljačkoga i radničkoga staleža. Tim nacrtima, pa vještinom, koju je pokazao u podizanju zadrugarstva, i osnovom zakona protiv kartela probio je sebi put u prve redove socijalnih stručnjaka u bivšoj Austriji. Cijenili su ga ne samo slavenski nego i njemački zastupnici, a veliki su ga se kapitalisti tako bojali, te su, kako pripovijeda Finžgar, jednom pokušali obećanjem dosta velike svote, da ga podmite, što im dakako nije uspjelo.

Može se reći, da je on sa svojim drugovima, koji su izvodili njegove nacrte, faktično posijao Sloveniju svim mogućim seljačkim, radničkim i obrtničkim udruženjima. Kuda je on prolazio, tu su odjednom nicale rajfajzenovke, konzumi, čavlarske, rešetarske, klobučarske, košaračke, mljekarske, bačvarske, ugljenarske i slične zadruge. Radnici su na koncu bili organizovani u Jugoslavenskoj strukovnoj svezi, a seljaci u Seljačkoj svezi. U doba najteže financijalne krize kao i u vrijeme rata najviše su Slovencima, a donekle i Hrvatima koristile Zadružna i Gospodarska Zveza, dvije Krekove financijalno-gospodarske institucije, koje danas imadu na mjesec zajedno gotovo tristo milijuna prometa. Slovensko

je zadrugarstvo prije Kreka jedva životarilo, a on ga je neumornom agitacijom podigao do neočekivane visine i brojem i kakvoćom. U Kranjskoj se od g. 1873.—1893. ustanovilo samo 30 zadruga. A od god. 1893.—1912., dakle u vrijeme Krekove najveće radinosti, podigao se njihov broj na 567!

Teško bi bilo reći, gdje je Krek najviše stanovao. On uopće nije imao stalna boravišta, nego je bio jednako kod kuće u čitavoj slovenskoj zemlji. Nijedan geograf, nijedan turist nije jamačno tako dobro poznavao slovenskih sela i gradova, slovenskih gora i dolina kao on. A i njega su osobno poznavali ne samo u Kranjskoj, nego i u Štajerskoj, Koruškoj, Goričkoj, Primorju, Trstu i u Istri. Zašao je bio i među mletačke Slovence, te je u Št. Lenartu držao sastanak, na kojem je osnovao gospodarsku zadrugu. Naravno, talijanske su novine radi toga bile podigle na nj veliku graju. Pošao je bio i među slovenske radnike u Vestfalskoj, te je svoje doživljaje i opažanja opisao u „Slovencu" u „Vestfalskim pismima".

U narodnom pogledu nije činio razlike između jugoslavenskih plemena. Nije se mogao zagrijati za nikakav plemenski šovinizam, pa je zato osuđivao i t. zv. velikohrvatsku i velikosrpsku ideju. Nacijonalno je pitanje promatrao više sa socijalnoga nego s etničkoga stanovišta. Nastojao je, da i na Hrvate, pa i na Srbe protegne svoje socijalno djelovanje. U Dalmaciji je osobno osnivao zadruge. Njegove socijalne tečajeve na Sv. Joštu pohađao je velik broj hrvatskih sveučilištaraca. Pred njegovim je očima lebdio ideal buduće slobodne Jugoslavije, u kojoj bi zadruge i strukovne organizacije zajamčivale bolji život jezgri našega naroda: seljaštvu i radništvu.

Veseo je bio, kad je naišao na jednako razumijevanje kod Hrvata i Srba kao i kod Slovenaca. Svojim je prijateljima sa zadovoljstvom uz primjesu vedra humora, koji ga je malo kada ostavljao, pričao ovu zgodu:

„Predavao sam u Slavoniji o zadrugarstvu. Tad podigne ruku korjeniti Srbin i zaviče: „Živio naš veliki pop dr Krek". Predajem dalje. Čovo digne još jedared glas: „Još jedamput živio naš veliki pop dr Krek!"" Nije zacijelo pričao te zgode, da pokaže, kako ga je srpski seljak nazvao velikim popom, jer on do pohvala nije mnogo držao kao ni do napadaja. Pričao je to zato, da naglasi svoju omiljelu misao, kako se naša plemenska trvenja mogu ukloniti najlakše i jedino socijalnim radom i proširenjem socijalnoga shvaćanja među radništvom i seljaštvom.

Slavenski su se zastupnici u Beču divili, da on sa svakim od njih govori njegovim materinskim jezikom. Kad su jednom prigodom bečki Česi priredili jedan sastanak i kad nije bilo glavnoga referenta, poslanika dra Stojana, preuzeo je Krek njegov referat o temi: „Je li vjera privatna stvar?" i govorio ga je naravno u češkom jeziku. K Česima je dra Kreka privlačilo njihovo demokratsko i realno shvaćanje politike. Naprotiv poljski mu poslanici nijesu bili tako simpatični. Zamjeravao im je, što su zanemarili socijalno pitanje i što su živjeli u zastarjelim feudalno-aristokratskim tradicijama. Držao je, da je to glavni razlog, što su Poljaci u bečkom carevinskom vijeću istupali odijeljeno od ostalih Slavena, a katkada i protiv njih.

Slovenske su pokrajine bile pretijesne za Krekovu energiju. Po snazi volje i duševnim sposobnostima pripadao je on među ličnosti, koje bi mogle da tresu sudbinom svijeta. Ali sinovima malenih i potlačenih naroda nije obično dano, da se mjere sa sinovima velikih naroda. Ipak je Krek bio Evropljanin u punom smislu riječi. U malenom području svojega naroda razvio je energiju prvih svjetskih muževa.

I na što li sve nije Krek dospio radeći socijalno među Slovencima! Trebalo je osnivati sitarsku zadrugu i Krek je odmah našao tržište, kamo će zadruga uz najveću dobit izvoziti svoje proizvode. Trebalo je graditi

radničke domove, i Krek je našao kredit za ispunjenje svojega nacrta. Trebalo je stvarati savez zadruga. Krek se razumio u knjigovodstvo i vođenje financija kao najbolji bankar. Trebalo je misliti na to, kako da slovenska seljakinja unaprijedi svoju kuhinju. Krek je udesio, te su se u Ljubljani počeli obdržavati tečajevi za slovenske seljačke domaćice. Trebalo je misliti na to, kako da se popravi općeniti socijalni položaj žene. Krek organizuje radnice, počinje agitaciju i borbu za žensko izborno pravo i piše: „Žena je patnica, i pred njom mora svaki čovjek da sagne glavu".

Nikakav posao nije bio Kreku nepoznat ili preneznatan. On je imao pronicavo oko i praktična smisla za najmanje sitnice kao i za najvrtoglavije dubine narodnoga života. Krek nije gradio veličanstvenih katedrala niti je osnovao koju galeriju slika. Veličina se njegova sastoji u tom, što je radio za siromašni narod podižući njegovo čovječje dostojanstvo. U duši slovenskih proletaraca stvorio je hram, koji nadvisuje umotvorine od mramora i dragocjenih kovina.

V.

Velik je bio i Krekov prosvjetni rad među Slovencima. Politika je za nj bila rezultanta ne samo gospodarskih, nego i prosvjetnih snaga narodnih.

Kao publicist bavio se uvijek najaktuelnijim savremenim pitanjima. Nije primao nikakve plaće za svoje članke i knjige. Radio je badava za novine i za časopise. Kad bi došla koja ozbiljnija politička situacija, njegovi bi članci određivali smjer „Slovencu", „Domoljubu" i „Našoj moči".

Dao je godine 1895. odštampati u „Slovencu" znamenite „Črne bukve kmečkega stanù". Tako svestrano i tako duboko nije među Slovencima još nitko pisao o seljačkom problemu. Uz misli, koje su tada za slovensku inteligenciju bile nove, iznesen je u djelu golem

statistički materijal o seljačkom staležu u čitavoj Evropi i Americi. Djelo je odštampano i u posebnoj knjizi, koja se duboko dojmila slovenske javnosti. Dojmila se na poseban način i Ivana Cankara, kasnije najvećega slovenskoga proznoga pisca, o kojem piše dr Josip Puntar u 1.—2. br. „Doma in Sveta" od god. 1920.:

„Za njegov (Cankarov) socijalni spisateljski smjer bio je prilično odlučan slučaj. Pripovijedao mi je, kako se kao realac nižega razreda vozio jednom na praznike iz Ljubljane u Vrhniku. Sjedio je kraj poznatoga vrhničkoga bogataša, koji se u razgovoru silno ljutio na Krekovu „revolucijonarnu" knjigu „Črne bukve kmečkega stanù". No to je istom uzbudilo u buntovnom, nekapitalistički nadahnutom đaku silnu radoznalost. Odmah je knjigu nabavio, te ju brižno pročitao, da bi upoznao razlog silne srdžbe magnata. Time je dobio đak pisac nov pogled u život i njegove probleme, a s njime dakako i smisao za socijalna pitanja, koja je na svoju obrađivao umjetničkim načinom čitavo vrijeme pisanja".

Najveće Krekovo djelo „Socializem", sada je već u koječem zastarjelo, ali u ono doba, kada je izašlo, nijesu ni sami Nijemci imali knjige, u kojoj bi bio sabran ovako opsežan materijal. Djelo je i danas aktuelno radi teorijskoga razlaganja o najmanjim i najvećim organizmima ljudskoga društva, kao i radi povijesti socijalizma od najstarijih vremena do pod konac 19. vijeka. Kao nastavak socijalnih studija napisao je Krek kasnije „Dostavke Socializmu" i „Narodnu ekonomiju". To su Krekova profesorska predavanja na ljubljanskoj bogosloviji, koja su još i danas ostala samo u rukopisu.

Mnogo imade Krekovih manjih rasprava i eseja u „Kat. Obzorniku" i u „Času". U svojim razlaganjima znao je dr Krek doći i do nazora, s kojima se njegovi prijatelji na ljubljanskoj teologiji nijesu mogli složiti. Liberalci su kasnije nekim između tih nazora (n. pr. nazorima o rastavi Crkve i države) davali drugi smisao, nego im ga je davao dr Krek.

Svojih znanstvenih djela nije pisao jedino radi znanosti. Znanost je smatrao samo jednim dijelom života. U svemu, što je napisao, imao je pred očima kakvu životnu svrhu. Nije pisao za učenjake, nego za društvene radnike. I svoj „Socializem" izdao je, kako sam priznaje u kratkom predgovoru, s tom svrhom, da oduševi čitatelje za socijalni rad. Nije se starao samo za to, da ljudi pravilno misle, nego u prvom redu za to, da ljudi jedan drugomu dobro čine.

Žalio je poput Tolstoja, što su se najdarovitiji beletristi sasvim odijelili od radnika i pogotovo od seljaka. Moderna je beletristika doista postala monopolom same inteligencije. Taj kapitalizam duševnih dobara sličan je materijalnomu kapitalizmu. Na jednoj strani šaka inteligencije, koja traži u literaturi najrafinovanije užitke, a na drugoj strani nepregledno mnoštvo duševnih proletaraca, kojima najdarovitiji moderni pisci dobacuju tek otpatke sa svojega umjetničkoga stola. Krek je tražio, da se i duševna dobra, duševni užici podijele pravedno među t. zv. „niže slojeve". U tom pogledu nije poznavao viših i nižih staleža. U tom pogledu nije dijelio ljude na „pretpostavljene" i „podređene", nego se zauzimao za staleški paralelizam, stalešku koordinaciju. Osjećao je kao nepravdu, da gradovi imadu i kazališta i čitaonice i glazbene zavode i druge zabavne institucije, koje uzdržava čitav narod, a sela nemaju od svega toga nikakve koristi. Zato je osnivao po selima „pučke domove" s pučkim kazalištima i čitaonicama.

Tražio je beletrističkih djela, kojima bi napunio čitaonice na selima. Našao ih je veoma malo. Osuđivao je većinu pisaca modernih ljubavnih pripovijesti. Ne stoga, što su njihove pripovijesti ljubavne, nego stoga, što je ljubav u njima ponižena na sredstvo, kojim inteligencija izdovoljava svakojake pohote. Napisao je u „Slovencu" g. 1908.: „Nije opasno to, što se u romanima piše o ljubavi, što se o njoj vruće pjeva u pjesmama, ne — to je opasno i ubitačno, što se o ljubavi piše bez ozbiljnosti. Naša sadašnja literatura jest ponizivanje ženskoga spola".

Jednom je izrekao vrlo nepovoljan sud o knjigama slovenske popularne i veoma raširene „Družbe sv. Mohorja". „Mohorjeve bukve so zanič", uskliknuo je pred svojim prijateljima. Prijatelji ga nijesu shvatili, šta više, zamjerili su mu radi toga usklika. Govorili su: Ta evo on sam piše za „Družbu sv. Mohorja". Družbin je kalendar donio više njegovih crtica. Družba je izdala i njegovo veliko eksegetsko djelo: „Zgodbe sv. Pisma". Izdala je i pripovijesti Jurčičeve i Cankarove. U društvu sarađuje i Anton Medved i Ksaver Meško. A Krek ipak veli: „Mohorjeve bukve so zanič". Valjda ipak ne osuđuje i sebe i Jurčića i Cankara i Meška.

Krekov je usklik uistinu bio preoštar. Ali ima u njemu ipak mnogo opravdanosti. Krek je vidio, da se popularnoj književnosti posvećuju većinom pisci, koje je utakmica njihovih sposobnijih literarnih drugova izbacila iz redova prvih gradskih beletrista. Pa i oni pisci, koji su među čitateljima iz krugova inteligencije vrijedili kao umjetnici prve vrste, davali su seljaku i radniku samo ona djela, koja su smatrali manje uspjelima. Takvo je shvaćanje književničkoga zvanja Krek osuđivao kao nesocijalno i uvredljivo za narod.

Čuo je, gdje mu odgovaraju, da široki slojevi naroda nijesu sposobni za višu umjetnost. Ali on nije u to vjerovao. Znao je vrlo dobro, da su i široki narodni slojevi sposobni za umjetnost prve vrste, samo treba, da najdarovitiji pisci nađu put do njihova srca. Bio je uvjeren, da se uz doličan trud može naći takov popularan način pisanja, kojim se mogu izreći i najdublje misli, i najdublje intuicije. Stoga je i rekao u jednom govoru:

„Knjige, koje se pišu za puk, pokazuju, da pisci nemaju dovoljno inteligencije. Zato imade toliko banalnih i trivijalnih izraza, kojima si pisci pomažu. Za popularno pisanje treba duboka znanja".

Tražio je dr Krek igrokaza za pučka kazališta svojih prosvjetnih (izobraževalnih) društava. Našao je i njih tek neznatan broj. Poticao je pisce, neka ne zaborave radnika i seljaka. Slabo su ga poslušali. Zato se dao sam i na umjetničko stvaranje, premda je mogao znati, da na tom polju rada ne će uspjeti. Sam o sebi nije nikada govorio kao o umjetniku. Šta više, u razgovoru s umjetnicima, n. pr. s Finžgarom, oštro je lučio sebe od „kraljeva fantazije".

Krekov stil nosi na sebi svagdje manje ili veće tragove improvizacije. U njegovim znanstvenim člancima i sačuvanim govorima vidi se uvijek snažna individualnost. Cjelina je potresna, dirljiva i veličanstveno zamišljena, udarac za udarcem pada na vašu dušu, ali obradba i pojedinosti imadu mnogo hrapavosti. Nije bio prvorazredni majstor stila kao Demosten, Macaulay ili Emerson. Bio je najprije socijalni radnik, a onda istom govornik i pisac. Bilo mu je do stroge arhitektonike društvenog uređenja, a ne do najfinijega arhitektonskoga slaganja i brušenja rečenica i perioda u govoru. Ipak njegovi eseji i govori imadu veliku vrijednost i za literarnu povijest.

Improvizacija se opaža pogotovo u Krekovoj beletristici. Beletristika hoće, kako ono prikazuje negdje Multatuli, čitava čovjeka. U pjesnikovoj i pripovjedačevoj duši moraju biti osobito razvijene one pružine, koje su praktičnu čovjeku često na smetnju. Pjesnik, velik pjesnik mora neprestano da živi u carstvu intuicije i čuvstvena reagiranja na životne pojave. U Kreka to nije bilo moguće. Njegov je pjesnički dar ostao uvijek dosta slabo razvijen. Njegove pjesme i pripovijesti ne će unići ni u koju antologiju. Najkarakterističnija Krekova pripovijest „Iz nove dobe", u kojoj se rješava socijalno pitanje, zaslužuje veću pažnju kao znanstveno nego kao umjetničko djelo. Tendencija je te pripovijesti ostala refleksivna i nije se pretvorila u pjesničku intuitivnu sugestiju.

Za pučka kazališta napisao je Krek drame: Občinski tepček" „Turški križ", „Tri sestre", „Sv. Luciju" i „Ob vojski". Kako mi je pripovijedao Krekov saučenik, župnik u Dražgošama Anton Pfajfar, kanio je da napiše i dramu iz života ugljenara u selačkoj dolini pod naslovom „Oglarji", ali mu smrt, koja ga zadesila u 52. godini života, nije dopustila da svoj naum izvrši.

Najuspjelije Krekovo pjesničko djelo jest drama „Tri sestre". Dovodeći na pozornicu realističke plastične tipove sa slovenskoga sela prosuo je Krek u tom djelu vrlo mnogo varnica svoga dobroćudnoga i sugestivnoga humora.

Pokojni je dr Rogulja pripovijedao, da je dr Krek pod konac života kanio izdavati svoju socijalnu biblioteku. To potvrđuje i Krekov učenik Ivan Dolenec, koji u Krekovu nekrologu, što je izašao u „Koledaru Družbe sv. Mohorja" g. 1919., veli, da je njegov pokojni učitelj izjavio: „Ja ću se kaniti politike te ću upotrijebiti ostatak života, da napišem knjige o stvarima, što bi ih u nas morao da znade svaki čovjek, a uz to ću priređivati tečajeve i predavanja". Bit će da je Krek osjećao već tada svoju tjelesnu iscrpljenost i izmorenost. Bio je apostol rada, ali i apostoli imadu tijelo, koje osjeća napor. Pred svojim prijateljem, župnikom Pfajfarom, rekao je Krek po svjedočanstvu Dolenčevu: „Za me bi bilo mnogo lakše, kad bih pisao poučne knjige i članke, nego da provodim takav ciganski život: nigdje ostanka, danas tu, sutra tamo".

Krekova je želja bila, da svojim seljacima i radnicima saopći i u dušu ulije sve svoje znanje. Mislio je na pučko sveučilište, kojega ipak nije mogao osnovati. Zato je neprestano držao predavanja. Kao predavač nije imao premca. Radnicima je uz njihovo socijalno pitanje tumačio i čitavu svjetsku kulturu. Nije se bojao, da ga ne će razumjeti, kad im je prikazivao ljepote i dubine Homera, Solona, Platona, Aristotela, sv. Augustina, sv. Tome Akvinca, Šekspira, Dantea, Sofokla i drugih veleuma.

Veoma se rado zaustavljao kod velikih crkvenih otaca, jer je opazio, da i među svećenicima imade malo

pojedinaca, koji bi poznavali njihova djela. Znao je obredati sve kulturne veće zablude u prošlosti, a onda bi uskliknuo: Gledajte, gdje su sada sve te nauke, koje su se dizale proti kršćanstvu? Nema ih. A kršćanstvo? Promatrajte taj kontinuitet! Što je pisao sv. Pavao, sv. Augustin, sv. Ivan Krizostom, to kano da su napisali današnji kršćani.

Kao što je Marks za osnovu svojega komunizma uzeo historijski materijalizam, tako je Krek kao načelnu podlogu za čitav svoj rad uzeo kršćanstvo.

VI.

Ne samo u svojem javnom, nego i u privatnom životu i druženju s drugima bio je Krek demokrat u idealnom smislu te riječi.

Nije se njegov demokratizam očitovao toliko u tom, što se uvijek jednostavno, katkada i previše jednostavno odijevao, što je u ormaru imao tek najnužnije odijelo, što nije nosio nikada sobom ni kišobrana ni sata, što se u svako vrijeme moglo doći k njemu, i što je svoje prijatelje i učenike titulirao „fantje" ili kojim drugim familijarnim imenom.

Krekov je demokratizam ležao u njegovu srcu, u njegovoj duši, u njegovu idejnom sistemu, a očitovao se dakako i u svim njegovim činima. Krek je u svakom pojedincu poštivao i ljubio njegovo čovječje dostojanstvo. U svakom je staležu cijenio bit njegova zvanja. Osuđivao je svako staleško isprsivanje i obescjenjivanje drugih. Uvjeren, da su svi staleži jedan drugome potrebiti i da moraju živjeti u međusobnom poštivanju i poznavanju, nije se mogao složiti sa birokratizmom i aristokratizmom današnjih viših škola, koje stvaraju veliko nerazumijevanje i razdor između intelektualnih i fizičkih radnika.

Ljudi, koji su bili ma samo jedamput u Krekovu društvu, dobili su dojam, da je taj čovjek njima vrlo blizu, da je njihov drug i brat. On je mogao da dođe među ministre i diplomate, i oni su osjećali, da je on ravan njima i da je čak nad njima. Mogao je doći u društvo sveučilištaraca, i kad bi se za stolom uz čašu piva razvila zabava i debata, osjećali su mladi ljudi, da je uz njih njihov kolega, pred kojim se ne moraju držati ukočeno i s kojim mogu razgovarati kao sa svakim drugim kolegom. Mogao je doći među radnike ili seljake, i oni su zaboravili, da je to muž, koji nema žuljavih ruku od kladiva i lopate.

I djeca su, naročito seoska djeca, vanredno voljela dra Kreka. Kad sam u proljeću ove godine bio u Dražgošama u gornjoj Kranjskoj, poveo me župnik Anton Pfajfar na rub omorikove šume iznad dražgoške crkve sv. Lucije i pokazao mi običnu jelovu dasku piljenicu, koja leži na omorikovu panju, a drugim se krajem upire o nekoliko drvenih šiljaka.

„Gledajte", rekao mi je župnik Pfajfar. „Ovo je također jedna uspomena na dra Kreka. Tu sam klupu načinio ja za njega. Kad bi Krek došao k meni, svake bi večeri sjedio ovdje. Naložio bi uz ovaj ogorjeli panj vatru, a oko njega bi se sakupila djeca iz cijelog sela. Djeca bi donosila iz šume granja, a Krek bi razgovarao s njima, pušio lulu, lomio granje i ložio vatru. Kao plaću za rad davao bi djeci slatkiša ili kakvu uspomenu. To je bila zabava za djecu i za cijelo selo. Svake godine svratio bi se Krek na nekoliko dana ili tjedana k meni, da mi bude kapelan, i kadgod bi došao, govorila su djeca: „Prišli so naš gospod dohtor". Još i danas ima ovdje dječaka, koji katkada zaborave, da je Krek umro i da ne će više doći u Dražgoše".

Nije volio dr Krek, da ga tkogod naziva vođom. Oštrom ironijom ili čak sarkazmom znao je da uzvrati onomu, koji bi se pred njim zaboravio i dao mu to doista zasluženo ime. Držao se samo običnim radnikom, i to mu je bila najveća počast. Odbio je od sebe jednom višu crkvenu čast, koju su mu ponudili.

Prezirao je kult osoba, pljeskanje i aklamacije. Kad smo ga g. 1907. na jugoslavenskom katoličkom

đačkom sastanku u Zagrebu burno pozdravili, bio se gotovo razljutio, pa nam je na početku govora zagrmio latinski: „Proklet neka bude, tko se pouzdaje u čovjeka, pa bilo to i u dra Kreka!" Rad iz uvjerenja i uvjerenje o ispravnim načelima, to je bilo sve, što je tražio. Nije htio nikada da se okružuje kakvim neodgovornim korteširna. Htio je da ima oko sebe ravnopravne ljude i organizatore, a ne kliku.

Bio je od naravi kršna zdravlja i vesela temperamenta. Njegov se literarni humor očitovao u „Trima sestrama" i u „Turskom križu", gdje je stvorio uspjelu humorističku figuru ribničkoga rešetara Štrigalice. Ribničkim je narječjem znao često u privatnom razgovoru da natjera u neodoljiv smijeh čitavo društvo. Spomenuti već dražgoški župnik rekao mi je o njem i ovo:

„Vi ste poznavali Kreka tek od g. 1907. Ali tada se već opažala na njem izmorenost. Trebali ste da ga poznajete prije, dok je bio mlađi. Ja sam bio njegov saučenik u pučkoj školi i u bogosloviji, pa mi je poznat cijeli njegov život. U gimnaziji je bio najveseliji i najbolji đak. U osmom razredu imao je od knjiga samo grčku slovnicu. Pitate: pa kako je onda učio? Nijesmo ni mi sami znali, kako. Došao bi nešto ranije u školu, posudio bi od jednoga aritmetiku, od drugoga vjeronauk, od trećega fiziku, pročitao bi brzo zadaću i već ju je znao. U teologiji je bio najdosjetljiviji i najveseliji drug. Da ste ga vidjeli, kakav je bio u praznicima, kad smo došli zajedno kući u selačku dolinu. O je, o je! Obašli smo sve župne dvorove u dolini i po svim brdima. Kamo je on došao, tu nije smjelo biti žalosna lica, sve je moralo da se veseli s njime. Na večer bih ja uz župnički stol znao već zadrijemati, a on je još uvijek govorio i sipao šale".

Od župnika Pfajfara saznao sam i neke druge crtice iz Krekova života.

Kad bi dr Krek nakon naporna rada došao u koje selo, da se odmori i da „kapelanuje", sastalo bi se katkada na večer u župnom dvoru omanje društvance okolišnih svećenika. Pjevali bi pjesme i igrali taroka. Krek je volio da pjeva ruske i hrvatske široke melodije. Kod taroka bi bockao svoje društvo šaljivim stihovima, koje bi sam improvizovao. Znao je da bude i groteskan što se vidi i iz ovih stihova:

„Dva pujseka na vejici,
Na vejici zeleni,
Pojeta svojo pesmico,
Oj pesmico precartano" itd.

Drugi put boraveći na svojem Prtovču, malenom gorenjskom selu u visini od 1014 m, slušao je na večer djevojčicu, kako očajno doziva odnekle nekakva dječaka. Mali se deran nije odazivao, djevojčica se ljutila, a Kreku su sijevnuli glavom stihovi:

„Pa je krota premajhen,
Pa je krota premlad;
Ne za res ne za špas
Ne bo hodil k men' v vas."

Krek je za te stihove izmislio i melodiju. Pjesmicu su nazvali „prťovškom himnom", pa bi je često pjevali.

Veoma se rado uspinjao na svoje slovenske gore. Pjevao bi na njima veoma rado pjesmu kobaridskoga pjesnika Krilana-Pagliaruzzia: „Gore, gore, na planine". Sjećao se pri tom jamačno i Gregorčića i svih slovenskih pjesnika, koji su opjevali i učinili svakomu tako simpatičnim ovaj „okameneli zanos domovine", kako Župančić naziva u „Samogovorima" slovenske gore. I sam se Krek odužio pjesmom svojim dragim planinama. Svoja „Vestfalska pisma" u „Slovencu" od g. 1899. završio je člankom „S pota", u kojem na povratku iz tuđine pozdravlja domovinu:

„Tožen in sam!
Pa planine, naše planine vame so dehnole,
S srebrnim vencem vrh glav so pokimale in se nasmehnole,

Prsi pod sivimi jopami gorko so jim zatripale,
S kril zelenih srečo so v dušo mi sipale.
Ni me sram! — —
Ej, ne tajim: že za davna se duša je vanje zagledala,
V tajni ljubezni jim mnogo sanj je povedala,
Že za davna mojemu srcu so ljubice in gospodarice,
Domu in srcu pa skrbne, nevzlomne čuvarice.
Tako jih poznam! — —
Znova jih zrem; domotožja plač mi s srca odgrinjajo,
Vzleskio oko mi je; megle mi z duše izginjajo,
V zibki svetlih sanj, kot nekda mati, me ajajo
In o jugu, o našem bodoče bajke mi bajajo!
Nisem več sam!“

Najmilija su mu boravišta bila Prtovč i Sv. Jošt. S Prtovča, odakle se pruža lijep pogled na grob Krekove majke u Selcima, polazio bi često na kameniti Ratitovec, odakle se vidi malne čitava slovenska zemlja. S brda je gledao na svoju užu domovinu kao njegova Uršula, glavna junakinja u romantičnom „Turskom križu“ i nekakva slovenska Djevica Orleanska, koja u monologu govori:

„Sunce liježe na počinak za Petrovo brdo, zlatnocrveno, kao da se napilo negdje čovječje krvi. Ti oblaci, koji se spuštaju s nebeskoga svoda, jesu kao zavjese, satkane iz tanke, bijele vune, pozlaćene o navoranim rubovima. Hridine na vrhuncima plamte. Blegošu se svijetli još samo široko tjeme: drukčije je ogrnut crnim plaštem svojih šuma i livada. Ratitovačke klisure protežu svoje duge sjene u duboke gudure, gdje se gube u tami. A otraga gleda kao orao raširenih krila žarki Triglav iznad krševitog platoa. Ti moj Triglave, kad bi ti znao govoriti i kazati mi, što si sve vidio po toj našoj lijepoj zemlji. Ti bi pričao o znoju, što su ga lijevali naši vrijedni sinovi i kćeri, kad su se s plugom i motikom, trnokopom i kosom, branom i srpom ubadali o tvrdu zemlju, da bi im dala komadić crna hljeba. I o još većim potocima rumene krvi, koja je tekla mojom domovinom. Zato tako rado sakrivaš u crno krilo svoju staru glavu, da ne vidimo suza, što ih plačeš u svom sjećanju.“

Ovaj patetički, gotovo bih rekao, školski opis zvuči u ustima Uršule previše nenaravno. Tako ne govori seljačka djevojka. Krek je ovdje nešto sentimentalnom koprenom prekrio svoje vlastite osjećaje i svoju vlastitu ljubav prema slovenskoj domovini.

Rado je boravio na vrhuncima opjevanih slovenskih brda, i sam je bio čovjek, koji je pred mnoštvom slabih i potištenih krčio put prema vrhuncima čovječanstva. Nikako mi nije po ćudi onaj spomenik, što su mu ga prigodom treće godišnjice svibanjske deklaracije podigli na ljubljanskom groblju Sv. Križa Prvi spomenik, što smo ga podigli svojemu heroju u slobodnoj Jugoslaviji, a problem je kiparski tako slabo riješen! Tu nema ličnosti Krekove. Ne znam, ali sumnjam, nije li Lojze Dolinar potisnuo Kreka u pozadinu i zato, što bi morao da ga izmodeluje donekle portretistički, i to kao svećenika. Dva diva, koji tuguju nad mrtvim Krekom, imali su samo da budu dekoracija, a ovako su na Dolinarevu spomeniku postali središte interesa, dok Kreka tako reći i nema. Poznavaoci Krekove ličnosti, njegovih ideja i njegova rada voljet će ipak da zamišljaju Kreka kao gorostasa, koji stupa vrhuncem goleme planine kidajući oblake, odvraćajući munje i pokazujući prema velikomu danu, a za njim se prokrčenom stazom uspinju slovenski radnici i seljaci osjećajući neodoljivu snagu u mišicama i noseći u očima i na licu pouzdanje u svojega prvoga socijalnoga radnika i vjeru u bolji život.

U materijalističkom vijeku bio je Krek heroj kršćanskoga nazora o svijetu. Nije očekivao udobnosti ni nagrade na ovom svijetu i zato je mogao da se uzvine do tolikoga stupnja altruizma. Nije doživio mnogo razočaranja, jer je bio spreman i na najgoru nezahvalnost. Ipak su ga boljeli klevetnički napadaji, kojima je bio izvrgnut posljednjih godina svoga boravka na zemlji.

Veličine nema bez velikih patnja. Krek je mnogo trpio, ali se malo kada na to tužio. Oni, koji su ga gledali uvijek vesela i čila, nijesu ni slutili, kako njegovo srce katkada krvari. Samo u društvu najintimnijih prijatelja znala bi mu uteći po koja izjava, iz koje se moglo vidjeti, kako je naporan život čovjeka, koji pred drugima stupa na vrhuncu. „Veliko je trpel, sam je pravil prijateljem: O, koliko sem trpel . . .“ (Naša Moč, 19. list. 1917). Zato je dobro rekao Oton Župančić u jednoj pjesmi, spjevanoj njemu u počast, da je slovenski život užgao goruće stigme u Krekovu dušu.

Unatoč patnji i borbi bila je Krekova duša vedra i neslomljiva. Zadovoljan je bio taj muž sa utisnutim stigmama svojim životom; zadovoljan u prvóm redu svojim svećeničkim zvanjem. Priznao je: „Kad bih morao ponovno izabirati zvanje, izabrao bih zvanje svećeničko“. (Naša Moč, broj kao prije). Zadovoljan je bio i svojim zvanjem socijalnoga radnika. Rad je tako volio, te je rekao:

„Jednoga si ne dam oduzeti: slobode, da radim za narod. Sve drugo neka imadu, meni neka ostave rad. Dok uzmognem i dok bude daha u mojim prsima i glasa na mojem jeziku, ne ću mirovati“.

Među ostalim velikim muževima Jugoslavije Krek je reprezentant rada, kršćanske vjere i kršćanske požrtvovnosti. Žrtvama velikih ljudi pomiče se naprijed razvoj čovječanstva, a on je svojom životnom žrtvom bio ne samo velik Slovenac, velik Jugoslaven i Slaven, nego u prvom redu velik čovjek. Čovjek sa stigmama, čovjek, koji je pred drugima stupao na vrhuncu brda Gospodnjega.

U Zagrebu, početkom rujna, 1920.

Petar Grgec.

PO ČEM ĆE SE LUČITI POLITIČKE STRANKE BUDUĆNOSTI?

(1903.)

(PROGNOZA.)

Među znanostima, koje se tiču čovječjega javnoga života, zauzima gospodarska znanost jedno između prvih mjesta. Prvi je tomu uzrok centralizacijski značaj moderne države. Moderna se država stvarala time, što je sve više omeđivala samostalnost manjih organizama, koji čine državu: porodicâ, staležâ, narodâ, općinâ i pokrajina. Prije je bilo težište gospodarskoga života većim dijelom u tim organizmima. Od 16. vijeka, otkako je protestantizam raširio državnu ideju u apsolutističkom smislu, pada autonomija manjih društvenih tijela. Područje se države sve više povećava; njezine potrebe rastu; i gospodarski se život sve više usredotočuje u državi. Razumljivo je, da se već u to doba počinju napose kao samostalna struka proučavati zakoni gospodarskoga života i tražiti načela, po kojima bi država uredila taj svoj život. Povijest gospodarske znanosti nabraja tri glavna sustava, koji su se rodili u to vrijeme: merkantilski, kojemu se kao početnik spominje ministar kralja Ljudevita XIV. Colbert († 1683.), fiziokratski, što ga je prvi razvio liječnik Ljudevita XV. Quesnay († 1774.), i industrijski, što ga je osnovao Englez Adam Smith svojom knjigom „Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations“ g. 1776. Dakako, ne smijemo zaboraviti, da su kod toga sudjelovali i drugi uzroci. Svijet se radi velikih otkrića

i radi usavršivanja prometnih sredstava sve više otvarao; trgovanje je iz dana u dan dobivalo sve više svjetski značaj, a to je, naravno, utjecalo i na proizvodnju. Budući da je radi toga gospodarski život postajao jedinstveniji, bilo je također radi toga mnogo lakše da se razglabaju njegovi temelji i da se istražuju elementi, iz kojih se razvija. Ali to nisu glavni uzroci. Tvrdimo izričito, da same vanjske izmjene trgovine i prometnih sredstava ne bi bile rodile samostalne gospodarske znanosti, kad država svojom centralizacijskom idejom ne bi bila postavila točno omeđene pozornice gospodarskomu životu. Centralizacija je sama po sebi urodila ovim pitanjem: Po kakvim se načelima ima u državi vladati, da se za državljane postignu što bolji gospodarski uspjesi? Odgovori su na to pitanje sadržani u začetku i razvoju gospodarske znanosti.

Već tada, kada se centralizacijska moderna država istom osnivala, vidimo u spomenutim sustavima točne odgovore na pitanje, netom navedeno; a još točnije odgovore vidimo onda, kad je francuska revolucija tu državu usavršila. Centralizacijsko je načelo izrečeno najdosljednije u zakonu, što ga je stvorila Assemblée Constituante dne 14. lipnja 1791. Drugi članak toga zakona zabranjuje državljanima jednoga staleža ili zanimanja, radnicima i pomoćnicima bilo kojega obrta, da imaju zajedničke saveze ili da stvaraju sebi pravilnike „o svojim tobožnjim zajedničkim probicima“.* O zajedničkim interesima ili probicima može se prema tomu govoriti samo obzirom na državu. Drugih zajedničkih stvari ne priznaje država, i tko bi htio da ide za njima, toga kažnjava. Ta se centralizacijska ideja ustalila doskora i

* Les citoyens de même etat ou profession, les ouvriers et compagnons d' un art quelconque ne pourront, lorsque ils se trouvent ensembe se nommer de president ou sécrétaire ou syndic, tenir des registres, prendre des arrêtés, former des règlements sur leur prétendus intérêts communs. Isporedi Dr Zanten: Die Arbeiterschutz-Gesetzgebung in den europäischen Ländern. Jena G. Fischer, 1902. Str. 4.; Socijalizem, Ljubljana 1901. Str. 34.

u drugim državama. Značenje države za gospodarski život veoma se podiglo, i radi toga se bujno rascvala književnost gospodarske znanosti. To prvo doba gospodarske znanosti zove se još danas klasičnim. Kakvim pravom, to je dakako drugo pitanje.

Drugi pak uzrok, da gospodarska znanost upravo u naše dane ima toliku znamenitost, jesu socijalne bolesti, koje se pokazuju sve jače na društvenom organizmu. Moć pokretnoga, novčanoga kapitala vrši svoju zatornu vladu nad radničkim staležima. Razmak među siromašnim i imućnim slojevima zja sve većim bezdanom na strah i trepet svima, koji misle šta o tom. Rađaju se krize, na pomolu su prevrati. Ustavno načelo uči ljude, da je svaki pojedinac suuzrok javnih prilika; ono budi svijest, da je dakle dužnost svakoga da se stara za njih i da nastoji po svojoj snazi, ne bi li ih popravio. Javlja se savjest, koja optužuje: i ti si kriv, ako ne upotrijebiš svoje snage za ozdravljenje društva. Na prvi pogled radi se kod toga ozdravljenja prije svega o materijalnim, gospodarskim pitanjima. Stoga nije čudo, što gospodarska znanost igra najveću ulogu. Za nas je to snažan dokaz, da je čovječja narav u svojoj zdravoj jezgri nesavladiva. Smisao za zajedničko općenito blagostanje, svijest o međusobnim ćudorednim dužnostima odsijeva iz toga znanstvenoga smjera. Veselimo se od srca, kad vidimo, da se mladići željni znanja sabiru sve više po sveučilištima oko stolica, gdje se predaje gospodarska znanost, i da ideje, koje se tu propovijedaju, određuju donekle idejnu osnovku drugim znanostima. Filozofi se bave sve više socijološkim pitanjima; klasični filozofi istražuju socijalne prilike u Grčkoj i u rimskoj državi; germanisti i slavisti istražuju gospodarsko-kulturne ideje u svojim strukama; povjesničari se spuštaju s dvorova i iz ratova među puk i njegov život; medicinari zahvaćaju iz higijene osnovku za shvaćanje svoje znanosti; teolozi se u študiju sv. Pisma, u moralci i apologetici obaziru sve više na socijalne ideje. Tako

jest, i pravo je, da je tako. Radi toga duševnoga pokreta postavlja se također ostali javni život na druge temelje. Pitanja o uzgoju, obrazovanju nadovezuju se na socijalne prilike; politika ostavlja razna apstraktna načela, kojima se dosada razlikovala, i diferencira se sve više po socijalnim nazorima. Eppur si muove.

Radi toga je veoma znatno pitanje: što je zapravo predmet socijalne znanosti, u kakvom je ona odnošaju prema drugim znanostima i koja je njezina prava metoda? Čovjek bi mislio, da su ta pitanja već riješena, ali tko se ikoliko bavi samom tom naukom, odmah vidi, da tu nema još nikakve jasnoće. Naša rasprava ima zadaću, da razluči i objasni nekoliko tačaka o tom predmetu te da na toj osnovci pogledamo u našu političku budućnost.

* * *

Za gospodarsku znanost imamo razna imena. Najobičnije je n a r o d n a e k o n o m i j a ili narodno gospodarstvo (National-Ökonomie); no pojam je naroda danas sasvim različan od pojma, koji se upotrebljava u tom imenu. Natio — narod znači tu državu; a mi označujemo riječju narod pojedino čovječansko pleme, koje upotrebljava jedan jezik. Ispravno je, što se proti tomu imenu počinje opravdana borba. Mjesto toga se čuje više puta: P o l i t i č k a e k o n o m i j a. To je ime po svojem značenju zgodnije, jer se obazire na smjer opće koristi u riječi: politička; ali sama je ta riječ neodređena; njezin je pojam u običnom značenju tako uzak, da se stavlja čak u neku protivnost s pojmom gospodarstva. Koliko puta čujemo, da se gospodarska pitanja moraju lučiti od političkih. Po svojoj biti znači politika dakako čitav rad za općenito blagostanje, koji se vrši u državi ili kakvom drugom javnopravnom društvu, i u tom smislu spada također gospodarstvo u korist općega blagostanja pod pojam politike. No danas se shvaća politika po odnošaju, što ga ima vlada u državi prema pojedinim strankama i obratno. Te su pak stranke po

svojim gospodarskim načelima vrlo blizu, katkada čak jednake, a ipak su u javnosti međusobno potpuno protivne. Razlikuju se naime još uvijek drugim, negospodarskim idejama, premda se polagano približavaju tomu razlikovanju, kako smo već rekli. U takvo vrijeme imade ime politika previše apstraktno-stranački prizvuk, a da bi se općenito mogla pravo razumijevati riječ politička ekonomija. S o c i j a l n a e k o n o m i k a jest dobro ime, ali je veoma malo udomaćeno*.

Upotrebljavaju se nadalje imena: N a u k a o p u č k o m g o s p o d a r s t v u (Volkswirtschaftslehre), no tu je pojam pučki premalo određen; N a u k a o d r ž a v n o m g o s p o d a r s t v u (Staatswirtschaftslehre), no taj pojam ima preuzak opseg, jer se u prvom redu obazire na načela, po kojima država gospodari svojim vlastitim imutkom; N a u k a o n a r o d n o m g o s p o d a r s t v u (Nationalwirtschaftslehre); n a u k a o d o b r i m a (Güterlehre), economia civile, economie politique, public Economy i slična imena.

Ne stoji sve do imena. Ogledajmo znatniju stvar, kako se opredjeljuje predmet gospodarske znanosti. Ni tu nema jedinstva. R o s c h e r kaže**: Die Nationalökonomik, Volkswirtschaftslehre ist die Lehre von den Entwicklungsgesetzen der Volkswirtschaft, des wirtschaftlichen Volkslebens. — R a u: Die Volkswirtschaftslehre oder Nationalökonomie ist die Wissenschaft, welche die Natur der Volkswirtschaft entwickelt oder welche zeigt, wie ein Volk durch die wirtschaftlichen Bestrebungen seiner Mitglieder fortwährend mit Sachgütern versorgt wird. H e r m a n opisuje tu znanost ovako: Die quanti-

---

* Riječ e k o n o m i k a, naime ekonomija upotrebljavao je prvi Uhde (g. 1849.); isp. Roscher. Grundlagen der Nationalökonomie. Stuttgart 1899., str. 49.; u najnovije je vrijeme zagovara: Dr Sigism. Hofmokl: Ideenskizze zur Begriffsbestimmung der Oekonomik als Sonderdisziplin. Eine theoretische Studie Wien. 1901. Manz. Str. 220.

** Grundlagen o. c. str. 41.

tative Überwachung der Herstellung der Güter und die Zurathehaltung des mit Arbeit hergestellten Bedarfs an brauchbaren Dingen bei der Bedürfnisbefriedigung, um mit dem gegebenen Quantum von Mitteln dem Bedürfnis möglich vollständig zu genügen. Schäffle: Nationalökonomie ist die Lehre von der Erscheinung des wirtschaftlichen Princips in der menschlichen Gesellschaft. Wagner, čije se opredjeljenje općenito cijeni, piše*: Die politische Ökonomie ist die Wissenschaft von den wirtschaftlichen Erscheinungen, als den Theilerscheinungen oder Componenten des eine Volkswirtschaft bildenden Erscheinungscomplexes, oder anders ausgedrückt, die Wissenschaft von der Volkswirtschaft als einem eigenartigen Complex wirtschaftlicher Erscheinungen. Što je gospodarstvo (Wirtschaft) u njegovu smislu, vidimo iz nastupnih njegovih riječi**: Der Inbegriff der auf fortgesetzte Beschaffung und Verwendung von Gütern zur Bedürfnisbefriedigung gerichteten, planmässig nach ökonomischem Princip erfolgenden Arbeitsthätigkeiten in einem geschlossenen oder geschlossen gedachten menschlichen Bedürfnis- und Befriedigungskreise ist die Wirtschaft. Mangoldt: Die wissenschaftliche Darstellung der der Wirtschaft der Völker zugrunde liegenden Kräfte, der Richtungen, in denen sie sich äussern, der Gesetze ihrer Wirksamkeit und der Bedingungen ihres Erfolgs ist die Volkswirtschaftslehre. Scheel: Die politische Ökonomie hat den Zusammenhang der Privatwirtschaften unter einander und ihren Zusammenschluss zu grösseren Wirtschaftsgemeinschaften (Gemeinden, Staaten) nach Entstehung und Beschaffenheit darzustellen und Regeln für die zweckmässige, den Ansprüchen der erreichten und zu erreichenden Culturstufe entsprechende Ordnung dieser Verhältnisse aufzusuchen. Sie ist eine der im Gegensatz zu den Naturwissenschaften als Culturwissenschaften zu bezeichnenden Disciplinen. Schönberg: Der Gegenstand unserer Wissenschaft ist das wissenschaftliche Leben des Volkes, das als besondere Erscheinung des Volksgeistes und mit der Culturentwicklung im engsten Causalzusammenhange, von Stufe zu Stufe fortschreitend, einen immer höheren Organismus bildet. Ihn als solcher in seiner Erscheinung, in den Gesetzen und Regeln, die in ihm hervortreten, zu erkennen und aus dieser Erkenntnis heraus, welche auch die Aufgaben, deren Lösung der Arbeit unserer Generation vorbehalten ist, auffindet, einzugreifen in diese Arbeit, um das Wirtschaftsleben seinem hohen, ethischen Zwecke immer mehr zu nähern — das ist in kurzen Worten die Aufgabe unserer Wissenschaft. Neumann naziva gospodarsku znanost: Die Lehre vom Verhalten der Einzelwirtschaften zu einander und zum Staatsganzen — i njedno: Die Lehre von dem Wesen der wirtschaftlichen Dinge, insbesondere der in diesem sich vollziehenden sogenannten Gesetze, von den Beziehungen jener Dinge zum gemeinen Wohl und von den bezüglich eben derselben zu treffenden öffentlichen Massnahmen. Kautz: Die Nationalökonomik ist die Lehre von den Grundlagen, den Mitteln und den Entwicklungsgesetzen der Volkswohlfahrt.

* Grundlegung I. Str. 259.
** Grundlegung o. c. Str. 81.

Hildebrand: Die Nationalökonomie hat die Aufgabe, den historischen Entwicklungsgang sowohl der einzelnen Völker, als auch der ganzen Menschheit von Stufe zu Stufe zu erforschen und auf diesem Wege den Ring zu erkennen, den die Arbeit des gegenwärtigen Geschlechtes der Kette gesellschaftlicher Entwicklung hinzufügen soll.

Schmoller*: — — die Volkswirtschaftslehre, welche die volkswirtschaftlichen Erscheinungen beschrei-

* Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre 1900. Strana 76.

ben und definieren, ein zutreffendes Bild von ihnen auf Grund wirtschaftlicher Begriffe im ganzen und einzelnen entwerfen, sowie diese Erscheinungen als ein zusammenhängendes Ganzes und als Theil des gesammten Volkslebens begreifen, das einzelne aus seinen Ursachen erklären, den volkswirtschaftlichen Entwicklungsgang verstehen lehren, die Zukunft womöglich voraussagen und ihr die rechten Wege bahnen will.

Philippovich*: Die politische Ökonomie umfasst sowohl eine Darstellung des Wesens der wirtschaftlichen Erscheinungen und ihrer regelmässigen Beziehungen (theoretische Volkswirtschaftslehre, Nationalökonomie), wie ihres zur Zeit erkennbaren, unter der bewussten Mitwirkung der Menschen vor sich gehenden Entwicklungsganges in der Volkswirtschaft (Volkswirtschaftspolitik) und eine Darstellung der Theorie und Politik der grossen öffentlichen Gemeinwirtschaften des Staates und der Gemeinden (Staatswirtschaftslehre oder Finanzwissenschaft).

Menger kaže kratko: Die Nationalökonomie ist die Wissenschaft von den Gesetzen der Volkswirtschaftserscheinungen.

Hofmokl podaje najnoviju oznaku ovako: Die Ökonomie ist eine Wissenschaft von den Lebenserscheinungen, die durch solche Handlungen hervorgerufen werden, welche auf Befriediegung der in directer Verlängerung des angeborenen Selbsterhaltungstriebs entstehenden und in Willensentschlüsse übergehenden Bedürfnisse gerichtet sind**.

---

* Grundriss der politischen Ökonomie.

** Prim. K. Menger: Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften, Ach. II; A. Wagner: Grundlegung der politischen Ökonomie I. Th., str. 260; Kautz: Nationalökonomie als Wissenschaft I. str. 289; Schönberg: Handbuch der politischen Ökonomie I. Scheel: Die politische Ökonomie als Wissenschaft, str. 69 — naročito pak Hofmokl o. c. str. 164 i sl.

Na pozitivno kršćanskom stanovištu stoji Ch. S. Dewas, koji kaže*: Volkswirtschaftslehre oder Nationalökonomie ist der in Deutschland, politische Oekonomie (économie politique, political economy, economia politica) der in den Culturländern des Auslandes gebräuchliche Name der Wissenschaft, welche die systematische Darstellung der das volkswirtschaftliche Leben regelden Entwicklungsgesetze.

Costa Rossetti označuje gospodarsku znanost kao spoznaju uzroka tvarnoga blagostanja, u koliko je ono svojstveno državnomu društvu (Cognitio causarum prosperitatis materialis societati civili propriae. Philosophia moralis. Oeniponte. Rauch 1886. Str. 747.).

Naveli smo razne oznake najznamenitijih učenjaka o tom pitanju zato, da jasno pokažemo, kako je neodređeno shvaćanje gospodarske znanosti. Pogledajmo, u čemu su na čistu, a u čemu ne! Materijalni je predmet u svojoj općenitosti — tako smijemo reći — isti, naime gospodarski život naroda. U čemu se taj život sastoji, i u tom su učenjaci složni. Općenito kažu, da se taj život tiče sticanja pokretnih tvarnih dobara (Sachgüter, kako kaže Rau). To značenje može jedino da ima i izraz gospodarsko načelo u Schäfflea i Wagnera**. Hofmokl obrazlaže dobro, da to gospodarsko načelo, odnosno djelovanje izvire iz težnje za samoodržanjem. Dakle ne bi bilo prigovora s nijedne strane.

Ali sada nastaje pitanje: Jesu li sve pojave gospodarskoga života materijalni predmet gospodarske znanosti, i ako nijesu, koje su pojave izuzete? U dva reda stavljamo odgovore na to. U prvi red stavimo one, koji kažu, da u gospodarsku znanost spadaju sve pojave

---

* Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Freiburg. Herder 1896. Str. 1.

** Grundlegung I. Str. 81.

gospodarskoga života, dakle i one pojave, koje se tiču pojedinca. Prema tomu je predmet te znanosti sve ono djelovanje, koje izvire iz težnje za održanjem samoga sebe; tako n. pr. i dijete, koje pruža ruku za kruhom, što mu ga ponuđa mati, prosjak, koji sakuplja otpatke na vrtu. U drugi pak red ubrajamo one, koji smatraju materijalnim predmetom gospodarske znanosti samo one predmete, koji se odnose na društvo. Najšire stanovište u tom pogledu zastupa Schäffle, koji gleda pojave u odnošaju prema čovječjemu društvu uopće, dakle prema čovječanstvu. Wagner ih promatra obzirom na neko omeđeno društvo, Schönberg obzirom na neki određeni narod, Neumann pak obzirom na opće blagostanje u nekoj državi. Toga se drži također Schmoller, koji zato ne izvodi gospodarskog djelovanja neposredno iz nagona samoodržanja, nego iz težnje za sticanjem (Erwerbstrieb), kojim čovjek nastoji da sakupi veću zalihu stvarnih dobara. Jasno je, da se takvo sticanje dade vršiti samo u društvu, jer mu je preduvjet privatna svojina i barem donekle razvijeno proizvođenje i trgovanje. Prema tome i Schmoller vidi u bivstvu gospodarskih činjenica, koliko spadaju u gospodarsku znanost, odnošaj prema društvu.

Već dakle materijalni predmet te znanosti nije u potankosti kod svih jedinstven. Doduše, svi ubrajaju ovamo gospodarske pojave, ali što su te pojave, o tom vladaju različna mišljenja, premda velika većina učenjaka ubraja u gospodarske pojave, koliko su one predmet znanosti, samo one pojave, koje imadu socijalni značaj, a izlučuje sve pojave, koje su samo individualne. Većinom se dakle priznaje, da je ekonomika socijalna znanost.

No znatnije je pitanje, šta je formalni predmet gospodarske znanosti, šta ta znanost naime istražuje na svojem materijalnom predmetu. Iz oznaka, što smo ih naveli, ne možemo doći sasvim na čisto, jer se formalna strana, koja je u njima izrečena, može shvatiti na više načima. Kada kažu, da se ta znanost bavi razvojnim zakonima gospodarskih pojava (Roscher) ili njihovim bivstvom (Philippovich) ili njihovom naravi (Rau) ili temeljnim silama, smjerovima, zakonima i uvjetima njihovih uspjeha, sve se to može različno tumačiti. Iz formalnoga predmeta kakve znanosti mora se vidjeti njezina metoda i također njezina veza s drugim znanostima. A toga ne objašnjuju spomenute oznake. Treba se kod svakoga pojedinoga učenjaka napose uvjeriti, kako on postupa. U tom pogledu razlikujemo dvije glavne vrste:

I. Prve nazivamo mehaničkim evolucionistima, koji se drže dakako samo analitičke metode. Njima gospodarske pojave prirodoslovnoga značaja imadu isto takvo bivstvo kao i druge naravne pojave. Nad mehaničkima i kemijskima ne priznaju oni viših sila; stoga ne će da vide u gospodarstvu ništa osim tih sila. Svi materijalisti moraju spadati u taj red, pa ako i govore o duhu, kulturi i t. d., upotrebljavaju pri tom samo općenito uobičajene riječi u sasvim drukčijem značenju.

II. U drugu vrstu ubrajamo sve one, koji priznaju, da u gospodarskim činima sudjeluje čovječja slobodna volja. A svaki slobodni čin nije samo nešto fizičko, nego i nešto etičko. Prema tome se kod njih priznaje ovisnost gospodarske nauke o etici. A etika se može različno shvaćati, jer se oslanja na metafizička načela o najvišem uzroku, konačnoj svrsi i o čovječjoj naravi. Zato se i zastupnici te druge vrste razlikuju u koječem međusobno. Općenito pak vrijedi za njih, da se ne drže samo analitičke, već upotrebljavaju i sintetičku metodu. Načela, koja im po njihovu posebnom stanovištu daje etika i metafizika, jesu ona općenita načela, po kojima izvode sintetički zakone svoje znanosti.

Jasna je bitna razlika između obiju vrsta. Prvi analizuju gospodarske pojave u njihovu razvoju i traže općenita načela, po kojima se događaju pojave same i njihov razvoj. Konačna njihova riječ glasi: Tako je. Drugi upotrebljavaju upravo tu analitičku metodu i također dolaze do zaključka: Tako je bilo; tako jest. A osim toga prosuđuju te pojave i njihov razvoj sintetički na osnovu svojih etičkih i metafizičkih načela i prvomu zaključku pridodaju još drugi: Tako bi moralo biti. Tamo, gdje opaze razliku između onoga, što je bilo i što jest, i između onoga, što bi moralo biti, ispituju i unutarnje uzroke te razlike i stvaraju treći zaključak: A da nije, kako bi moralo biti, tomu su ovi uzroci. Na toj pak podlozi istražuju, kojim bi se putem dalo postići ono, što bi moralo biti. Gospodarska se znanost obraća time u budućnost i i stvara četvrti zaključak: To i to treba učiniti, da se postignu povoljne gospodarske prilike. Tako dolazi znanost do socijalne reforme, dok je na prvoj osnovi jedini nacrt za budućnost socijalna revolucija, t. j. upotreba fizičkih sila, da se promijeni gospodarsko stanje. Tamo, gdje se uzimaju u obzir samo fizičke sile, nije ni moguć kakav drugi odgovor.

Socijalni reformatori moraju dakako ispitivati u svojoj prognozi mogućnost, pa i ćudorednu potrebu socijalne revolucije, ali ona ne spada u njihov nacrt, koji je sastavljen po sintetičkoj metodi. Oni upravo nasuprot traže pomoćnih sredstava, kako da se ta revolucija spriječi.

Liberalna gospodarska znanost spada u prvu vrstu, ali je polovičarska; diagnozu podaje ona u svojem smislu; terapija joj je deveta. Ona konstatuje na temelju gospodarskih pojava bez obzira na kakva etička i metafizička načela: tako je i — mirna Bosna. Mirno izvodi fizik na temelju činjenica, da se voda kod 0^0 smrzava. Bez ikakva ganuća razvija botanik zakone, kako se plode fanerogame. Isto tako i liberalni ekonomik izriče jedno-

stavno zakone, što ih je našao, bez svih etičkih i metafizičkih „predrasuda" u gospodarskim pojavama. Zato također liberalna ekonomika ne poznaje socijalne reforme. To vidimo također kod liberalnih stranaka; samo toliko, koliko ih taktične prilike nužno primoravaju, samo toliko čine, i to nikada s kakvom drugom svrhom, osim iz stranačkih sebičnih namjera, da produže svoj stranački opstanak. Ali čovječja narav sama, koja ide u svakom radu za praktičnim uspjesima, traži to jače od gospodarske znanosti, da bude praktična, uzgojna, reformatorska. Gdje gospodarska znanost nema tih svojstava, tamo joj se narav opire. Zato s pravom tvrdimo: Iz značaja čovječje naravi a priori i iz povjesnih činjenica a posteriori slijedi nužno, da mora izgubiti značenje ona gospodarska znanost i iščeznuti svaka ona stranka, koja se na nju oslanja, ako nema u gospodarskom pogledu programa za budućnost. Liberalna škola i liberalne stranke nemaju toga programa, jer ga ne mogu imati, i time se mogu rastumačiti njihovi porazi i propadanja za vrijeme njihova tako kratka života.

Na onom pak, što liberalizam konstatuje, grade drugi. Liberalnomu tako je, kliču oni nasuprot: tako ne smije biti i sakupljaju svoje čete za borbu, da se to, što jest, silom prevrne. Materijalistički socijalizam ide još dalje i snuje nacrte, kako da se nakon općega prevrata sve uredi; materijalistički individualizam ne ispituje, što će biti, nego ide samo za uništenjem sadašnjih prilika. Prvoj ideji služi danas konkretno socijalna demokracija, a drugoj anarhizam.

Druga vrsta naglašava etičke osnove gospodarstva. U tom smislu uče Schönberg, Neumann, Roscher, Schmoller, Hofmokl i drugi. A etika dakako ne naznačuje u svih istoga pojma. Moderna filozofija ili recimo upravo Kantov subjektivistički individualizam preokreće sve pojmove zato, jer nema po svojem sastavu ni pod-

loge za metafiziku. Jasnih metafizičkih pojmova nedostaje modernim učenjacima uopće, a naročito ekonomicima; zato oni nemaju ni pravoga pojma o čovječjoj slobodnoj volji, o njegovu stajalištu u svemiru i o njegovu odnošaju prema Stvoritelju. Bez ustručavanja izjavljujemo, da se obistinjuje Proudhonova riječ: Au fond des toutes les choses nous trouvons la religion. — Na dnu svih stvari nalazimo religiju. Čovjekov odnošaj prema Stvoritelju, koji ima svoj izraz u religiji, jest podloga za razumijevanje čitave metafizike. Ta upravo ona mora razložiti, tko je Stvoritelj, tko čovjek i što je svijet. A svi se ti pojmovi obrazlažu u religiji. No kako je čovječji razum u religijskim stvarima neokretan i slab, zato je upravo moralno potrebito, da dobije pomoć od Boga samoga u objavljenju. Radi toga dolazimo do ovih zaključaka:

Gospodarska se znanost ne da pravo shvatiti, ako nema kao podlogu jasnih etičkih načela. — Jasnih pak etičkih načela nema, ako nema prije jasnih metafizičkih načela, koji su njezin temelj. A metafizička se načela objašnjavaju jedino u religijskim idejama. Religijske pak ideje zahtijevaju ćudoredno više stalnosti, nego je može da dade čovječji um. Redovito, stalno i bez zabluda možemo doći do njih tek objavom.

I k tomu dodajemo: Božja nam je objava sačuvana jedino u kršćanstvu po katoličkoj Crkvi.

Taj sorites razbistruje vijugasti put gospodarske znanosti. Mnogo njezinih zastupnika sluti istinu, teži za njom, te ju radi toga unatoč pomutnjama, u koje su zagrezle moderne filozofije, često i nađe. Smjer je ispravan, i metoda je zgodna; ali znanost, iz koje bi imali crpsti — etika — njima je tamna sfinga, dok u čistom kršćanskom vrelu ispravnih metafizičkih načela ne umiju svojih duševnih očiju. Mjesto o etici govore neki moderni o duševnoj znanosti i iz nje izvode ekonomiku. U narednom pregledu navodimo mišljenja raznih filozofa o pitanju, kamo spada ekonomika.

1. **Bakon Verulamski**
   - Tjelesne znanosti
   - Duševne znanosti
     - Logika
     - Etika
       - Individualno blagostanje
       - Opće blagostanje — Ekonomika.

2. **D' Alembert**
   - Znanost o Bogu
   - Znanost o prirodi
   - Znanost o čovjeku
     - Logika
     - Moralka
       - Općenlta
       - Individualna — Ekonomika.

3. **Locke**
   - Fizika
   - Logika
   - Etika — Ekonomika.

4. **Bentham**
   - Tjelesne znanosti
   - Duševne znanosti
     - Znanosti o umu
     - Znanosti o htijenju
       - Estetske
       - Etičke — Ekonomika.

5. **Ampère**
   - Kozmologija
   - Noologija
     - Noologija u pravom značenju
     - Socijalna znanost
       - Etnologija
       - Polit. soc. znanost
         - Etnografska znanost
         - Fiz. soc. znanost — Ekonomika.

6. **Comte**
   - Matematika
   - Prirodoslovlje
     - Anorganska fizika
     - Organska fizika
       - Fiziologija
       - Socijalna fizika — Ekonomika.

7. **Spencer**
   - Geogenija
     - Mineralogija
     - Geologija
     - Meteorologija
     - Biologija - -
       - Fiziologija
       - Psihologija — Ekonomika.

8. **Erdmann**
   - Matematika
   - Kauzalno uređena znanost
     - Prirodopis
     - Duševna znanost
       - Formalna
       - Povjesna — Ekonomika.

9. **Wundt**
   - Matematika
   - Empirička znanost
     - Prirodopis
     - Duševna znanost
       - Duševne pojave
       - Duševni proizvodi — Ekonomika
       - Poviiest duš. proizvoda.

10. **Lehmann**
    - Astronomija
    - Zemlja
      - Anorganska znanost
      - Organska znanost
        - Čovjek
        - Životinja
          - Tijelo
          - Duš. život
            - Impuls. duš. život.
            - a) pojedinca
            - b) društva - Ekonomika

Iz toga pregleda vidimo, da svim tim modernim sistematicima čovječjih znanosti, izuzevši D' Alemberta, manjka prava podloga. Etika visi kod jednih u zraku upravo tako, kao kod drugih znanost o duši. Pozitivist Comte i filozof darvinizma Spencer uz to ne poznaju ni znanosti o duši. Spencer govori doduše — ali samo riječju — o psihologiji, koja je Comteu samo fiziologija kao dio organske fizike. U zbilji nije ona ni Spenceru više. Što ćemo s etikom, ako ne znamo, što je njezin metafizički temelj, što sa znánošću o duši, ako nam je nepoznata metafizička strana duše?

Philippovich i drugi govore doduše izričito, da su gospodarski čini slobodni, ali kakva je to sloboda, toga nam ne kazuju. Kod Lehmanna* čitamo značajnu riječ i m p u l s i v e G e i s t e s f u n k t i o n e n, koju međutim susrećemo više puta i u modernoj filozofiji**. Ta je impulsivnost surogat za slobodnu volju. Ali unatoč tomu, ili bolje reći upravo radi tih praznina, što ih pokazuje gospodarska znanost, tvrdo smo uvjereni, da će se i kod nje razbistriti bezbroj pojmova, na kojima se ona osniva, i da će se time upravo na tom temelju — na temelju smisla za čovjekovu tjelesnost —, na kojem je stao da propada duševni život, podići iznova preporođeni feniks — zdravog, svježeg umskog djelovanja.

* * *

Naša prognoza, koja se tiče čitavoga duševnoga života, glasi ovako: Gospodarska znanost, koja je neodoljiv postulat našega doba, jer prodire u sve šire slojeve, može se kretati u dva smjera: ili u materijalističkom ili pak u duhovnoetičkom. Drugi je smjer već danas snažniji i sve će više jačati; nepobitna je činjenica,

* Die Systematik der Wissenschaften (Rectoratsrede), Marburg, 1897.

** U tom smislu govori n. pr. Hofmokl (o. c. str. 202): Die Ökonomik ist eine Geisteswissenschaft, welche die i m p u l s i v e G e i s t e s b e t ä t i g u n g d e s M e n s c h e n vom besonderen Standpunkt, dem wirtschaftlichen, behandelt.

da materijalizam kao znanstveni princip sve više propada. Ta će se znanost u svojem razvoju sve više udubljivati u metafizičko bivstvo etičkih načela i time će se približavati kršćanskoj religiji. Vrijeme je za to povoljno, jer se upravo u sadašnje doba kršćanska filozofija počinje gojiti mnogo temeljitije nego općenito u posljednjih 400 godina. Duševni se spekulativni rad kršćanske filozofije susreće već danas s radom marljivih ekonomika. Uz najsrdačnije veselje nazdravljamo dobi, kad će se na sreću čovječanstva u uzajamnom dodiru bratski poljubiti.

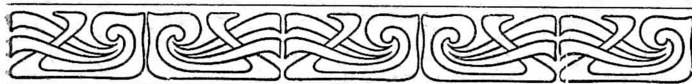
Drugu ćemo pak prognozu postaviti o političkim strankama ovako:

Diferenciranje će političkih stranaka početi doskora da se provodi isključivo na temelju gospodarske znanosti. Socijalna revolucija i socijalna reforma postat će parole, po kojima će se stranke razlikovati. Sva sadašnja pitanja — državnopravna, narodna — pitanja o centralizaciji i autonomiji, individualizmu i asocijaciji — rješavat će se po tim parolama.

Sada smo usred toga razvoja. I hvala Bogu, hitro živimo. Sve jasnije se slikaju konture budućnosti. Na jednoj strani kršćanska stranka sa svojom po umu i po Božjem autoritetu potvrđenom metafizikom i etikom, a na drugoj strani materijalistička stranka s izrazom strasnoočajne energije na licu. Uhvatit će se u koštac i u njihovoj živoj borbi bit će satrveni posljednji ostaci svih stranaka, koje u pravo vrijeme ne krenu na jednu ili na drugu stranu.

Naš pak zaglavak glasi: Razumijmo svoje vrijeme i radimo! Obrazujmo sebe, obrazujmo narod, da se preporodi u kršćanskim istinama! Ali to nije dovoljno! Praktičnim gospodarskim radom pokažimo mu vezu između gospodarskih pojava i kršćanske metafizike. Onda će nas veliko doba naći spremne.

ETIČKI TEMELJI GOSPODARSKE ZNANOSTI.

(1903.)

Duševni je alkoholizam fizičkome veoma sličan. Alkohol na oko osvježi živce, razdrami i napne mišice, ukloni umor i poveća radnu snagu. A u istinu samo za kratko vrijeme prevari čovjeka; za trenutačnu ugodnost zahtijeva golemih žrtava; oslabljuje najznatnije djelove u organizmu te ih postepeno stubokom uništi, ako ga previše uživamo. Reakcija je nakon alkohola bolna. Čim alkohol ishlapi, živci su mlohaviji, mišice umornije, čovjek na sve strane slabiji. Neugodne se uspomene motaju dušom; kajanje se rađa; blijeda melankolija zavlada u srcu.

Što je alkohol za fizičku narav, to su krive ideje vodilice za umni život. Sjajne su izvana; nedogledan napredak obećavaju umu, nepojmljivu utjehu pokazuju iz daljine srcu. Isprva doista okrijepe energiju, pokrenu mnogo snaga; nekakav osvježen život uzbude. Ali to traje samo kratko vrijeme; ta burna živahnost mora se skupo platiti. Duševni kapital, što su ga vjekovi sakupili, troši se u tim krivim idejama. Nemiran umor, lijena rezignacija označuju žalostan svršetak duševnoga pijanstva.

Primjera za to imademo na žalost previše; oni se ponavljaju, otkako živi čovjek na svijetu. Najbolji takav primjer iz naših dana jest povijest materijalizma, na osnovu kojega se rodio moderni komunistički socijalizam i evolucijski nazor. Kao titan nastupio je radikalno, bezobzirno, bezbroj je mladih umova podjarmio. Jednostavno je i lagano tumačio svemir: ne postoji ništa drugo osim tvari i njezinih sila; sve, što jest, samo je pojava tvari, koja se razvija po kemijskim i mehaničkim

zakonima! To je očaralo mnoge. Bez duga razmišljanja bacili su se materijalizmu u naručje. Volja je bila u većine pripravljena za to načelo, koje ne poznaje nikakvih obveza, nikakve dužnosti. U podvojenim, slabunjavim srcima našao je materijalizam najglasniji odjek, a za srcem je pošla mašta i za njom um. Doskora je na oko zavladao čitavim duševnim pokretom; doskora se cijeli znanstveni rad kretao njegovom kolotečinom. Teško je, i hvala Bogu, kratko bilo to doba. U srcima, gdje je pokvarena strana najbolje pogodovala toj zabludi, počele su se glasiti ljepše žice. Tamo je započeo otpor. Ipak nije moguće, da čovječji život sa svim borbama; sa svim naporima, sa svojim rajem i paklom ne bi bio ništa već samo slučajna pojava na nekakav poseban način sastavljene tvari. A život čovječanstva? Znanost već računa, kada će se svemir tako ohladiti, te će samo ledene, mrzle kugle plivati po njem u nijemoj smrti. Da li je onda još vrijedno živjeti, da li se je vrijedno mučiti radi kakva napretka, ako nas ne čeka ništa drugo nego mrtvo ništa? Zato i jesu znanosti, koje se bave s čovjekom, najprije započele reakciju proti materijalizmu. Proti apsolutnim, dogmatskim tvrdnjama njegovim naglašavali su najrazboritiji i najučeniji muževi odrješito, da zgoljna empirijska znanost ne može riješiti pitanja, što je tvar, odakle sile, što je život, što je um i t. d. Ignoramus — ignorabimus izrekao je već godine 1873. fiziolog Du Bois Reymond*.

* Kao nemoćno proklinjanje bahata pijanca čine nam se danas riječi, što ih je tada kao odgovor izvodima D. B. R-a napisao u uvodu u svoju „Anthropogonie“ (1874.) jenski Häckel: „Taj na oko ponizni, a u istinu preuzetni ignorabimus jest ignoratio nepogrešivoga Vatikana i crne internacijonale, koju on vodi; ignoratio one zlokobne rulje, s kojom je moderna država sada napokon započela ozbiljnu kulturnu borbu.“ (U to doba započeo je Bismarck u Pruskoj borbu proti katoličkoj crkvi, koja se za nj veoma žalosno svršila.)

„Trublja toga gigantskoga duševnoga boja naviješta nam pomol nova dana i konac duge noći srednjega vijeka; jer mo-

Protivurječja u materijalizmu otkrivala su se sve jasnije. Težnja znanosti za stalnim metafizičkim načelima neprekidno je ključala. Uz to se javila potreba dubljega zanimanja etičkim pitanjima. Nastale su etičke škole, društva za etičku kulturu itd. Između komunističkoga socijalizma javljaju se sve više odlični zastupnici njegovi s dokazima, da se golim materijalizmom ne da rastumačiti društveni život, a još manje da se na njegovoj podlozi dade izvršiti kakovo preuređenje. I e k o n o m s k a ili gospodarska znanost, koja je upravo tako kao i druge znanosti bila zalutala materijalističkim smjerom, počinje se krepko buditi iz svoje nesvjestice. Veoma je znamenit taj pojav**, jer se ta znanost uzdiže danas sve više iznad drugih empirijskih znanosti i sve više prodire uvjerenje, da te znanosti moraju služiti njoj i po njoj blagostanju čovječanstva. Njezina veza s etikom i radi toga s metafizikom biva sve jasnija.

Nastojat ću da u narednim recima dokažem pozitivno tu vezu.

I.

Subjekat je gospodarstva čovjek, koji traži materijalna dobra i uživa ih, da se održi. Traži ih time, da svoje snage razumno upotrebljava u spoljašnoj prirodi

---

derna je civilizacija unatoč svemu kulturnomu napretku još uvijek sapeta u okove srednjega vijeka.

Podsjećamo na to, da kulturna država dijeli najznatnije odsjeke građanske godine prema crkvenim svetkovinama, da dopušta javni red smetati crkvenim procesijama itd. Imamo sada doduše rijedak užitak, da možemo vidjeti „najkršćanskije" biskupe i jezuite u progonstvu ili u tamnici. Ali zar nije ista država do nedavna gojila i mazila te najopasnije neprijatelje razuma?

U tom snažnom, svjetsko-historijskom kulturnom boju, u kojem smo srećni, što se možemo u njem boriti, ne možemo istini u njezinoj borbi dovesti boljih saveznika od „Antropogonije". Ona je težak top u boju za istinu. I ponosna zgrada rimske hijerarhije, snažna, silnička tvrđava nepogrješive dogmatike, pada kao kuća od karata."

** Primjeri u članku „Političke stranke budućnosti".

i tako p r o i z v o d i sebi primjerena dobra. Pojedini pak čovjek ne može da sve sam proizvodi; svime se ne može svatko baviti. Zato nastadoše različiti proizvodni staleži; ovaj se bavi obrađivanjem zemlje, drugi obrtom itd. Zato mora biti nekakav rad u k o l a n j u i i z m j e n j i v a n j u proizvedenih dobara, da pojedinac uzmogne dobiti, što treba. Kod proizvođenja jednoga dobra učestvuje redovito više ljudi. Nužno je radi toga pitanje, u kojem omjeru pripada proizvedeno dobro pojedincima, koji su se trudili za nj. I u toj dakle r a z d i o b i treba jasnih načela. Proizvedena se dobra u ž i v a j u — k o n s u m i r a j u. Vrhovni su zakoni, koji uređuju konsumpciju, prema tome također vrlo znatni za gospodarstvo. Bit je dakle gospodarstva p r o i z v o d n j a, k o l a n j e, r a z d i o b a i u ž i v a n j e tvarnih dobara. Gospodarska se znanost bavi zakonima gospodarstva te se onda potpuno pravilno dijeli u četiri odijelenja, koja se jedno za drugim, bave tim stvarima. U tom je sva teorija složna.

No time, što smo rekli, nije još određen predmet gospodarske znanosti. Ostaje još osnovno pitanje, je li čovjek subjekat gospodarstvu kao pojedinac ili socijalno biće. Danas smijemo reći, da golema većina zastupnika gospodarske znanosti ističe njezin socijalni značaj. Čovjek u društvu, u odnošaju prema društvu jest subjekat gospodarstva. Ta upravo zato, što pojedine porodice ne mogu da udovolje svojim potrebama, vežu se one u društva, među kojima je konačno, savršeno društvo država. Tvarno blagostanje hoće čovjek da steče, odnosno da ga zaštiti i očuva. To je njegov cilj kod osnivanja općina, staleških udruženja i države. Radi toga ima također njegovo gospodarstvo odnošaj prema društvu, i obratno, društvo je u posebnom odnošaju prema njegovu gospodarstvu.

Gospodarska znanost, koja smatra čovjeka kao socijalno biće subjektom gospodarstva, razglaba prema tome zakone proizvodnje, kolanja razdiobe i uživanja

materijalnih dobara, u koliko su ti zakoni utemeljeni te se javljaju u društvu, naročito u državi. U tom se smislu i zove **državna** ili **narodna ekonomija**.

Iz pojma gospodarske znanosti, što smo upravo sada razložili, lako ćemo upoznati, na koje se ona znanosti oslanja, gdje su njezini temelji. Jasno je naime, da treba najprije potanko upoznati odnošaj čovjeka kao društvenoga bića prema tvarnim dobrima. A zato treba da proučimo bit obadviju stvari, koje su u međusobnom odnošaju; dakle bit čovjeka i bit dobara, za kojima čovjek teži svojim gospodarskim djelovanjem. Čovjek ima određenu fizičku narav, koja obasiže njegovo tijelo i njegovu dušu; time se bavi antropologija (anatomija i fiziologija) i empirijska psihologija. Bit pak tvarnih dobara istražuje prirodoslovna znanost: fizika, zoologija, botanika i mineralogija uz pomoć matematike. Dakle s nekom određenom fizičkom naravi jest čovjek u odnošaju prema vanjskom svijetu, kojim također vladaju određeni fizički zakoni. Spomenute empirijske znanosti tumače obadva kraja toga odnošaja. A da se sam odnošaj razumije, nije dovoljno samo iskustvo. Samim empirijskim putem mogu se doduše upoznati razne pojave toga odnošaja; no nikako nije moguće pojmiti njegovu bit. Pitanje o biti bilo kakva odnošaja nije empirijsko, nego metafizičko. Zato moramo također kod ispitivanja, kakvu bit imade odnošaj između čovjeka i tvarnih dobara vanjskoga svijeta, stupiti na metafizičko tlo; upoznati moramo također metafizičku osnovku čovječje naravi i naravi vanjskoga svijeta. Tu vidimo dvije važne stvari: a) čovjek je **ličnost**; b) vanjski svijet ima kao **nužnu svrhu i cilj čovjeka**.

Čovjekova je ličnost utemeljena u njegovoj razumnosti. Po njoj je čovjek samosvojno i svojepravno biće; radi nje je odgovoran za svoje čine. Odnošaj prema čovjeku kao ličnosti imade radi toga **ćudoredni značaj**. Što odgovara čovjekovoj ličnosti, jest ćudoredno dobro; što joj ne odgovara, jest ćudoredno zlo.

Dakako ličnost moramo pojimati u cijelom njezinom opsegu, dakle i obzirom na njezinu bivstvenu ovisnost o Bogu. Odnošaj je vanjskih dobara prema tomu također ćudorednoga značaja.

Rekli smo već, da vanjski svijet ima kao nužnu svrhu i cilj čovjeka. Čovjek je naime neposredna svrha vanjskoga svijeta. Za nj je sve stvoreno; sve je određeno njemu u službu i pomoć. U tom smislu zovemo čovjeka gospodarom svijeta. To njegovo gospodarstvo dakako nije neomeđeno; ono se mora vršiti obzirom na određenu čovječju osobnost, koja je po svojoj biti podložna Stvoritelju. U čovjekovoj ličnosti moramo se obazirati još na jednu znatnu osobinu, koju smo već prije spominjali, naime **socijalnost**. Nemoguće je čovjeku, da se uredno razvije izvan društva. Zato se mora i odnošaj, u kojem su vanjska dobra prema njemu, obazirati na njegovu socijalnu stranu.

Prema tomu zaključujemo ovo: Subjekat je gospodarstva čovjek s određenom fizičkom naravi, koju nam razjašnjuju anatomija, fiziologija i empirijska psihologija. Ali to još nije sve, što je u njem. On je razumska, samostalna ličnost, koja ima metafizički nužni odnošaj prema Bogu i prema društvu. Po svojoj metafizičkoj osnovci čovjek je religijozan i socijalan.

Tvarna su dobra vanjskoga svijeta svojom fizičkom naravi u odnošaju prema čovjeku, kako nam to opisuju prirodoslovne znanosti. No te znanosti ne mogu jošte da razlože gospodarskoga odnošaja. Treba zasegnuti i u metafizički značaj tvarnoga svijeta. I tu upoznajemo, da je tvarni svijet po svojoj svrsi ovisan o čovjeku. Čovječja mu je razumska, religijozna i socijalna osobnost neposredna svrha.

Na ćudorednom smo dakle, na etičkom tlu, kada razglabamo zakone gospodarstva. Proizvodnja, kolanje, razdioba i uživanje tvarnih dobara ne ovise samo o fizičkim, nego u prvom redu o ćudorednim zakonima. Gospodarska znanost prema tome ne može da bude

čisto empirijska, nego se mora oslanjati o metafiziku i etiku. Osnovna načela, na kojima se gospodarska znanost može uspješno razvijati, jesu etička. Kod njih mora započinjati, k njima se mora opet vraćati. Formalno spada gospodarska znanost u etiku kao njezin popunbeni dio.

Na podlozi tih misli postavit ćemo ovdje glavna temeljna načela gospodarske znanosti:

Odnošaj vanjskih tvarnih dobara prema čovjeku ima etički značaj, te se prema tome mora prosuđivati po etičkim zakonima.

Gospodarsko je djelovanje uređeno, kada su tvarna dobra u takvu odnošaju prema čovjeku, te odgovaraju njemu kao razumnu, religijoznu i socijalnu biću.

Gospodarsko je djelovanje manjkavo, u koliko odnošaj tvarnih dobara ne odgovara čovjekovoj razumskoj, religijoznoj i socijalnoj osobnosti.

Gospodarska znanost proučava odnošaj društva, naročito države prema gospodarstvu, t. j. prema proizvodnji, kolanju, razdiobi i uživanju tvarnih dobara.

Taj odnošaj ima također nužno etički značaj, te se mora prosuđivati po ćudorednim zakonima.

Pravedan je taj odnošaj tada, kada je primjeren čovjeku kao razumnu, religijoznu i socijalnu biću; ako tomu ne odgovara, taj je odnošaj nepravedan.

II.

U prijašnjem smo odsjeku općenito utvrdili, kako se narodno-gospodarska znanost oslanja o etiku. U ovom ćemo pak odsjeku u nekim glavnim pojedinostima pokazati izvanrednu važnost toga načela. U nekim glavnim pojedinostima, velimo zato, jer bi zapravo morali ispisati čitavu ekonomsku teoriju i kod svake bi tačke mogli ispripovijedati vezu s etikom. No za naš zadatak

dovoljne su glavne stvari. Naročito upozoravamo, da je naša rasprava pozitivna i radi toga se ne upuštamo u polemiku; protivna mišljenja spominjemo samo, koliko je to za razumijevanje prijeko potrebito. Počnimo!

1. Svojina. Veliku ulogu igra pitanje o svojini u ekonomskoj nauci. Veliki se njezini sustavi razlikuju upravo u tom pitanju. Liberalizam zagovara neomeđenu pojedinačnu svojinu; komunizam je, naravno, niječe i zabacuje. Bez etike ne ćemo tu doći do jasnoće. Kod svojine je neko određeno vanjsko dobro neposredna svrha nekoga subjekta; zove se pojedinačna, kada je taj subjekt pojedinac — pojedini čovjek ili pravna osoba; kažu joj javna, ako je subjekat javnopravan društveni organizam, kojega je najsavršeniji oblik država. Jasno se vidi iz načela, što smo ih razvili u prvom odsjeku, da je svojina samo konkretan izraz svrhovitosti tvarnih dobara prema čovjeku. Ona se osniva na tom odnošaju. Kada toga metafizičkoga odnošaja ne bi bilo, ne bi mogli uopće o svojini govoriti. Apstraktno je čovječja osobnost svrha vanjskim stvarima; konkretno pak kod uživanja mora biti neka određena osoba. A narav je čovjeka i vanjskoga svijeta obzirom na mnoge stvari takva, te odnošaj svrhovitosti vanjskih dobara prema pojedincu čovjeku mora biti stalan, trajan. Takav stalan, trajan odnošaj čini to, što zovemo svojinom. Onomu vanjskomu dobru, kojemu sam ja stalno, trajno neposredna svrha, kažem, da je moje.

Jasno je, da može biti moje samo zato, jer mu je svrha čovječja osoba. Radi toga vidimo odmah međe svojine. Nikada ne smijem upotrebljavati nikakva vanjskoga dobra tako, da bi time nanosio štetu društvu. Društvo je više nego pojedinac. Svako upotrebljavanje svojine, koje udi općenitosti, jest zloupotreba. U takvu slučaju ne ostane svojini ništa osim imena. Društvo ne samo da ima pravo, već ima i dužnost, da čuva međe svojine. Neomeđena, zloupotrebljavana svojina jest gora nego komunizam, jer je u mnogo većoj opreci prema

metafizičkoj svrhovitosti vanjskih dobara. Teško društvu, gdje se svojina sakuplja samo u rukama nekolicine ljudi, gdje onda većina ljudstva nema ništa od svrhovitosti što je imade vanjski svijet prema čovječjoj osobi. U osobnom dostojanstvu jest prauzrok pojedinačne svojine. A tko poštiva u sebi osobu, mora je poštivati i u drugima. Iskorišćivanje, zarobljivanje drugih, divlja borba čovjeka proti čovjeku u pogledu vanjskih dobara jest dijametralno oprečna pravomu pojmu svojine. Zemlja sa svojim dobrima jest ljudska, i samo tomu ima služiti pojedinačna svojina, da zemlja bude to lakše opće ljudska, da se njezine snage što više iskoriste i što lakše zajamče pojedincima. Zato je liberalni pojam pojedinačne svojine mnogo udaljeniji od etike nego komunistički i također mnogo opasniji. Komunizma se ne trebamo bojati, jer je on za duže vrijeme i za šire područje neizvediv; no opravdano se moramo svim silama opirati onomu nazoru, koji izvire iz najopasnije strasti ljudskoga srca, — naime iz s e b i č n e p o h l e p e.

2. P r o d u k c i j a i k o n s u m p c i j a. Gospodarska znanost, koja do posljednjega vremena plovi još uvijek većinom liberalnom strujom, uči i razlaže, da je proizvodnja glavna stvar u gospodarstvu i da sve mora služiti proizvodnji. Radi toga tvrdi, da nije samo kolanje dobara, nego i razdioba i uživanje podređeno produkciji. Među troškove za proizvodnju ubraja osim prostorija, oruđa, strojeva i t. d. i plaću za radnike. Po toj nauci čovjek zato jede, oblači se i traži krov za stanovanje, da može onda raditi i svojim radom štogod proizvoditi.

To je potpuno krivo stanovište, koje se odlučno protivi svakoj etici. Po etičkim načelima, kako smo ih prije razvili, konsumpcija je svrha proizvodnji zato, jer je održanje čovječje ličnosti svrha vanjskih dobara. Čovjek radi zato, da uživa i da uživanjem uzdržava svoj život, a ne obratno. Središte se gospodarstvu potpuno izmiče, ako ne vrijedi to načelo. Gospodarska znanost mora prema tome aprioristički da prizna konsumpciji

prvo mjesto; drukčije se mora sve srušiti. Čovječja se osobnost gubi među perima i vijcima, među metlama i kuhačama. Dakako, razumije se samo po sebi, da konsumpcija nije bez ograda, jer čovjek nije neovisno biće, nego mora služiti jedino svojoj svrsi, koja je opet podređena konačnoj, vječnoj svrsi čovjeka i svemira. U doba, kad vlada gospodarsko načelo: „konsumira se zato, da se time omogućuje produkcija“, vidimo veoma čudnu pojavu: Ona malobrojna četa, koja je stekla golemo bogatstvo drži se gazeći neobuzdano sve naravne i Božje zakone surovoga gesla: uživaj i daj drugima, neka proizvode za tebe, da povećaš svoje uživanje. Kod onih pak, koji za tu četu proizvode, razlaže ona mudro, da je konsumpcija podređena produkciji. Mnogo ružnih, licumjerskih protivurječja imade u modernom društvu, a to je jedno između najružnijih. I ne ćeš im drukčije doći do živca, osim ako postaviš gospodarstvo i cijelu gospodarsku znanost na etičke temelje.

3. R a d i k a p i t a l. Kapitalom se zove ono vanjsko tvarno dobro, koje služi za daljnju produkciju, a ne konsumpciju. Takvo pak dobro ne može samo nikuda; pridružiti mu se mora kao nuždan faktor upotrebljavanje čovječje snage za produkciju, koju nazivamo radom. Liberalna ekonomika stavlja naporedo rad i kapital; ona zapravo još precjenjuje vrijednost kapitala. S etičkoga stanovišta shvaćamo snošaj među radom i kapitalom ovako: Čovjekov je rad o s o b a n; ne da se lučiti od njegove osobnosti; dostojanstvo i čast, koji su su spojeni s osobom, drže se i rada. Kapital ima kao vanjsko dobro nuždan snošaj svrhovitosti prema čovjeku. Radi toga je najgora povreda čovječjega dostojanstva, ako se rad isporeduje s kapitalom.

Po radu je čovjek stvaralački uzrok tvarnih dobara. Kao sredstveni uzrok potreban je kapital. On je dakle prema čovjeku u takvu odnošaju, kao n. pr. pisac i pero, guslač i gusle, orač i plug. Sredstvo samo po sebi ne radi, nego po utjecaju i po snazi glavnoga tvor-

noga uzroka. Tako i kapital dobiva proizvodnu snagu istom čovječjim radom. Kapital je dakle radu potpuno podređen po etičkim načelima. Najmanja radna pojava čovječje osobnosti ima neizmjerno veće dostojanstvo od svih tvarnih dobara, dakle i od cijeloga kapitala. On mora služiti čovjeku, a ne obratno. Gospodarstvo neka bude tako uređeno, da se iz svega vidi glavna tvorna uzročnost čovjekova i da se kapital shvaća jedino kao čovjekovo sredstvo kod proizvodnje.

Gospodarska je znanost općenito još veoma daleko od tih načela, a dakako i gospodarstvo, koje se po njoj razvilo. Rad i kapital se u najboljem slučaju shvaćaju kao jednakopravni čimbenici kod proizvodnje i time se nužno utire put kapitalističkomu gospodarstvu. Kapitalizam nije ništa drugo nego gospodarski sustav, po kojem je kapital nad čovjekom. Ako se naime preokrene etički snošaj među tvarnim dobrima i među čovječjom osobnosti, onda mora čovjek da podlegne. Ništa ne koristi, ako se govori o jednakopravnosti kapitala i rada. Ako se kapital — vanjsko tvarno dobro, koje služi produkciji — digne iz svojega podređenoga stanovišta, time se čovjeku otima njegovo dostojanstvo i nad čovjekovom se osobnošću izvršuje zločin. Iznad tvari mogu da gospoduju samo netvarne sile. Ako se one niveliraju na tvarnu podlogu, onda o svemu odlučuje jedino tvarna snaga; i tu mora čovjek da podlegne. Jedan nosorog može tako da nadvlada velik broj ljudi.

4. N o v a c i k a p i t a l. Sudbonosna je nauka gospodarske znanosti, koja ne poznaje etičkih temelja, da je novac kapital. Ona iz toga dosljedno izvodi, da novcu pripada dio dobiti. Po toj teoriji novac je plodan i tu svoju plodnost pokazuje također praktički silovito u kamatama, dividendama i t. d.

Po etičkim je načelima kapital tek ono tvarno dobro, koje služi za daljnju proizvodnju. Novac nije takav, on je samo mjenbeno sredstvo, potrebito za lakše kolanje robe. Novac prema tome nije plodan niti može da postane plodnim. Iz sebe ne rađa ništa, i, ako si prisvaja kakvu dobit, mora je otrgnuti drugdje. Slušali mi to rado ili nerado, nitko ne će ugušiti glasa neumoljive etike, kojim se poriče plodnost novca i niječe opravdanost kamata. Novac je umjetno plodan, jedino na štetu rada. Što veći dio pripadne novcu, to manje dobiva rad. Ta je konkurencija divlja i veoma kriva. Pravilno je, da se takme međusobno ljudi; a utakmica čovjeka s mrtvom tvari bez srca mora dovesti do čovječjega poraza. Takvih poraza imamo bezbroj u naše doba, kada je novac svestran gospodar društva i vođa svega gospodarskoga života; i to po onoj svojoj osnovci, koja je najnepravednija, naime po svojoj prevarnoj plodnosti. Akcijska su društva najbolji dokaz za to. U njima osniva novac najveća poduzeća, novac ih vodi za sebe s jedinom tendencijom, da što više otme radu, da se što više poveća. Etička načela zabacuju takav oblik zajedničkoga gospodarstva, gdje tvar vlada čovjekom. Gdje nastupa čovjek kao gospodar, mora se pokazivati također njegova osobnost. On mora osobnom odgovornošću izaći na svjetlo. Oblik primjeren tomu načelu imamo u z a d r u g a r s t v u, koje je dakle sasvim oprečno dioničkim društvima; u zadrugarstvu stoji sprijeda čovječja osoba, a ne tvar.

Proizvedena se dobra dijele kao zemljišna renta, kao poduzetnička dobit, kao kamate ili radnička plaća. Veoma je znatno pitanje, po kakvom redu, da se to vrši. Etika daje dakako prvo i najznatnije mjesto radu. Kapitalističko pak gospodarsko načelo povlači u prvi red novac. Po njem pripada novcu najveći dio dobiti. Tako se preokreće sav red, na kojem se gospodarstvo moralo osnivati; cijelo se društvo uzdrmava u svojim temeljima i počinje se rušiti; nad bezbrojnim pak žrtvama reži okrutna, nezasitna tvar, koja nad njima gospoduje.

III.

Najznatnija stvar u gospodarskoj znanosti jest u sadašnjim prilikama zacijelo socijalna reforma. Ona je moguća samo na etičkom temelju. Najprije treba riješiti dva pitanja, koja nam nameće današnja ekonomika i još više današnje gospodarsko stanje. Prvo pitanje glasi: Da li se država uopće smije uplitati u gospodarske prilike? A drugo: Ako smije, gdje su međe njezinu radu?

Čisti liberalizam tvrdi, da je država po riječima Lassallea samo nekakav noćni stražar. Ona smije štititi jedino pravni poredak, koji neka se osniva na bezižnimnoj osobnoj slobodi. Ta država poznaje među svojim podanicima samo pojedince i ne priznaje nad sobom nikakva javnopravna organizma. Čudno! Upravo je ta država po liberalnim načelima potpuno samostalna, nezavisna od religije i uopće od svakoga metafizičkoga načela. Država pak znači većinu naroda. Ta većina smije prema tomu sve. Tu se rukuje liberalizam s materijalističkim socijalizmom. Nešto protivurječja više ili manje šta zato? Po jednom načelu ne smije država ništa u gospodarskom pogledu, po drugom smije sve; dakle smije postati i komunističkom.

Premda dakle liberalizam poriče, da bi država smjela reformama posizati u gospodarski život, ipak zapravo naučava svemogućnost države, te joj time otvara neomeđeno polje. Materijalistički je socijalizam tu dosljedniji. On upravo priznaje državi sva prava u gospodarskom pogledu te hoće, da ona bude jedina vlasnica svega kapitala ili, kako glasi njegov tehnički izraz, svih proizvodnih sredstava. Na toj je podlozi doduše državni gospodarski utjecaj moguć, ali bez reda i bez međa. Ne možemo govoriti u tom slučaju o socijalnoj reformi, nego samo o socijalnoj revoluciji.

Etička načela moraju također u tom obziru jedina da rasvijetle to stanovište. Jasno je prema njima, da država smije uređivati također gospodarske odnošaje. Uklanjati mora sve, što uništava vrijednost čovječje osobnosti; sprečavati mora svaku lihvu, svako izrabljivanje; tako zahtijeva načelo pravde, kojega se mora držati. A najgore se ponizuje čovječja osobnost, ako padne u ovisnost o stvarima. Kako države nesumnjivo imadu pravo, da zabrane ropstvo i da kažnjavaju svakoga, tko upotrebljava robove, tako smiju također primjerenim zakonima da zabrane i kapitalističko ropstvo.

Oblici, u kojima država mora to učiniti, jesu naročito ovi: U produkciji mora država da podigne vrijednost čovječje osobnosti. Podupirati mora poduzetnost pojedinaca, a još više zajedničku, uzajamnu zadružnu proizvodnju i pri tom ne smije smetnuti s uma, da je temelj čitavoj proizvodnji seljaštvo. Umjetno odjeljivanje industrije i agrarstva, što ga naglašava također dojakošnja gospodarska znanost, mora da padne. Kapitalizam se koti u metežu, što ga stvara to odjeljivanje. Gotovo sve naše države imadu industrijski značaj. Podupiranje poduzeća vrši se u državi podupiranjem industrije, koje ima svoj izraz u porezima, u željezničkim tarifama i u smjerovima administrativnih oblasti. A podupiranje industrije na toj osnovci znači podupiranje kapitalizma. Nastaju veliki novčani savezi; govori se o procvatu industrijalnoga napretka; velike pak množine osiromašuju, iseljuju se rpimice sa rodne grude i tako se cijeli društveni ustroj dezorganizuje. Tomu se može stati na put samo, ako se mjesto novčanih saveza kao proizvodni subjekat postave čvrsti osobni savezi u zadrugarstvu.

Domaće pothvate treba štititi pametnim carinskim zakonima, koji ne smiju imati nikakva obilježja fiskalnoga značaja, i primjerenim željezničkim tarifama. Plodnost se kapitala ne da najednom ukinuti, ali se može oslabiti zakonima radničkoga zaštićivanja. Što dobije rad, ima se oduzeti kapitalu, i tim će se kamate nužno sniziti. Neka pomažu pri tom i pozitivni zakoni proti guljenju. Radnička se zaštita dakako ne da uspješno raz-

viti, ako u tom ne učestvuju sve veće države. Zakonodavstvo u tom pogledu neka bude međunarodno. Kako su se u svoje doba kršćanske države udruživale na obranu protiv neprijatelja nevjernika — Tatara, Turaka, — tako bi morale sada sklopiti savez protiv kapitalizma. No to će biti moguće istom onda, kada se u svima promijeni ustav u demokratskom smislu. Zakoni proti prljavoj konkurenciji, naročito proti patvorenju živežnih sredstava, morali bi krotiti nepravednu pohlepu i gojiti duh uzajamnosti i pravednosti.

Svrha svemu gospodarskom djelovanju jest, kako smo rekli, k o n s u m p c i j a. Treba se starati za red u tom pogledu. Država ne može tu, da tako reknem, gotovo ništa načiniti. Spomenuti red ima ćudoredan snošaj. Za nj treba snažna ćudoredna uzgoja. A uzgajati država ne može, jer ne zna.

Taj posao mogu vršiti redovito jedino kršćanske porodice, koje se po svojoj biti oslanjaju na etički temelj i na crkvu. Prijeko je potrebito svakomu naučnjaku u gospodarskoj znanosti da shvati golemu kulturnu znamenitost crkve i da je cijeni. Predrasude zatvaraju danas mnogima oči, ali opažamo s veseljem, da općenito u tom pogledu ide na bolje. Istina je, da crkvu i njezine uzgojne sile može pravo shvaćati tek onaj, koji sam živi u njoj i s njome. Tko je sam iskusio, kako crkva ujedinjuje sve dobre sile u čovjeku, kako slaže čitav duševni i tjelesni rad u harmoničnu cjelinu, taj može da ima jasan sud o značenju crkve za gospodarstvo. A danas smo već veseli, ako dobijemo koga, koji trijezno i objektivno posmatra crkvu i njezino djelovanje. Hvala Bogu, povjesna nam znanost iz prošlih razdoblja podaje danomice novih dokaza, kako se crkva brinula za gospodarski napredak. Svaki takav dokaz trga mrenu sa očiju. Danas se pak javlja još posebna, moderna znanost, koja radi upravo u tom smislu. Mislimo higijenu. Načela kršćanske moralke imaju u njoj čvrstu zagovornicu, koja stoji strogo na empirijskom tlu. Iz higijene

može i država da prihvati štošta u svojem radu, koji bi barem posredno utjecao na red u konsumpciji. Naročito su tri točke znamenite: s t a n, s p o l n i ž i v o t i a l k o h o l i z a m. Sa slabim stanovima u gradovima nijesu spojene samo tjelesne, nego i ćudoredne bolesti. Odgoj djece i porodični život uopće zahiruju u njima. Siromasi, koji moraju stanovati po premalo zračnim, uskim škuljama, uklanjaju im se, koliko mogu, i traže drugdje razonođenje: muški po gostionama, a ženske također na svoj način. Higijena govori u tom odlučnu riječ. Prije ili kasnije morat će da je progovori i zakonodavac.

Higijena također traži danas potpunu izdržljivost izvan ženidbe. Država se mora zanimati, kako to, da toliko ljudi boluje od r u ž n i h, socijalno veoma opasnih b o l e s t i. Morat će tu da umiješa svoje prste i da izreže gdjekoju duboku ranu iz društvenoga tijela. Obzirom na prostituciju trebat će naročito najstrožim kaznama zabraniti sve sramotne kuće i svako bludničko posredovanje i trgovanje. Osim toga bi se ženskima, za koje je dokazano, da su u tom opasne, morali postaviti od suda skrbnici; najbolje bi tu djelovale poštene ženske, koje bi se iz požrtvovne ljubavi prijavile za taj teški posao. Dakako, morale bi imati potrebitu, zakonom zajamčenu vlast. Posredno bi morala država mnogo većom oštrinom nego do sada da zatire bestidne slike i bestidnu štampu.

A l k o h o l i z a m ima u higijeni najodrješitiju neprijateljicu. Uspjesima te nauke u tom pogledu mora i država da dadne odjeka u svojim zakonima. Razna se mišljenja čuju o tom predmetu. Recimo ukratko svoje! Obzirom na rakiju piscu se ove rasprave čini najzgodnije sredstvo za ograničenje — državni monopol kao u Rusiji. Dakako, mora biti isključena svaka fiskalna svrha; dobit, što bi je država imala od rakije, morala bi se upotrijebiti isključivo za bolnice alkoholika i uopće za borbu proti alkoholizmu. Prodaja rakije morala bi biti ograničena na stalan broj prodavaonica; prodavati

bi se smjela samo razmjerno velika množina u zatvorenim staklenkama; svako dalje prodavanje na malo moralo bi se oštro kažnjavati; u prodavaonicama i uopće u javnim prostorijama rakija se uopće ne bi smjela piti.

Obzirom pak na vino i pivo izričem ovu, na prvi pogled možda čudnu misao, koja mi se ipak čini obzirom na moderni značaj države najzgodnijom: Neka se ukine točarinski regal. Vino i pivo neka bi smio prodavati svatko, tko bi se prijavio političkoj oblasti, bez ikakva daljnega tecivarinskoga poreza. Plaćao bi porez, a dakako i dohodarinski namet samo onda, ako bi mu prodajom toliko narasli dohoci. Takva bi općenita konkurencija po mojem sudu u tom pogledu prilike uredila. Gostionice bi prestale da budu jedina socijalna središta i time bi se spriječila nebrojena zla, koja izviru odatle. Analogno kao slobodna kolportaža štampe imala bi se provesti sloboda u tom pogledu. Kod misli, što sam je upravo izrekao, vodi me uvjerenje, da je danas nemoguće i s temeljnim nazorima o osobnoj slobodi nespojivo, da bi se reforma gostionica osnivala na skrbi policije za red, mir i ćudoređe. To je načelo zastarjelo i dandanas faktično neizvedivo. A reforma je gostionica prijeko potrebita. U smislu obrtno-reformatorskoga programa ne čini mi se, da je općenito izvediva. Sada je gostioničarstvo slobodan obrt; da bi se od svakoga zahtijevao dokaz osposobljenosti, to je nemoguće i za većinu slučajeva nepotrebno. Možda bi zgodno bilo, kad bi se reforma na podlozi zahtjeva maloga obrtništva omeđila samo na određene krajeve; a drugdje bi mogla vrijediti sloboda točenja i dakako sloboda prodavanja jela.

Da spomenemo još jednu stvar! — Skrb za razumnu štednju! Socijalno je najvažnija štednja, koja se vrši po načelima osiguranja. Za bolest, za slučaj raznih osobnih ili imućstvenih nezgoda, nemoć i starost, smrt, miraz djeci trebalo bi da se osiguravanje što više proširi. Promišljena trijeznost, koja se brine za budućnost, i duh uzajamnosti goje se najbolje osiguravanjem, ako se ono ispravno provodi. Prije svega moralo bi se zabraniti, da bi osiguravanje moglo biti predmet pojedinačnoj, dobiti željnoj špekulaciji. Pomisao, da je snizivanje kamata protivno načelima osiguravanja, jest isprazna, jer to snizivanje znači povisivanje vrijednosti rada. Osiguranje se provodi po tom načelu: koliko moram sačuvati svake godine, da računajući matematički sa vjerovatnošću svoje potrebe, u čas, kada ta potreba nastupi, dobijem određenu jednokratnu svotu ili rentu? To načelo ostaje. Ako više zaslužim, onda mogu razmjerno i više pa prištedim. Oblikom osiguravanja mora postati pretežni, najopćenitiji oblik štednje. Državu očekuju na tom polju još važne zadaće, koje se ne će dati trajno izvršiti, dok se štednja ne shvati kao kćerka kršćanske umjerenosti, koja mora da bude u suglasju sa svim drugim krepostima.

Etička pak načela ne uče samo, da država smije posizati u gospodarski život, nego ujedno pokazuju i međe njezinu radu. Prije države su porodice, narodi i staleži; prije nje su osobna prava svakoga čovjeka. U ta prava kao i u prava prvotnih organizama ona ne smije dirati. Ona nije svemoguća; ovisna je o zakonima, što ih je dao Bog. Mora da bude pravedno socijalna; mora biti ujedno i ozbiljno religijozna.

* * *

Bez etike nije moguća temeljita gospodarska nauka a ni socijalna reforma. To smo pokušali da dokažemo u svojem sastavku. Ljudi, koji ćudoredno propadaju ili su propali, također su nesposobni za socijalnu reformu. Naša deviza glasi dakle: Radimo za etičku reformu, za ćudoredni preporod naroda svaki po svojoj snazi i na toj osnovci pripremajmo bolje socijalne prilike. Redovito, brižljivo, duhu vremena primjereno dušobrižništvo jest u tom pogledu najbolje sredstvo. Svećenici imadu dakle vema važnu ulogu; a pomoći im može u tom svatko, tko ima poštenu volju.

GRANICE PRIVATNE SVOJINE.

(1901.)

Već smo se u dosadašnjem raspravljanju dotaknuli više puta istine, da privatna svojina nije neomeđena. U ovome ćemo odsjeku te međe pregledno razložiti.

a) Čovjek je ovisan o Bogu u svim stvarima, pa i u svojini; u tom je pogledu čovjek samo upravitelj svojega imutka, koji smije upotrebljavati samo tako, kako Bog hoće. Po Božjoj volji imadu zemaljske stvari zadaću, da služe svim ljudima. Od te ih zadaće ne smije nitko otkidati sebičnom lakomošću. To uči najodlučnije kršćanska vjera. Čuvajte se svake lakomosti* govorio je naš Gospodin. Opasnosti, koje izviru iz pohlepe, lijepo nam slika sv. Pavao**: Ništa nijesmo donijeli na taj svijet; stalno je, da ne možemo ništa ni sa sobom odnijeti. Ako imamo živež i odjeću, budimo time zadovoljni. Tko hoće naime da obogati, past će u napast i u đavolsku mrežu i u mnogo ludih i štetnih želja, koje će survati čovjeka u propast i uništenje. Korijen je svemu zlu lakomost.

Kao gromki grom zvuče riječi svetoga Jakoba nepravednim bogatašima***:

Bogataši! jaučite i cvilite radi nevolja, koje će doći na vas. Vaše je bogatstvo istrunulo; vaša su odijela izjeli moljci, zarđalo je vaše zlato i srebro, i njihova će rđa svje-

* Luk., 12, 15.
** I. Tim. 6, 7—10.
*** Jak. 1—5.

dočiti proti vama i proždrijeti vaše meso kao oganj. Sakupili ste sebi zaklad srdžbe za posljednje dane. Gledajte! plaća, koju ste otkinuli radnicima, koji su želi vaše polje, vapije, i njihov je vapaj dopro do ušiju Gospoda vojnih četa. Gostili ste se na zemlji i u nečistoći pasli svoja srca za dan klanja.

Proti neomeđenoj svojini i sebičnu bogatstvu borili su se uvijek i crkveni oci, pape i biskupi. Neke riječi svetih otaca tumače čak komunisti u svojem smislu, jer da je prvotno u kršćanstvu vladao komunizam. Kao primjer navode naročito sv. Bazilija, sv. Ambrozija i sv. Augustina. Ti su kršćanski veleumi doista potresnom krepčinom pobijali bezdušnu lakomost, ali privatne svojine nijesu nijekali. Čujmo n. pr. sv. Ambrozija: Kamo li vas još ne će dovesti vaša nezasitna lakomost? Zar hoćete imati samo vi pravo da živite na zemlji? Čini se, da vam siromah čini krivicu, jer ima još nešto posjeda, za kojim hlepi vaša lakomost. Valjda mislite, da vam je to, što još nije vaše, po nepravdi oteto. Da vam ne bi trebalo gledati susjednoga posjeda, rado bi da raširite svoje vlasništvo do kraja zemlje... Zemlja je bila dana zajedno bogatašima i siromasima. Zašto hoćete da pripada samo vama? — Kakvu kazan zaslužujete, dok ne poznajete veće časti, nego da gledate nas svega lišene, dok se u svojoj nevolji nad svojim prenapunjenim žitnicama tješite ipak time, da proračunavate buduće slabe ljetine! I to zovete spretnošću, opreznošću, trgovačkom duhovitošću? To je lopovština, to je podlost, to je bezdušnost, morate reći. Ne, vi ne gledate na buduću nesreću, da bi je liječili; svi vrebate na naš glad, da ga iskorišćujete. No, kako da se to nazove? Je li to trgovina ili krađa? Slični

ste razbojniku, koji čeka zgodan čas, da baci putnika u guštaru i da ga zadavi. Proklete gulikože! Berete od naše nesreće kamate, koje u nebo vapiju, i sami stvarate nevolje, iz kojih srčete dobitak. Vaš dobitak jest propast svih nas.

Te su snažne riječi vrijedne spomena naročito stoga, jer se u njima ističe nepravednost u kupovanju, prodavanju i uzimanju kamata. Lakomost ne može da nađe oštrije osude nego u tim riječima. Ali ni sv. Ambrozije ni koji drugi između svetih otaca ne tvrdi nipošto, da privatnu svojinu treba ukinuti, kao da će onda nestati lakomosti i svih drugih ružnih strasti, kako vele komunisti.

Kršćanstvo nije bilo nikada proti privatnoj svojini, nego se samo borilo proti nepravednoj i sebičnoj pohlepi. Komunisti se rado pozivaju na prve kršćane u Jeruzalemu, o kojima kaže sveto Pismo, da su bili svi zajedno i da su imali sve zajedničko*. — No o komunizmu se ne može ni kod tih prvih kršćana govoriti. Sv. Pismo nam pripovijeda, da su bili jedno srce i jedna duša**, da su živjeli kao jedna obitelj u lijepoj međusobnoj slozi i da su se starali za uboge u svojoj sredini, kojih je moralo biti veoma mnogo. To nam svjedoči sv. Pavao, koji je po raznim krajevima sakupljao prinose za jeruzalemske siromahe**. Iz te njihove uređene skrbi za siromahe dokazivali su neki, da je u njih vladao komunizam. Sv. Pismo spominje kuću kršćanske žene Marije***, majke Ivana Marka, gdje su se sakupljali vjernici u vrijeme progona i kamo se zaklonio sv. Petar nakon svojega oslobođenja — spominje dakle privatnu svojinu i nesumnjivo kaže, da nije komunizam vezao prvih kršćana, nego samo živa kršćanska ljubav, i da su u toj ljubavi imali sve zajedničko.

* Djela ap. 4, 32.
** Isp. I. Kor. 16, 1. 3; II. Kav. 8, 1-0; I. Rim. 15, 26; Gal. 2, 10.
*** Dj. ap. 12, 12.

U kršćanstvu imamo doduše pravi komunizam u samostanima. No taj je komunizam dragovoljan i združen s neprestanom samozatajom i mnogim žrtvama. Samostansko je zvanje moguće samo u malenu opsegu. A tko bi mogao da pretvori sav svijet u samostane?

Komunizam, koji bi vrijedio za sve ljude, poznaje kršćanska vjera samo u dvojakom pogledu: komunizam u skrajnjoj nevolji (što smo ga već opisali), i komunizam ljubavi. Ljubav zahtijeva, da svaki čovjek od onoga, što mu preostaje od primjerena života, daje nešto za siromake. Takav komunizam ljubavi zapovjeda kršćanstvo. Vidjeli smo dakle, da iz ovisnosti čovjekove o Bogu izviru privatnoj svojini granice pravednosti i ljubavi.

b) Već smo dokazali, da čovjek može uredno uživati privatnu svojinu samo u državi. Država doduše ne daje prava na privatnu svojinu, nego ga podržava i štiti; zato ima i ona bez sumnje svojih prava gledom na privatnu svojinu. Naročito mora skrbiti, da se privatnom svojinom ne nanosi šteta općemu blagostanju. Sv. Toma kaže*: Posjedi doduše sami po sebi, što se tiče gospodarskoga vlasništva, moraju da budu u nekoj svojini; no na neki način moraju biti zajednički. Kako može upotreba vlasništva postati zajednička, to spada među skrbi dobra zakonodavca. Dobar se zakonodavac mora dakle zgodnim zakonima starati za to, da privatna svojina koristi cjelini. Po tom dakle načelu i pozitivni državni zakoni omeđuju privatnu svojinu. Navedimo glavne točke, kako se to može vršiti.

α) Država smije obzirom na općenitu korist da najprije zadrži sama za sebe neke stvari i da ih isključi iz privatne svojine. Tu ne mislimo monopola, koji imadu samo financijski značaj. Ako n. pr. država u nas jedina izrađuje duhan i prodaje sol, nema pri tom druge svrhe,

* Com. in Arist. Polit. 1. II. lect. IV.

6

nego da dobije za sebe dohodaka. Takvi su monopoli samo nekakav drugi oblik poreza; a o svakom porezu možemo reći, da je on ograničavanje svojine. No o tom ne govorimo, jer se razumije samo po sebi, da država mora imati svoje dohotke. Nego kažemo, da država smije izlučiti za sebe takva poduzeća, koja služe neposredno općenitoj koristi i koja u rukama privatnih vlasnika ne izvršuju svoje zadaće. Ovamo pripada n. pr. podržavljenje željeznica ili ugljenika. Ako država postavi načelo, da samo ona smije graditi i voditi velike željeznice, to je zacijelo dopušteno. Takve stvari, koje su općenito prijeko potrebite, ne smiju da budu predmet pojedinačnih špekulacija.

β) Država može također uređivati izvore privatne svojine. Ona ima prije svega pravo i dužnost, da štiti rad i radnike proti bezdušnoj sebičnosti. Pametnim zakonima mora se država brinuti da rad postane opet glavni izvor sticanja privatne svojine.

Isto tako mora obzirom na mir i red potanko odrediti n a s l j e d n o p r a v o. Obzirom na pogodbe mora pravedno uređivati i z m j e n u r o b e i strogim zakonima zabraniti, da se u izmjenjivanje ne uvuče sljeparstvo i nepravednost. U tom smislu smije zabraniti n. pr. štetne terminske kupnje bez robe, smije nadzirati rad burze i svaku krivicu osjetljivo kazniti.

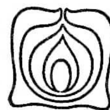
Naročito smije obuzdavati s l o b o d n u u t a k m i c u i postaviti na taj način pogodbe na omeđenu, a zdravu osnovku.

L i h v a r s t v u se mora opirati svim silama i pozitivnim zakonima sprečavati, da lihva ne bude imala više mjesta među izvorima privatne svojine.

γ) Budući da zemljište ima najveće gospodarsko značenje za ljude, jer je ono doista potrebit osnov svake samostalnosti i prosvjete, budući da se iz zemljišta svi hrane, zato treba naročito tu pronicavo i odlučno skrbiti, da zemljištu ostane njegovo važno značenje. Neomeđena privatna svojina zahtijeva neomeđenu slobodu

posvuda, pa i kod zemljišne svojine. Ali iz takve se slobode rađa komadanje zemljišta, propadanje nebrojenih gospodarstava, strašno zaduživanje i sve veće siromaštvo. Tu se mora umiješati država i zapriječiti štetan tijek gospodarske slobode. Obzirom na općenitu korist ima država za to nesumnjivo pravo. Pametno seljačko pravo, koje osigurava privatnu svojinu seljačkomu staležu, a koje upravo omeđivanjem neobuzdane slobode uzdržava taj stalež krepak i čil na opću korist, jest opravdan zahtjev.

Granice privatne svojine, što smo ih obrazložili u ovom odsjeku, izviru iz bivstva svojine. Svojina je naime ovisna o Bogu i društvu, jer je u svojem opsegu socijalna ustanova. Zato vidimo, da je nerazborito govoriti o bezuvjetno slobodnom, apsolutnom vlasništvu. Naravni pravni red priznaje privatno pravo vlasništva. A to pravo ne stoji samo za sebe, već stoji i pada u vezi s drugim naravnim pravima i zajedno o njima u vezi s cijelim moralnim redom. Tko zahtijeva neomeđenu privatnu svojinu, uništava je isto tako kao i komunist, koji je niječe. U redu prava ima ih mnogo iznad privatne svojine; u prvom je pak redu više od privatnoga prava vlasništva p r a v o n a e g s i s t e n c i j u, kojemu mora pravo vlasništva vjerno služiti i sačuvati tako svoju opravdanost.

KAPITALIZAM U STAROM RIMU.

(1895.)

Rimski branitelj seljaka Grako rekao je u svoje doba na trgu Rimljanima ove riječi: „Divlje zvijeri u Italiji imadu svoje brloge i ležišta, na kojima počivaju; a muževi, koji su se borili za italsko gospodstvo, nemaju ničesa osim slobodna zraka i danje svijetlosti, jer im toga ne može nitko oteti. Samo zato nose mač, da drugima stiču bogatstvo, sjaj i raskošno uživanje. Svijet su pobijedili, a sami nemaju ni pedlja zemlje".

— — — — — — — — — — —

Zemlja je u staroj rimskoj državi bila razdijeljena na velike latifundije, na srednje i manje posjede, koje su u golemoj većini obrađivali robovi. Tjelesni se rad općenito vrlo malo cijenio. Ciceron veli potpuno u smislu svojega doba, da pošten čovjek ne će prekoračiti praga radionice niti se latiti rada na polju. Više, nego što su najkrvavije trebali za život, nisu radnički robovi nikada dobivali. Svu bi dobit ubrali gospodari zemljišta ili radionica. Dvije su se vrste gospodskoga staleža nadbijale među sobom. Birokratsko plemstvo senatorskih porodica, među kojima je bilo nešto rimskih patricijskih porodica, i vitezovi (equites), koji su bili najmoćniji i najbogatiji državljani. Obje su vrste bile do u kost kapitalistične i ni najmanjega traga ne poznaje rimska povijest,da bi ti moćnici bili ikada stupili u kakvu feudalnu vezu s vladarem ili pukom. Ta bogataška stranka, naročito ona vrsta, koju smo najprije spomenuli, davala je rimskoj državi suce, vojskovođe, carske namjesnike; ona je stvarala zakone; ona je vladala. Senatori su bili i novčarski špekulanti, bankari i mjenjači. Na lex Flaminina (217. pr. Kr.)* nijesu se ni zere obazirali. Imali su svoje agente, koji su za njih tjerali trgovinu novcem i za njih — varali. Čudak Katon Cenzorij spekulirao je po svojem libertincu Kvintijonu; revolucijski nadahnuti socijalni demokrat staroga doba Bruto imao je svoje agente Skaptija i Gavija, a preuzetni triumvir Pompej viteza Kluvija za novčarske špekulacijske svrhe. Danas smo toliko napredovali, te naši patriciji sjede sami s kukastim Židovima u upravnim vijećima raznih lihvarskih dioničarskih društava. Vitezovi su savjesno pomagali senatorske bogataše, pa i za sebe su se pobrinuli; kao municipes su nabavljali državi potrebite stvari, kao redemtores vectigalium uzimali su u najam državne poreze i posjede, kao publicani su vodili poduzeća na državni račun. Na javnom su trgu izdražbovali svake godine stipendia — stalan porez bivših kartaških pokrajina, pastorija — carinu, decumas — desetinu, pascuas ili scripturas — poreze za pašnjake. Gulili su narode, što su samo mogli, a gulili su i državu. Godine 212. pr. Kr. osigurali su kod države na vrlo visoku svotu svoje brodove, na kojima su dovozili za rimski rat živež; no na putu su ih dali isprazniti od svojih robova te su ih onda potopili.

Patricijska i senatorska stranka bile su uvijek složne, kada je trebalo udarati na puk. Sudnice su bile u njihovim rukama, i ako bi one bile premalo nepravedne, uvelo bi se iznimno zapljenjivanje imutka, kao n. pr. pod Marijem, Sulom ili u vrijeme obadvaju triumvirata.

Novčana se nadmoć rimskih kapitalista podržavala umjetno. U Rimu je bilo novca u izobilju, i zato se mogao dobiti uz neznatne kamate. No zato su zakoni zabranjivali, da nitko iz provincije ne smije u samom Rimu posuđivati novca. G. 67. pr. K. za tribuna Gabinija izdan je zakon, da je svaka zadužnica kojega čov-

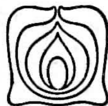
* Taj je zakon zabranjivao senatorskomu staležu trgovinu novcem.

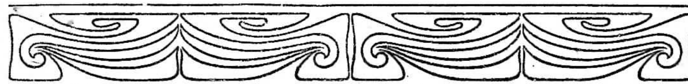
jeka iz pokrajina nevrijedna, ako je sastavljena u Rimu. Lisac Ciceron, koji se vanredno dobro razumio u novčarsku trgovinu, zabranio je n. pr. izvoz zlata i srebra u Grčku, i u najvažnijem puteolskom pristaništu dopustio je samo izmjenu robe bez novca.

Rimski su vitezovi dakle jeftino posuđivali u Rimu novac, pa su ga posuđivali uz goleme kamate u pokrajinama. Rimski bi prokonzuli prodali sav svoj imetak, prije no što su išli da vladaju u provincije, i tamo bi posuđivali svoj novac. Ako su ga imali premalo, ispraznili su vojničku blagajnu te su kao naknadu dopustili vojnicima da robe po zemlji.

Cezarov je ubojica Bruto n. pr. gradu Salamini na otoku Cipru posudio veću svotu uz 48 postotne kamate. Kad mu nijesu odmah platili, opkolio je grad svojim kohortama te je gladom iznudio čudo novaca. Taj je isti Bruto zajedno s Pompejem ogulio kapadocijskoga kralja Ariobarzana za 300 funta u 6 mjeseci. Rimski se vitez Silije zadužio po cijelom Rimu, da uz grozne kamate posudi novac mauretanskom kralju Hiempsalu.

Tako je bilo u starom Rimu. A narod je stradao, trpio i umirao. Samo Bogu se sažalilo. Poslao je otkupitelja, koji je duševno podigao, materijalno oslobodio svijet.

KARTELI I TRUSTOVI.

(1909.)

Pisci, koji pišu o trustovima i kartelima, muče se najprije, kako da odrede pojmove; zatim se naprežu, kako bi na osnovu pravnih formalnosti dotjerali svoje narodnogospodarske teorije u suglasje i razvili takve misli, da ih rijetko tko razumije. Naprežu se, da stvari, koje su jasne kao bijeli dan, kažu tako, te ih sami jedva razumiju. Taj je učeni bljesak veoma štetan tomu pitanju, koje bi morao da pozna svaki čovjek. Tko govori o njem, tko ga tumači, mora to učiniti tako, da ga svatko razumije. To su stvari, koje zanimaju svakoga čovjeka.

Na samu stvar!

Svatko, tko prodaje, htio bi da proda što skuplje; i tko kupuje, nastoji da dobije što povoljnije cijene u svoju korist. To je tako staro kao ljudi na svijetu. To je ono jednostavno načelo, iz kojega su se rodili karteli i trustovi.

Poznato je, da se sva mudrost liberalnoga gospodarstva osniva na načelu slobodne utakmice ili slobodne konkurencije te s njom vezana slobodna obrta i slobodne radničke pogodbe.

Slobodna konkurencija, naime načelo, da svakomu mora biti slobodno, neka sve pokuša, što može, da svoje stvari što skuplje proda da poduzećem, što ga započne, druge istisne, da osvoji tržište — to je načelo tako živo usječeno u misli našega javnoga života, te većina državnika misli, da bi svaki napredak bio nemoguć, kad bi se to načelo porušilo.

Kada je započela velika industrija s parom, kada su se otvorili novi svjetovi, što su ih ispreplele željeznice

kada se počela prenositi električna snaga iz kraja u kraj, tada je najprije buknuo rat između tvorničara i maloga rukotvorca. Taj se rat svršio time, da je velik dio malog obrta polagano propao. Jasno je, da se mali obrtnici nijesu mogli braniti. Veoma mnogo onih stvari, što su se prije izrađivale u malom obrtu, sada se više ne izrađuju. Na mjesto tisućâ i tisućâ malih rukotvoraca stupila je velika tvornica.

No velika su poduzeća rodila sama u sebi konkurenciju. Dobit, što su je donosila ta poduzeća, uzbudio je i u drugih kapitalista želju za takvom dobiti. Nastajala je tvornica iza tvornice.

Dok su se kapitalisti borili proti malim obrtnicima, govori su, da je samo slobodna konkurencija ono ispravno načelo, na kojem se može razvijati narodno gospodarstvo; no čim su počeli da se bore međusobno, upoznali su, da to nije istina. Došli su lakim putem i bez osobitih poteškoća do spoznaje: čemu bi se mi međusobno borili i kušali da otimamo tržište jedan drugomu time, što bi svaki htio jeftinije prodavati! Radije stupimo zajedno, pa si pomažimo, udružimo se međusobno, i svi ćemo lako živjeti. Tko je danas jak, može dobiti još jačega takmaca . . . Skupimo se dakle, udružimo se međusobno!

I tako su učinili.

Najprije su stupili u savez poduzetnici, te su se dogovorili o uvjetima, uz koje će prodavati robu. Osnovali su tako zvane k o n d i c i j s k e k a r t e l e.

Tko je išta zavirio u trgovinu, znade, da se kupci mnogo lakše dobiju, ako im sa daje na vjeru. Tko daje za dulje vremena na vjeru, imat će više kupaca; onaj, koji daje kupcu još kakav popust (rabat) ili dar, lakše izlazi. Toga su se držali veliki tvorničari i takvim si sredstvima stvarali tržište. Trgovci su htjeli, da im se dopusti dulji kredit, rabata su zahtijevali sve više i t. d. I jedan im je tvorničar za drugim davao povoljnije uvjete, da bi drugoga istisnuo. To je kondicijski kartel uništio.

Kad su poduzetnici spoznali, da su se lako dogovorili glede kredita i rabata, mislili su, zašto se ne bi dogovorili i glede cijena. Stvorili su kartele za cijene. Odredili su najnižu cijenu; niže ne smije ni jedan prodavati. Neki su odredili i najviše cijene, pa su rekli: više od toliko i toliko ne smije ni jedan za tu robu zahtijevati. Kod nekih saveza odredili su potanko pojedine vrste robe i cijene, uz koje se smiju prodavati. I uvijek su se dogovarali samo u svoju korist, a na štetu konsumenata. Svaki je dogovor značio povišenje cijena.

Kada tvornice dođu do zajedničkoga ugovora o cijenama, ne brinu se samo za to, da za budućnost konkurenciju onemoguće, nego idu ujedno za tim, da naknade štetu, što su je imale radi prijašnje konkurencije. I konsumenti moraju da plate sve, što je sta ao rat prije osnovanja kartela. Kartel određuje dakle ne samo cijene za budućnost, nego se brine i za to, da si naplati svu štetu iz prošlosti.

Kad je nastala ta vrsta kartela, išli su tvorničari, naročito tvorničari nekih vrsta robe, još dalje: osnovali su p r o d a j n e k a r t e l e, jer, govorili su, o cijenama smo se dogovorili, što nam još preostaje? Ne konkurirajmo međusobno za tržište! Rekli su: razdijelimo si tržište! Te krajeve imaš ti, i nitko između nas ne smije tamo prodavati. Tako su nastali prodajni karteli.

Išli su još dalje, te su rekli: dogovorimo se, da ne produciramo previše robe, nego samo toliko, koliko je možemo prodati. Izračunali su, koliko dolazi na jednu tvornicu, koliko je ona n. pr. posljednjih deset godina poprečno robe izradila, nadalje, koliko se robe uopće upotrebljava, i na toj su podlozi odredili, koliko koja tvornica smije producirati. Tim su se pobrinuli, da ne dođe previše robe na tržište i da se cijene bez potrebe ne snizuju.

Dogovorili su se i o tom, da svaki mora nešto od svojega većega utrška dati u k a r t e l n u b l a g a j n u; iz nje se godišnje prema tome, koliko je tko prodao

više ili manje od onoga, što mu je bilo određeno, razdjeljuje dobit među tvorničare. Zato onaj tvorničar, koji je manje prodao, nema gubitka, jer dobije od dobiti onoga, koji je više prodao.

Konačno su rekli: čemu još da svaki sam za se prodaje? Osnujmo zajedničku pisarnu, koja će za nas tražiti kupce, pisarnu, koja će za nas prodavati. I osnovali su takve središnje pisarne, iz kojih su nastale kartelne prodavaonice, koje imadu prodaju sve robe u svojim rukama. Oblici su raznovrsni. Pisarna može da obavlja samo agentski posao za kartelovane poduzetnike; u savršenijem je obliku ona njihova trgovačka zastupnica te preuzima sama sve narudžbe i predaje ih prema određenom razmjeru pojedinim poduzećima ili pak sama sklapa kupoprodaje u njihovo ime. Najsavršenije se ujedinjuje sva prodaja, ako središnja pisarna sklapa kupoprodaje kao komisionar u svoje ime. Za tu svrhu nije više dovoljna obična pogodba među kartelovanim poduzetnicima, nego treba stvoriti posebno prodavačko dioničko, ili trgovačko, ili zadružno društvo, koje vrši samostalno u njihovu korist komisijonarske poslove.

No još ni to nije bilo dovoljno, jer kod toga još uvijek pojedini tvorničar odlučuje sam, kako će radnike plaćati i gdje će kupovati surovine. I zato su se dogovorili također, gdje će kupovati surovine; šećerne tvornice n. pr., pošto će plaćati šećernu repu; rafinerije petroleja, kako će plaćati surovi petrolej; dogovorili su se također, uz koju cijenu će plaćati radnike. Dogovorili su se u tom, kojim će velikim trgovcima prodavati svoju robu. Sklopili su s njima pogodbe, u kojima je bilo rečeno: mi ćemo vam dati svoju robu uz uvjet, da držite samo našu robu na skladištu.

Na taj su način postali karteli moćni na tržištu. Borba proti međusobnoj konkurenciji dovela ih je do monopola. Nikakva im konkurencija nije mogla ništa. Ako se pojavio kakav konkurenat, ako je gdje nastalo

novo tvorničko poduzeće, započeo je ljut rat protiv njega. U onom kraju, kamo je taj tvorničar kušao da šalje svoju robu, postavili su svojim proizvodima tako niske cijene, te su takmaca, tako reći, ugušili. Kad je bio dovoljno oslabljen, došao je i molio: uzmite i mene u kartel! — a tada su opet podigli cijene te su nadoknadili štetu, što su je prije pretrpjeli.

Išli su još i dalje. Poduzetnici su uvidjeli, da je bolje, ako nije više gospodara kod pojedinih tvornica, t. j. ako pojedina tvornica nema samostalna gospodara, koji na svoju ruku plaća radnike, naručuje surovine itd., već da se tvornice još uže spoje. I učinili su tako. Tvornice su se potpuno utopile u jedno poduzeće te su iz manjih akcijskih društava ili pojedinih poduzetnika nastala velika akcijska poduzeća.

U Americi se za takav najuži poduzetnički savez s monopolskim značajem stvorio poseban pravni oblik, koji nazivaju trust (od true = vjeran). Po engleskom državljanskom pravu, koje vrijedi i u Sjedinjenim Državama, zove se upravnik, koji je za to postavljen, da gospodari tuđim imutkom — trustee = vjeran upravnik. Rockefeller je u tom obliku združio petrolejske rafinerije.

Poduzetnici i dioničarska društva, koji su imali velike rafinerije u rukama, izabrali su svoj odbor od devet ljudi, kojima se reklo trustees; savezu pak trust. Tomu su odboru predali dioničari sve svoje dionice i s time upravu svih poduzeća. Odbor je dao svakomu vlasniku dionica iskaznicu, na podlozi koje je dobio svake godine svoj dobitak, dividendu. Odbor je posve samostalno gospodario svim tvornicama, koje su bile u savezu, i određivao, neka se ta i ta tvornica napusti, druga poveća, treća umanji. Sve se vodilo potpuno jedinstveno; pojedina je tvornica izgubila potpuno svaku samostalnost.

Po Rockefellerovu uzoru nastalo je bezbroj drugih trustova: za čelik, šećer, rakiju, kožu. — Trustovi su dobili u ruke svu trgovinu. Trgovce su obvezali, da ne

smiju prodavati nikakve robe osim njihove, ako hoće da budu s njima u trgovačkoj vezi. Pritiskali su one, koji su im davali surovine, te su im određivali sami cijene. Lakoumno su se igrali radničkom sudbinom. Kada se pokazivao dobitak, primali su ih, a drugčije su ih četimice otpuštali. Radi toga je riječ trust postala za producente, trgovce, konsumente i radnike najgore strašilo.

Karteli se i trustovi osnivaju u obliku privatno pravnih pogodaba.

Kartelovani poduzetnici osiguravaju svoju pogodbu obično time, da se u slučaju međusobnih sporova podvrgavaju kartelnome sudu. Kao jamčevinu traže stalnu kauciju u gotovu novcu ili u mjenicama. Tko se ne drži pogodbe, utjeraju mu mjenicu i zadrže novac. Ako se dakle tko god ne drži kartelskih propisa, biva kažnjen.

Karteli nemaju a i ne trebaju pravne valjanosti. Pogodbe stvaraju tako, da su sami svoji suci i krvnici. A ako bi tko pokušao sreću na sudu, mora biti spreman, da će se na nj srušiti sva sila nemilosrdne konkurencije.

Jasno je, da gdjekoja roba nije za kartelovanje, n. pr. modna, luksusna roba, koja se procjenjuju po željama bogatih ljudi. Imade također tvornica, koje su već same po sebi monopoli, gdje je konkurencija isključena. Takve tvornice, koje izrađuju samo neke vrste robu, koje dobivaju surovine samo u određenim krajevima, ne treba da se udružuju.

U Americi je 1. prosinca 1907. bilo udruženo u trustovima 34.728 milijuna kruna kapitala. To su goleme svote, ako se pomisli, kako je malen konzum pojedinaca. I tim ogromnim milijunima upravlja samo nekoliko ljudi.

Dandanas čujemo na svakom uglu tužbu, kako sve poskupljuje. Vidimo, kako se hvata za glavu domaćica, kad ide u dućan po slador itd; kako jadikuje seljak, kad vidi, da je svake godine skuplje oruđe, što ga mora kupovati za obrađivanje zemlje; kako proklinje što je roba malog obrtnika sve skuplja. Sve to vidimo i čujemo, u tom živimo. Uzrok je pak tomu poskupljivanju taj, što danas konsumenat i trgovac nemaju više ništa da govore kod određivanja cijena, nego je moć velikoga kapitala tolika, te ima u svojim rukama konsumenta, trgovca i maloga obrtnika, koji izrađuje tvornički polufabrikat.

Kako se takva poduzeća započinju, za to nam budi primjerom pripovjest Johna Rockeffellera. On je najveći bogataš na svijetu. Ima sada nekoliko tisuća milijuna; koliko, toga možda ni sam ne zna. Došao je pred par decenija iz Engleske s bratom Vilimom te je započeo malu sitničariju. John je prodavao brašno; brat je isprva bio radnik, a kašnje mu je pomagao u trgovini. Onda je John vidio, da bi se nešto dalo zaslužiti kod petroleja. Udružio se s nekim radnikom i s ljudima, koji su bili tehnički obrazovani, te je počeo da čisti petrolej. Petrolej su čistili, prodavali ga i zaslužili nešto dolara. No stvar je slabo napredovala, i John je razmišljao, kako bi se dala podići. Vidio je, da je surovo ulje tamo, gdje je izviralo, bilo veoma jeftino, a uz more, odakle ide po širokom svijetu, mnogo skuplje. Uvidio je: kad bude imao željeznice u svojim rukama, pobijedit će. Tri željeznice vode u Pensilvaniju do mora. Rockefeller ide glavnomu vođi jedne željeznice i počne: „Slušajte, hoćete li da zaslužite nešto novaca?“ On ga pogleda, kao da bi htio reći: Zašto ne, — ali od vas? — A Rockefeller nastavlja: „Načinite tako, da budete moj petrolej meni vozili u pola jeftinije nego drugima. Ja ću petrolej voziti većinom vašom prugom. Zato, da ne imadete u početku štete, podvostručite cijenu za prevoženje“.

Ravnatelj prigovara: ta zar ne pozna zakona, koji zabranjuje, da bi se komu vozilo jeftinije nego drugomu.

„Ne bojte se zakona“ odgovori Rockefeller. „Načinimo ovako: Ja ću postaviti kod vaše željeznice svoja skladišta, svoju burad, produžit ću svoje cijevi sa sisaljkama i svim potrebnim do vaših postaja, i vi ćete mi kao voznu cijenu računati toliko kao i drugima. No zato,

jer upotrebljavam svoja skladišta, dat ćete mi toliko odštete, da dođe na to, što sam rekao, naime na polovicu prevozne cijene. Država ne će moći ništa protiv toga".

A druge željeznice?

„Druge sam već predobio".

Sa svima je naime jednako govorio i od svih triju dobio pogodbu, da će mu petrolej voziti za polovicu cijene. Sve su to i učinile, i tako je Rockefeller doskora iskonkurisao sva druga poduzeća. I g. 1878. ustanovilo se sa 100.000 dolara kapitala društvo, koje je na taj način kušalo da dobro pazari. To je društvo imalo 3,500.000 dolara čiste dobiti, trideset i pet puta više nego početni kapital. Razumljivo je prema svemu tomu, da je Rockefeller u kratko vrijeme strpao u džep milijune. G. 1882. osnovao je trust, kojemu je sam bio na čelu, i time je sva poduzeća, koja su se bavila rafinadom petroleja, dobio u svoje šake.

Tako je Rockefeller obogatio. Nuzgredno je pak učestvovao i kod drugih trustova. Veoma je mnogo novaca zaslužio u trustu za željezo i čelik. Danas je prvi bogataš na svijetu.

Tigar u bengalskoj pustinji nije prema Rockefelleru ništa. Malih je trgovaca uništio na tisuće. Hladnokrvno je otpuštao radnike, hladnokrvno povisivao robi cijene, dok nije u petrolejskoj trgovini osvojio čitavu Ameriku i kasnije cijeli svijet. Rotschild je njegov sluga, koji po njegovim napucima vodi petrolejsku industriju po čitavoj Evropi. Svatko, tko u siromašnoj svjetiljci pali petrolej, daje svoj obol Rockefelleru.

Najgora je pri tom ćudoredna šteta od nagla obogaćenja. Porazno je uvjerenje, da je među obrazovanim narodima moguća takova pljačka. Ako tako bude išlo naprijed, veliki će kapital doskora imati u svojim rukama ne samo svu robu, nego i pamet, volju, srce i dušu cijeloga čovječanstva. Već sada pripovijedaju u Americi veoma žalosne stvari, kako je duboko palo ćudoređe, jer svaki hoće da postane mali Rockefeller. Ta divlja

utrka za naglim bogatstvom otruje srce, ubije u njemu sve, što je dobro, pretvori čovjeka u zvijer.

Čita se u veoma krotkim evropskim časopisima i knjigama, kako je dobar muž bivši predsjednik Sjedinjenih Država Roosevelt, koji tako često i tako odlučno napada razbojnike, vampire Rockefellerove vrste i hoće da sve trustove rastjera. Nijedna misao nije tako kriva kao ta. Na žalost, u Evropi se odviše malo pisalo i veoma je malo još jasna shvaćanja o tom, kako je duboko korumpirana američka vlada. Direktori raznih trustova obično su bivši najviši američki činovnici. To znači, da idu trustovima na ruku, dok su na vladi. Roosevelt, potomak holandijskoga Židova, dugo je zasljepljivao svojim frazama Ameriku i Evropu. Sada vidi, da njegova slava zapada, te je htio da slavno siđe s pozorišta. Putovao je Evropom. I sada će izdati svoje uspomene. A ne smijemo zaboraviti, da je veoma dobro prodao knjigu, koja nije još napisana: deset će kruna dobiti po jednoj riječi. Sina je namjestio za direktora kod čeličnoga trusta. A Rockefellera je progonio, jer on nije osjećao potrebe, da bi štogod platio Rooseveltu za izborne svrhe. Rockefellera je čikaški sudac osudio na goleme svote globe, jer sa mu željeznice vozile jeftinije nego drugima. No čitava je borba proti Rockefelleru bila uprizorena samo zato, jer nije otvorio svoje novčarčice. Nedavno su javili časopisi, da je i bogati John promijenio svoju taktiku, i sada će biti miran. Veliki željezničar Harriman, koji je strpao velik dio sjeveroameričkih željeznica u savez, objelodanio je list, koji počinje riječima: „Dragi moj Harrimane!" Potpisan je Roosevelt. A unutra u listu stoji: „Pošalji nam nešto novaca za izbornu agitaciju!"

Nu ni u Evropi nije sve tako, da bi se smjeli nabacivati kamenjem na Amerčane. Poznat je savez njemačkoga cara s Kruppom i njegovom porodicom. To nije savez srca! Veliki poduzetnici, ako što daruju u javne svrhe, ne idu za tim, da bi općenitosti štogod

koristili. Njima je samo do dobiti. Sklonost vladara i vlada stavljaju oni kao određenu svotu u svoju bilancu: toliko je vrijedna, toliko se smije dati za nju.

Koliko poznajem političke prilike, moram reći, da je najveća opasnost i kod nas, da će veleindustrijski krugovi, da će koncentrisani veliki kapital dobiti svu moć u našoj vladi. Ja živim u sredini politike i moram reći, da kraj naših današnjih prilika pojedine stranke pa i savezi stranaka ne mogu još ništa proti koncentriranomu kapitalu, premda nijesmo, hvala Bogu, još tako daleko, te bi ljudi kakav je Roosevelt, mogli biti ministarski predsjednici.

Šta je uzrok, da ne možemo slomiti snagu velikoga kapitala, koji tovari danomice nove terete na leđa pojedinaca i cijeloga svijeta? Uzrok je taj, što su vlade kraj sadašnjih prilika vezane na izvanredne, tajne dohotke, koje upotrebljavaju naročito za časopise. Slobodne štampe nemamo; naročito je naša štampa pala tako duboko, te čovjeka boli srce, kada to gleda. Što više napreduje industrija, to je štampa podmitljivija. Nema otrovnijih, ružnijih stvari, nego je taj papir, iz kojega narod uči, što da misli. Potpuno je nemoguće, da bi u državi s razvijenom industrijom kršćanski časopisi, koji misle, da moraju zastupati samo poštenu stvar i pisati samo istinu, — mogli išta postići proti velikomu kapitalu. Ne mogu konkurisati, jer mogu davati samo poštenu robu i nemaju izvora kao drugi. „N. Fr. Presse" nema stranke za sobom, ali cijela Austrija i Ugarska stoji iza nje. Čitav niz velikih listova nemaju nikakve stranke za sobom, ali imaju milijune ljudi, koji znadu samo to, što u njima čitaju. Drugdje je još gore. Što se više industrija razvija, to više raste upliv podmitljive štampe. Najbolja vlada nema proti njoj nikakve moći; ako hoće izlaziti, mora imati upliva na nju; a taj se upliv stiče samo novcem. Takve su prilike. U tom je pogledu u Njemačkoj i u Francuskoj još gore, a i kod nas je dovoljno rđavo.

Šta da učinimo? Naivni ljudi kažu: Neka se spale vještice! Neka se zabrani svaki kartel! — Ali od zabrane nikakve koristi. Nije moguće zabraniti takvu stvar, koja je u značaju velike produkcije same, koja je naravna, kao što je naravna koncentracija velikoga kapitala i s njom spojeni monopol. Zar dakle ne možemo drugo nego gledati i trpjeti?

Prva je svrha državi obezbijeđenost: da možemo ono, što zaradimo nesmetano uživati, nesmetano upotrebljavati. A ako država ne ispunja svoje svrhe, čemu postoji? Zar je danas najpotrebitije, da oružnici i redari paze, da se u pravo vrijeme snijeg uklanja, da nas štite od cigana, Turaka, i ako smo bili izlemani, da nas otpreme u bolnicu? Danas treba čovjek nove zaštite proti koncentriranom kapitalu i njegovim monopolima, da može plod svojega rada i truda uživati. Tu je Turčin novoga doba. Ali tu čovjek ne nalazi nikakve zaštite. Snaga velikoga kapitala otima svakomu siromahu komad kruha iz ruku. Tko dakle tvrdi, da država ne može i ne smije proti kartelima i trustovima ništa učiniti, niječe svrhu i značenje države, koja ima da se stara za obezbijeđenost, i dužnost joj je, da sačuva svakomu, što je njegovo. Zato mora država da zagrabi u tu stvar. Što da učini?

Jedna velika misao visi u zraku, koju opetuju političari i stranke: podržavljenje. Kažu: velika poduzeća treba podržaviti.

Po mojem sudu, a mislim, da nema čovjeka, koji bi mi mogao kod toga prigovarati, time, što se veliki imutak počeo tako vezati međusobno i skupljati u rukama nekoliko osoba, time je pojam pojedinačne svojine potpuno izmijenjen. Nema više pojedinačne svojine u smislu rimskoga prava, koje pojedincu dopušta, da smije sa svojom stvari i njenom upotrebom raditi što hoće. Miljarde se imutka u kartelima i trustovima zajednički upravljaju; i u njima se milijunaši odriču prava samostalna gospodarenja svojim vlasništvom. Svoje vlasničko pravo vrše oni tako, da se odriču njezine individualne

upotrebe te je predaju društvu. Socijalna osnovka u vršenju pojedinačnog vlasništva stupa na dan. Danas pojedinac ne govori ništa više ni kod produkcije ni kod prodaje ni kod kupovanja. Rimski je pojam pojedinačnog vlasništva faktično bez vrijednosti. Sada je vrijeme, da opet zadobije vrijednost kršćansko načelo: nijedna stvar nije tako moja, da bi smio njome drugima štetu nanositi. Zajednica ima više prava na moju stvar nego ja sam.

Tako smo duboko zagnjureni u liberalizam, da toga ne vidimo. Kršćanstvo nije nikada odobrilo rimskoga načela o isključivoj pojedinačnoj svojini, koje je u potpunoj mjeri usvojio liberalizam. Kršćansko je načelo ovo: svatko može upotrebljavati svoju stvar u svoju korist; no kod toga mora gledati, da ne nanosi štetu, nego da koristi općenitosti.

A ako ne će? Onda mora zakon imati pravo da nastupi proti njemu, ako treba i izvlaštenjem. Dok toga ne pojimamo, ne možemo dobiti osnovke, na kojoj bi država nastupila proti kapitalističkim monopolima. Naše je pravno shvaćanje u tom još veoma pobrkano. Svaki dan gledamo, kako poskupljuje zemljište po gradovima, u industrijskim središtima, kraj željeznica. U par godina njegova se vrijednost gdjegdje podesetorostruči. A tko osjeća krivicu, koja se time nanosi općem blagostanju; gdje su zakoni, koji bi tu krivicu zabranjivali?

Kod toga treba paziti na ovo: Ako poduzetnik prometne svoj imutak pa načini tvornicu i onda također nešto dobije s njome, mi mu to rado priuštavamo, jer on je nešto rizikovao. Danas je imao nešto dobiti, a sutra je može izgubiti. No kod toga posla, kako ga imamo danas, u kartelima i trustovima nema nikakova rizika. Čovjeku, koji ima svoj novac uložen u kartelovenim poduzećima, ne treba se bojati, da bi što izgubio. Svoje papire ima on spremljene kod kuće i svake godine ide, da s njima izvuče svoje dobiti, dividendu.

Sigurnije mu je uložen novac nego u štedionici. U kartelu ne će izgubiti svojega novca.

Oil-trust isplaćuje 50% dividende, i dioničari se strašno tuže, da je to još premalo. U posljednje vrijeme naručio je grad Prag cijevi za vodovod u Francuskoj. Na francuskim će cijevima Austrija dobiti lijepu carinu, vožnja će isto tako nešto stajati, — i unatoč tomu bit će francuske cijevi konačno jeftinije nego domaće njemačke. No zato njemački tvorničari tako tužno cvile, kao da će propasti sve kartelovane tvornice željeza. Sirote! Dobivaju naime samo 30 do 80% dividenda.

Ako poduzetnik, koji je kartelovan ništa ne rizikuje, odakle mu pravo na toliku dobit? Cijela je dakle ta dobit umjetno postignuta na štetu nebrojenih ljudi: izvor joj je lihvarenje. To osjećamo svi mi konsumenti. I ako pomislimo, kako se izmijenio pojam pojedinačne svojine, kako danas bogataši ništa ne rizikuju, nego imadu svoj novac uložen kao sigurnu rentu, — onda nam se nameće zahtjev: Neka država uzme imutak u svoju upravu pa neka zajamči kapitalistima primjereno maleni dobit.

Po svemu je tomu dakle podržavljenje potpuno opravdano. Nastaje samo pitanje, da li je i zgodno.

Mudri ljudi, koji se boje socijalizma gore nego najstrašnije kuge, kažu ovako: Da, ugljen neka se podržavi, to je dobro; pristajem, da se i kakav slador podržavi, jer se općenito upotrebljava; pa i s parobrodarstvom, sa željeznicama neka se to dogodi; — ali ne s pamukom i željezom! No, za petrolej bi također dobili koga, koji bi bio za podržavljenje.

Ja bih takvomu politiku rekao: Prijatelju, ti kažeš, za ugljen jesi, da se podržavi. Pođimo gledati u Ameriku, kako je tamo. Pogledajmo opet Rockefellera. Taj je muž ujedinio u svojem trustu velik dio rudnika željezne rudače; ugljenike i ugljen upotrebljava za svoje tvornice; i željeznice upotrebljava za prevoz surovina i proizvoda; za to pak ima samo svoje ljude i cijele tvornice, koje mu izrađuju sve, što upotrebljava na željeznicama. Sve

je spojio, što treba: kovačnice i rovove, odakle vadi rudu. Pođimo, da pogledamo k tekstilnomu trustu! Tu su udružene predionice i tkaonice. Sve, što spada zajedno na izrađivanje tvorničke robe, spojeno je u jednom poduzeću. To su tako zvani vertikalni trustovi.

Ako je dakle danas u Americi sve tako i ako ti veliš, neka država uzme ovo ili ono poduzeće, n. pr. željeznice, ne pomišljaš pri tom, ako ima željeznice, da mora imati i ugljen, mora imati također željezare, gdje se prave vagoni, i dosljedno također rudnike, gdje se kopa željezna ruda, uopće: ako ima željeznice, mora imati sve one stvari, što ih kod željeznica upotrebljava.

Jedno podržavljenje je vezano s drugim, i ako se jednom započne s podržavljenjem, mora se nastaviti.

Što se mene tiče, ja želim krepkih individualnosti, da bi bili svi članovi našega naroda tako snažni, te bi radije gladovali o zobenom kruhu, nego da se oslanjaju na državu, na zajutrak, što bi im ga davala, na mirovine, što bi im ih zajamčivala; čeznem za onim velikim ljudima, onim duševnim potencijama, koje ponosno kažu: ako smo gladni, gladni smo sami za sebe. Nijesu mi po ćudi oni, koji svagdje samo ruke uzdižu i mole: redaru, dođi, pomozi! Ali moram se pitati: da li je taj narod, koji danas živi, sposoban, da sam sobom vlada? Taj narod, koji je, kao naš slovenski, navikao na prosjačenje, u prosjačenju izučen, narod, koji si ne može pomoći, ako mu ne pomaže nekakva snažna državna ruka? Ja se bojim činovničkoga režima, ali on je potrebit ljudima, koji ga sami hoće. Sve prigovaranje buržoaziji i činovničkom elementu jest udarac po vodi, dok vidimo, kako pojedinci antišembriraju kod raznih ministara za mrvice kod vladina stola, kako mole vladu, neka ih štiti kao mati djecu, neka ih položi u postelju i neka još moli za njih, jer sami moliti ne umiju . . .

I budući da je tako, zato se ni socijalizmu ne ćemo ukloniti.

Svaki je između vas već sam više ili manje iskusio, kako je danas težak život radnoga svijeta. U kući se nastani oskudica, bolest, dugovi, glad. Sve zastaje; djeca gladna, novaca odnikale. To su strašne stvari. I u tom času narod ne poznaje svojih neprijatelja ni oružja, što ga ima proti njima u svojim rukama. Svi koji ljube narod, trebali bi da idu napolje i da razjašnjuju narodu istinu: Samo ujedinjen narod nadvladat će ujedinjeni kapital.

Što mora narod da učini proti nesnosnomu poskupljivanju živeža i proti nestašici, što je prouzročuje udruženi kapital?

Konsumenti na okup!

Koliko sam već dobio po leđima radi konsumnih društava! Ipak opet i opet kažem: samo time, ako konsumenti budu tako udruženi, da si ne budu davali metati uže oko vrata, samo tada će biti moguća tvrda protivuteža proti kartelima i trustovima.

„Trgovci, agenti, komisionari, koji su danas proti konzumnim društvima, a pristaju uz kartele i trustove, jer su ovisni o njima, vezani s njima, neka pomisle također, da bi i oni imali u konsumnim društvima bolju zaslužbu, nego je imadu sada. Nismo mi trgovine uništili. Potrebit je trgovački stalež. Gledajmo, tko ga uništava. Onaj, koji iz konzumentova džepa izvlači posljednji nikalj, da napuni svoju blagajnicu.

Konsumenti na okup! To je jasno, kao bijeli dan.

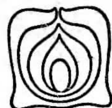
A drugo: radnici na okup! Producenat, koji stvara robu, jest radnik; on stvara iz tvari nove vrednote. Radnici, udružite se međusobno, da se uzmognete oprijeti velikomu kapitalu! Radi toga iz sve duše žalim socijalnu demokraciju, koja u strukovna društva unosi strančarsku i protivjersku hajku. To su neprijatelji sanacije naših javnih prilika. Radništvo mora na okup, da ukloni sramotne uvjete, uz koje ga veliki kapital sili, da obavlja rad.

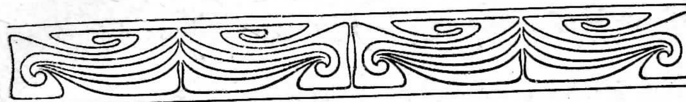
I radništvo mora biti složno s konsumentima, mora se osjećati u toj borbi solidarno i s drugim staležima;

mora biti udruženo međusobno u strukovnim društvima i udruženo u velikim savezima konsumenata s drugim staležima.

Na koncu vratimo se Rockefelleru. Njegov primjer povlači za sobom sve više nasljednika. Bude li išlo tako dalje, doskora će biti „novac vladar svijeta“. Ta žalosna istina postat će još istinitijom i otrovat će svu dušu naroda. Narod, koji ubraja sebi u zaslugu, da je postavio za načelo slobodnu konkurenciju, jer da se bori za slobodu, — postaje sluga, kmet velikoga kapitala. Kmetovi i sluge velikoga kapitala postajemo svi sve više, i bojati se moramo, da nije daleko vrijeme, kada će taj vladar svijeta uništiti sav red, što ga je stvorio kršćanski moral.

Više nego Turaka, Japanaca, više nego ikakva svjetskoga rata treba nam se bojati toga mrzloga, pogubnoga vampira, upliva velikoga kapitala, koji razdire dušu naroda.

KAKO SE U NOVIJE DOBA PROMIJENILO GOSPODARSTVO U OBRTU.

(1911.)

Kad bismo se mogli prenijeti za kakovih sto godina natrag i kad bismo onda pogledali prilike po svijetu, vidjeli bismo u gospodarskom pogledu drukčije lice, nego li je danas. Seljakovo je gospodarstvo doduše ostalo gotovo takovo, kao što je bilo tada. — Napredak je u tom, da su kuće ljepše; onda su bile drvene; staje su bolje, u marvogojstvu smo krenuli naprijed. Polje se obrađivalo kao danas, jedino što imamo nešto poljodjelskih strojeva; ali oni nijesu izmijenili seljačkoga gospodarstva. Još treba sijati, orati, žeti. No kod obrtnika se gospodarstvo potpuno promijenilo.

Iz lana smo prije pravili platno i to je bila odjeća. Još prije 50-60 godina nosili su po našoj selačkoj dolini samo bijelu odjeću u radne dane. Za nedjelje je platno bilo nešto ljepše, u nj su bili utkani višnjevi cvijetovi i ukrasi. Dućana onda nije bilo. Seljak nije trebao ništa drugo, nego što je kod kuće priradio. Drugo su donijeli kriomčari i djelomice kućarci: konac, igle.... Željeznica nije bilo. Cesta samo za vožnju nijesu gotovo ni upotrebljavali. Velike carske ceste, imale su značenje za vojništvo i što su spajale velike gradove međusobno, n. pr. Beč i Trst. Nije pak bilo cesta iz kraja u kraj iz sela u selo, nego su bili samo obični kolnici, po kojima su vozili s polja i katkada gonili tovare.

To gospodarstvo, kako je bilo tada, pokazivalo se dakako i u obrtima. Sve, što se izrađivalo, izrađivalo se rukama; strojeva nije bilo mnogo. Jedini stroj, što

ga je svatko poznavao i upotrebljavao, bio je slab žrvanj i pila. Vodena je snaga išla mirno pokraj ljudi, isto tako su spavale gomile ugljena duboko pod zemljom, i nitko ih nije vadio. Ta snaga ugljena, koja tjera velike tvornice, velike lađe sigurno po širokom moru, spavala je u zemlji. Nadošla je promjena, kada su počeli da upotrebljavaju parne strojeve, kada su izvadili iz zemlje ugljen. I to drvo, koje je u zemlji postalo tvrdo kao kamen, moralo je da postane poslužnik čovjekov u njegovim poslovima. Počele su da voze željeznice, pa i obrtnici su počeli da upotrebljavaju strojeve. U prijašnje je doba u svim obrtima više vrijedio onaj obrtnik, koji je više umio, koji je bio marljiviji, koji je više razumio. No čim su došli strojevi, čim se počela upotrebljavati snaga na veliko, nije više mnogo značilo, da li je čovjek znao ili ne, nego da je samo imao novaca, da je mogao sazidati tvornice, i najmiti radnike, koji su mu radili. Koliko je nekada bilo stativa! I svu odjeću, što su je upotrebljavali, vunenu i svilenu, načinile su ruke na običnim stativama. Kada je započeo veliki obrt, kada su započele da rade velike tvornice, parni strojevi, nestalo je snage stativa i one su pošle u ropotarnicu. I u onoj kući, koja je prije stajala na mjestu toga Društvenoga Doma*, bile su stative nešto domaće. I kako kući nema ni traga, tako nema traga ni stativama, kojima su se uzdržavali marljivi stanovnici te kuće. Kada je bio načinjen stroj, koji je načinio deset i dvadeset puta više, nego što je mogao načiti čovjek, postao je čovjek siromah pokraj stroja, a onaj, koji je bio gospodar stroja, bio je gospodar radnika.

Nastalo je veliko mnoštvo radnika, koji moraju prodavati svoju snagu iz dana u dan, da zasluže hljeba. Radništva, kako je danas, nemamo u prijašnjim vremenima, jer nije bilo tvornica. Imali su doduše šegrte i pomoćnike, no svaki je pomoćnik znao, ako se buđe trudio, da će biti samostalan gospodar, dok radnik u tvornici znade, da ne će nikada biti gospodar, nego do smrti radnik. U ruci ga ima onaj, čija je tvornica, a tvornica pripada onima, koji su dali novac; dakle gospodar je obrta novac.

* Predavanje je držao dr Krek 8. siječnja 1911. u Društvenom Domu u Selcima, koji je sagrađen na mjestu, gdje je on proveo svoje djetinjstvo i gdje je živjela njegova majka, otkako je obudovila.

Mali je obrt propao. U nas imamo još nešto obrta, ali se ipak u tvornicama izrađuje kud i kamo veći dio robe nego kod kuće. Veliki obrt prodire sada sve više i u krojačko zanimanje. Imamo već tvornica, gdje se izrađuje gotova roba. Tijekom posljednjih 15 godina nastalo je više trgovina, koje prodaju gotovu, izrađenu robu. Pomalo se istiskuju mali obrtnici. I ako pođe tako naprijed, uzalud ćete nakon sto godina tražiti postolarskoga ili krojačkoga majstora. Šeširi se već prave u tvornicama, goveda se kolju na veliko. Imade velikih klaonica, gdje se na dan na stotine komada zakolje, preradi i raširi na sve strane.

Što slijedi iz toga? Da je sve veći jaz između onih, koji moraju raditi rukama, i onih, koji imadu novaca; da su sve veće opreke između jednih i drugih. Oni, koji imadu samo snagu, u rukama su onih, koji imadu novac; nikada ne će postati sami gospodari. Ipak se danas ne može reći, da su oni bez prava, koji samo rade. Već sada su osigurani za slučaj nezgode, bolesti; za radno vrijeme postoje stalne odredbe. To napreduje isto tako, kao što napreduje želja za dobitkom u bogataša. Kad bi se stvar razvijala tako, da bi radnici ostali bez zaštite, da se na njih ne bi nitko obazirao, došli bismo do toga, kako je bilo u starom Rimu: odozgo veliki bogataši, a svi bi drugi bili robovi. Te ropske prilike ne mogu nastati, jer se među narodom širi samosvijest, jer si je radnički svijet, u koji ubrajamo i seljaka, izvojštio političku moć.

Tvornice su u početku podizali samo bogatiji p o j e d i n c i: za šećer, špirit, predionice, gdje su izrađivali

bez. Te su tvornice bile prilično velike; ipak se pokazalo, da se može raditi to jeftinije, što je tvornica veća, što je veći parni stroj. I radi toga, kako pojedinci nijesu imali dovoljno novaca, osnovana su društva. Ljudi, koji su imali novac, udružili su se, posagradili su tvornice i razdijelili godišnju dobit među se.

U novije su vrijeme počeli još više da se međusobno udružuju. Danas nemamo pojedinih društava, nego saveza takvih društava.

Prodavač treba kupaca. Što je više tvornica, i što više novaca među ljudima, to veći broj ljudi ide za tim, da obogati. Tvornica imade sve više, i one se međusobno takme, gdje će naći kupaca. Zato tvornice imadu svoje agente, zato oglašavaju u časopisima, što dakako mnogo stoji. Što je tvornica veća i što se više mora truditi da nađe kupaca, to je više upućena na te troškove. Samo jedan agenat ima u boljim tvornicama 400-600 K na mjesec. Zato je roba skuplja, ili je pak manja zaslužba. Uz to mora takav agenat, da daje velike pogodnosti te čeka dalje na isplatu nego drugi agenat. Konačna je posljedica, da je roba skupa i slaba. To prodavanje robe, a uz to naročiti uvjeti, uz koje se roba prodaje, jesu takvi, da mogu dovesti u opasnost čitav obrt; dešava se čak da obrt i propadne. Tvornica rizikuje i obara cijenu tako, da drugi, koji ima manje novca, ne može ustrajati, već mora propasti. Mnogi izgube imutak, a radnici rad. To se već događa redovito.

Tvorničari su došli do toga, te su se udružili. I to tvorničari, koji izrađuju istovrsnu robu, sastanu se i kažu: Čemu, da se međusobno koljemo, dogovorimo se, da nam bude svima dobro. I dogovore se te zaključe, čega se moraju držati. Stvar ide dalje, ali na štetu onih, koji kupuju. Tvorničarima nije do toga, da bi roba bila jeftina, nego da mnogo prodaju.

Dogovore se: Taj je i taj kraj samo za tebe; u tom ću kraju prodavati ja, u onom ti. Onda ne treba agenata. Dogovore se opet: Čekat ćemo samo dva, tri mjeseca; tko do toga roka ne može platiti, ne će dobiti ništa. Opet umanje svoj riziko, olakšaju si pazarenje, zajamče dobit. Ili se pak dogovore: Zajedno ćemo robu prodavati, načinit ćemo n. pr. u Ljubljani pisarnicu za sve željezne tvornice, koje se nalaze u Austriji. Takvi su ugovori karteli.

Pojedinih struka ne mogu da nabrajam, nego ću spomenuti samo jednu stvar. Pročitajte oglas, što ga imadu pivovare, i koji je obješen u svokoj gostionici, gdje se prodaje pivo. Krčmar mora da dadne za svaku bocu 10 filira jamčevine. Sve pivovare, koje su u planinskim krajevima, združene su međusobno. Zahtijevati od krčmara za svaku bocu 10 filira jamčevine znači: Tvorničari imadu taj novac u rukama, mogu ga upotrebljavati, i uz to je tu jamčevina, da se boca ne će izgubiti. To je jedan primjer.

Tako tvornice mogu lako da povisuju cijene, i nitko im se ne može oprijeti. Naročito su tvornice željeza u posljednje tri, četiri godine povisile cijenu željezu. Sve su tvornice željeza udružene, pa i čavlarska zadruga u Kropi ima ugovor, koliko stvari i kamo ih smije prodavati; isto tako Jesenice i velike tvornice u Moravskoj i Češkoj. Te tvornice, koje su u početku donosile 2% do 3%, donose sada već nekoliko godina preko 30%.

U Americi ide stvar još dalje. Tamo su velike tvornice već tako udružene, te sačinjavaju posebno društvo. Sve tvornice željeza i čelika, petroleja i u posljednje doba tvornice za meso tako su ujedinjene međusobno, te imaju samo jednu glavu. To su trustovi. Kolika je to moć, ako jedan sam sve to vodi! Rekne li: tu se ne isplati raditi, otpusti radnike i obustavi polovicu tvornica. Zato je moguće, da ti veliki magnati prave sprdačinu iz svijeta, da za sebe kuju miljarde, i takav milijunaš, koji je prije dvadeset, trideset godina bio bez novčića, kao u šali, za zabavu daruje 150 milijuna za kakvu svrhu.

Kuda ćemo doći tim putem? Vidimo, da se veliki novac udružuje i povećava svoju moć. Dolazi pitanje: Šta da učinimo mi i što da se savjetuje čovjeku, koji ljubi narod, da narod ne dođe u ropstvo, da se sačuva samostalan seljak, samostalan obrtnik, da ne bude gospodar samo groš, nego i poštenje i vjernost. U Americi ne vrijedi to ništa. Tamo vrijedi čovjek toliko koliko plati.

Odgovor je na to pitanje:

1. Neka se dadne politička moć puku, ne samo pojedincima, nego širokim masama. Ja sam dušom i tijelom za to, da je najbolje kad bi i žene imale izborno pravo. U tom pogledu ima mnogo protivnika. Žene su danas kao i muškarci otrgnute od porodice, upućene na sebe, moraju svojim rukama da zarađuju hljeb. Zakonima se ne da sasvim uništiti, ali se dade ograničiti ta strašna pojava, u koju ide osobito Amerika, gdje je na jednoj strani mnoštvo, koje ne može nikuda da zađe, a na drugoj su strani veliki bogataši, koji drže uzde, te im milijuni novca, što ga puk zaslužuje, što ga puk plaća, padaju u blagajnice.

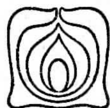
2. Potrebito je također prije svega, da se uzdrži naročito seljak. Prošloga ljeta u pokrajinskom saboru, kada se govorilo o uvozu argentinskoga mesa, rekao je dr Novak: Seljački nam savezi poskupljuju žito i meso. Dr Šušteršić mi je rekao, neka odgovorim. Kako bi se prepirao s onim, koji bi kazao, da je sada ponoć? Da li doista stoji do seljaka, da određuju cijene? Da li se doista seljaci sastaju, pa vele: mi ne ćemo drukčije prodavati nego samo uz tu cijenu? Kad bismo imali takove saveze, upotrebljavali smo ih zacijelo kud i kamo poštenije nego veliki bogataši u tvorničkim savezima. Kao onaj, koji naveliko proizvodi i prodaje, morao bi u tu svrhu da bude udružen i seljak. Proti velikomu obrtu mora se udružiti i seljak. Danas se ne može tim groševima gospodariti, kao prije pedeset godina.

Iste potrebe imade i mali obrtnik. Ne smije doći do toga, da bi rpa novca bila više nego ruka, kojom kola vruća krv, više nego živa pamet čovječja. Kako bi se dalo postići, da se podigne gospodarska poduzetnost maloga obrtnika i seljaka i u našim krajevima? Parnim strojevima ne. Parni stroj mora biti velik, od 200 do 300 konjskih sila, drukčije se ne isplaćuje. U novije je doba znanost napredovala, te se približavaju bolja vremena i to s elektrikom. S tom možemo da uhvatimo veoma mnogo snage, onda se žicom dovede ma i za pol konjske sile stolaru, a i četvrt se konjske sile može dovesti, da tjera šivaći stroj ... Radi toga vidimo, kako veliko značenje ima uredba, koju je započela naša pokrajinska vlada: velika pokrajinska električna centrala. Pokrajina će je imati u rukama, te će elektriku davati u korist seljaku i malom obrtniku, a i velikom obrtu, koliko ga ima.

Liječnici protiv bolesti vremena, koji malo misle, a nemaju odvažnosti, kažu: dolje s kartelima! To je isto tako, kao da bi rekao: vjetar se mora zabraniti. Zakonima se karteli ne dadu uništiti, dadu samo urediti, da ne čine previše štete. U državnom je saboru izabrani odbor od 52 poslanika, da načini predlog za to. Taj je odbor sastavio pododbor iz osam osoba. Meni su povjerili, neka sastavim predloge, kako da se omeđe karteli. Upute su bile prilično oštre. Mnogo je o tom pisala bečka „Neue Freie Presse", a jer su to naši liberalci tamo čitali, pisali su i oni kod kuće, da je to opasno. Stvar je zaostala. Samo je zavlače. Upoznao sam, da su liberalci, socijalni demokrati i veliki bogataši svi u savezu. Čini se radi toga, jer veliki tvorničari i socijalni demokrati žele, da bi mali obrtnik propao.

Politički se napredak razvija polagano. Za velika djela nedostaje prave spoznaje u ljudi. Išlo bi, kad bi bili svi u tom poučeni, obrazovani.

Neka budu tvorničari udruženi međusobno, da ne šalju naokolo toliko agenata, da se ne istiskuju; to je dobro za ljude. Ali zato neka se udruže konsumenti, neka se udruže seljaci i mali obrtnici.

SELJAČKO PITANJE.

(1908.)

Najprije nešto o važnosti seljačkoga pitanja za društvo i narod (državu).

Sve je danas prožeto socijalizmom, a mi toga ne zamjećujemo. Priznajemo stara liberalna načela i plivamo u njima. Glavni stalež u našem društvu jest činovništvo. Činovnici su ljudi, što su osigurani za bolest, starost, uopće za život. Osigurani su time, što svoje sile dadu državi, ili kojemu većemu društvu. Mnogi se ljudi — barem oni, koji uče — oslanjaju na veće društvo, da im opstanak bude osiguran. Onih pak ljudi, koji bi htjeli svojom snagom proći kroz ovaj život, ima veoma malo. Blizu grada udaje se seljačka djevojka radije za staroga penzioniranoga žandara, nego za seljaka, jer žandar ima penziju. Duh samostalnosti gine. Nije tako bilo uvijek, jer činovničko-birokratska država nije stara. Nema tome ni 50 godina natrag, kada se induvidualitet puno više uzgajao nego sada. Za društveni pokret u državi služi i pitanje osiguranja u starosti, zatim pitanje, da država pokupuje sve rudokope. Ova su pitanja na dnevnom redu, pa ih već i car kod otvorenja sabora spominje. Društvene ideje idu u tom pogledu naprijed. Država postaje poduzetnikom i tako dolazi na društveno stajalište. Individuum se u velikoj državnoj makini samo neznatno opaža. Seljački je stalež jedan između najvažnijih, budući da uz današnje stanje stvari seljački i trgovački stalež imadu volju da žive i rade samostalno. Kad ove volje i kod seljaka nestane, izgubljen je narod: tada više nema samostalnih ljudi, tada temelj društvenih nazora, etike i kršćanskih načela pada.

Kad društvo hoće živjeti, mora gojiti i samostainost u društvu. Zato su seljački i trgovački staleži apsolutno potrebni. Rekao bi tkogod da su i industrijalci samostalni ljudi. No kod industrije ne vrijedi pojedinac ništa, već se ujedinjuju u akcijska poduzeća, a ova opet u velike kartele, gdje se ne zna za pojedinca, već samo za cjelokupnost. U velikoj industriji možemo govoriti o socijalizmu. Najizrazitiji faktor kapitalizma jest dioničarsko društvo, koje daje ruku socijalizmu, koji sanja o budućoj socijalističkoj državi. O tom se često govori kao o kakvu protivurječju, ali ovakvo protivurječje opstoji samo u riječima. Ove forme velike industrije bratski se grle.

Rekli smo, da je dioničarsko društvo najizrazitiji faktor kapitalizma. Kapitalizam je gospodarski sistem, u kojem novac gospodari nad čovjekom; ili bolje: kapitalizam je svaka materija dobra, koja služi daljnjoj produkciji. Dobro, koje služi konsumpciji, nije kapital. Ovakva dakle materija, koja služi daljnjoj produkciji, kad vlada nad čovjekom, zove se kapital, a sam sustav gospodarski — kapitalizam. Uzmimo dioničarsko društvo. Čovjek, koji imade dionicu, ne brine se za radnike, već ide samo za većom dobiti. Tko je dakle kod dioničarskoga društva gospodar nad ljudima? Novac i to kao reprezentant materije dobara. On je najdublje i najiskrenije izražen u dioničarskim društvima. Ova su dioničarska društva, koja proizvode jednu istu stvar, danas lijepo spojena. Spajaju se u političke svrhe, zatim da imadu upliv na carinarsku politiku; isto tako kod željeznica i plovidbe. Imaju svoje dogovore, gdje odlučuju, koliko smiju producirati i t. d., kako treba razdijeliti produkciju. Oni imadu već sada svoje zajedničke kancelarije, gdje se za pojedina društva i tvornice sasvim zasebice radi. Covjek, koji imade akciju u takvu društvu ima svoju godišnju rentu, koja mu je osigurana, te prema tome nema rizika, kako ga ima žena, koja donesavši što na trg, ako to ne proda, gubi. Ovi su akcijoneri osigurani organizacijom. Pojedinac ovdje nije poduzetnik, on je mudar čovjek, on je socijalista. Što ćemo? Država bi mogla reći, što će vam te kancelarije? Ali to nije ništa. Kapitalizam ide ovako u socijalizam naglim korakom, zato ne možemo industrijalce ubrojiti među one ljude, koji bi htjeli samostalno raditi i živjeti, jer ovi svoj riziko otklanjaju svojom akcijskom i carinskom politikom. Trgovci danas još imadu samostalnost. I ovdje se goji samostalni značaj. I trgovački elemenat ide prema socijalizmu, budući da mjesto pojedinih trgovaca nastaju i prevladavaju pojedini bazari i skladišta kao akcijska i industrijska društva. U Engleskoj i Francuskoj veliki gradovi imadu malih trgovaca malo. Ima velikih trgovačkih društava, i to je forma moderne trgovine. Sada trgovac kao i činovnik daje svoje znanje društvu. Prema tome ni on nije potpuno samostalan. Pa gdje onda u društvu ljudskom ima ljudi, koji su samostalni? Malo ih je. To je seljak.

Kakva bi strašna šteta bila, kad bi nestalo svih samostalnih ljudi, t. j. kad bi se svaki oslonio na drugoga i svoju egzistenciju prepustio drugima.

Produciranje vrijednosti iz materijalnih dobara.

Producirati novu vrijednost možemo s pomoću naravne sile i čovječjega rada. Ovu produkciju dijeli narodna ekonomija u praprodukciju; a koji se njom bave, zovu se praproducenti. Među njih ubrajamo seljački stalež i rudarstvo. Praprodukcija uzima materijal iz zemlje.

Obrtna pak produkcija pretvara dobra, što ih je iz zemlje donijela praprodukcija, u nova dobra, ili drugim riječima, obrt, dobro dobiveno iz zemlje, prenosi iz jednoga kraja u drugi, prema tome se samo vanjski odnošaj ovoga dobra mijenja. Ovo pitanje o praprodukciji ne vrijedi ništa, jer seljak praprodukcijom nije samo producenat, već je u svom poslu ujedno i obrtnik i trgovac. U tome je velika pogrješka, što ljudi seljaka shvaćaju samo kao praproducenta, a obrtničku i trgo-

vačku stranu njegovu puštaju s vida. Trgovačka je strana u seljaka glavnija od produktivne i obrtničke, budući da ona daje smjer onim objema.

Nadalje je istina, da seljak nije poput rudara, da bi iz zemlje digao materijalno dobro, a dalje ništa, jer on ovo prerađuje, a prerađuje ga zato, da podmiri potrebe. No potrebe svoje može da podmiri samo trgovačkim putem. Tako dolazi do novih vrela, kojima će namiriti svoje potrebe. Zato nam je promotriti seljaka kao producenta, kao obrtnika i kao trgovca, te baš stoga gledišta valja da ogledamo seljačko pitanje.

Važnost seljačkoga staleža i seljačkoga pitanja ukazuje nam se sama po sebi. Ta seljak čuva zemljište, bez kojega nema produkcije, pak zato a priori moramo da priznamo znamenitost seljaštva za čitavo ljudsko društvo. Poslije njega dolazi industrija, kao obrađivanje dobara, što ih je seljak producenat izvadio iz zemlje, a tek poslije dolazi trgovina kao prenosilac dobara iz jednoga kraja u drugi.

Naravno gospodarstvo.

Naravno gospodarstvo jest ono, kad radnik svojim radom direkte namiruje svoje potrebe. Seljak sije i žanje, da ima što da jede pa tako goji goveda i drugo. Kapital gospodarstva jest u tom, da ga radnik ne stvara direkte iz svoga zemljišta, nego iz stvari, što ih proda i tako namiruje svoje potrebe.

Po cijelom svijetu vlada veliki konzervatizam. Seljak ga se teško rješava, ali kad upozna drugo, što je bolje, odbaci svoje. Tako n. pr. dobije za jeftin novac pamuka, pa mu se ne isplati sijati lan. Nekada je industrija lana bila od velike koristi. Danas se ide za tim, da seljak goji ono, što mu donosi novac, da se uzmogne uzdržati. Stoga i vidimo, kako n. pr. u Solnogradskoj goje goveda lijepe pasmine, jer mu se to isplaćuje. U Voralbergu opet goje što drugo, što im donosi kapital. Seljak uopće pita samo za ono, što mu brzo donosi

pomoći, a ovako doista i mora da radi poput trgovca. Produkcija je dakle kod seljaka kapitalistička. Prije su ono što im je urodilo, u strahu Božjem i u slozi potrošili, a isto tako i vino, što ga dobiše, ispili, a odijelo im je bilo narodno. Prije je finale bio poetićan, danas nasuprot praktičan. Zato danas i preteže kod seljaka trgovačka strana. On se ravna prema finalu svog prometa.

Ako sad seljak nema načina, kako će u tom pogledu postići svoj finale, onda mu je čitav rad bezuspješan.

Mora se odmah reći, da je glup i nespretan pokus neke gospode, koja mu hoće u tom pogledu da koriste. Daju mu naputke u raznim knjigama, kako će gojiti marvu, perad i t. d. Poučavaju ga u svemu, no njemu to slabo pomaže, kad on svih ovih produkata ne može dobro da proda, a i državni je ustroj takav, da seljak trpi štetu. Tko misli, da će samo knjigama spasiti seljaka, ljuto se vara. Seljak neka shvati jednu samo granu. N a j v a ž n i j a j e z a s e l j a k a t r g o v a č k a g r a n a. Istom, kad se digne seljak-trgovac, dići će se i seljak producenat. Najprije se mora otvoriti tržište i reći: ovdje evo možeš dobiti. Volju za trgovinom valja u njemu pod svaku cijenu uzbuditi. Jedino na taj način moguće je, da seljaka producenta dovedemo do pokreta. Kad bude seljak sa svojim proizvodima trgovac i kad mu se tim načinom pomogne, dobit će volju i za druge plemenite ideje. I u Slovenskoj su seljaci slabo čitali knjige sv. Mohorja, dok se nijesu osnovale unosne mljekarske zadruge. Tad je seljak primio i drugu pouku. On nije poznavao korist mlijeka, dok nije znao kuda će s njime. Za litru mlijeka dobije osam do devet novčića. On je vidio, da bi veoma napredovao, kad bi imao više mlijeka, a to će moći da postigne, ako bude gojio više dobrih krava, ako im nabavi dobru hranu i t. d.; i sad se nužno pobrinuo za sredstva, koja će mu pribaviti što više mlijeka. Sad je počeo čitati i upućivati se u mar-

vogojstvo i t. d. Tako se digla čitava Kranjska, pa za malo ne će biti u čitavoj Austriji tako napredne i bogate zemlje, a to se može postići trgovačkim putem.

Kod seljaka producenta prevlađuje konzervativna figura. Ova ima i mnogo dobrih strana. Promjene u načelnim pitanjima događaju se često, i kad bi naš seljak odmah segnuo za rezultatima efemerne znanosti, jednostavno bi propao. Uzmimo n. pr. pitanje paše. Prije 5 do 6 g. učila je teorija znanosti, da je paša govedu na štetu, pa da je bolje goveda hraniti u staji. Ovo je mišljenje krivo i znanstveno oprovrgnuto, budući da je za plemenito gojenje goveda pašnjak apsolutno potreban. U stajama se naime razvijaju i množe silni bakcili, pa budući da ih sunčane zrake ne mogu uništiti, razvija se tuberkuloza, koja je za marvu ubitačna. Ako je životinja samo malo bolesna, nadođu lako i druge bolesti, koje su blagu na štetu. Gospoda su nadalje rekla, da je bolje za seljačku zadrugu, ako se razdijeli na više dijelova, pak neka svaki sam slobodno gospodari. Ali tim bi putem bila paša uništena, jer ako se zemljište razdijeli nema dosta paše, i eto seljaku dosta nesreće. Troškovi za hranjenje marve moraju porasti, kako doista i jesu porasli, a tim je naš seljak nazadovao.

Isto tako nije valjan moderni nazor o odnošaju goveda i mladih šuma. Marva — rekoše neki — uništuje šumu, pa je tako seljak izgubio veliku potporu za hranjenje blaga, naime šumske pašnjake. Zbog toga nije mogao uzdržavati velikoga broja goveda, te je doista broj goveda pao za 70%. Ovaj manjak je baš u Hrvatskoj bivao sve veći. Iz ovoga se vidi, da konzervatizam našega seljaka ima i svoju dobru stranu.

Da seljaku pomognemo, valja nam ga praktički uputiti, kako će pokročiti naprijed. Tako mu treba pokazati razne oblike produkcije, kako se postupa sa strojevima i t. d. Stroj je ono oruđe, gdje se čovječja snaga ne upotrebljava. Kolovrat na pr. ne smatra se strojem.

S e l j a k k a o o b r t n i k. Seljak je obrtnik, kad on sam sebi iz sirovina pravi potrebne stvari, kad n. pr. priređuje voće i t. d. Ova produkcija vrijedi u industriji mnogo, a sve bi to moralo ostati u rukama seljaka. Seljak producira pšenicu, a mora jesti crni kruh; producira meso, a mora jesti nezačinjenu kašu. Obrtnik naprotiv ne producira ni jednoga ni drugoga, a ipak jede meso i pogaču.

S e l j a k k a o t r g o v a c. Obrtna je grana kod seljaka vrlo zapuštena, ali trgovačka kud i kamo više. Danas n. pr. seljak producira blago, a nije mu gospodar, jer ne može da mu odredi cijenu. Zanatlija pak veli: toliko me stoji materijal, toliko snaga i t. d., pa mu za robu moraš dati onoliko, koliko traži. Seljak, kad prodaje tele, ne radi tako. A to je kod svih stvari u njegovu gospodarstvu. Ova bi grana morala biti u seljačkim rukama, pa bi mu lijepe dohotke nosila.

Koji su uzroci, da tako nije kod našega seljaka?

Seljak se strašno mučio, da spasi zemljište, pa je postao rob. On ide za tim, da svoju stvar proda i da namiri životne i druge potrebe. Seljak se tom prilikom nije znao okoristiti, pa je došao u ruke kapitalista, premda ne svojom krivnjom, budući nije bio u to upućen. Kad seljak što kupuje, kupuje za skupe novce i dobiva slabu robu; a kada što prodaje, mora dobru robu dati za jeftin novac. Tako njegovo gospodarstvo propada, i to je jedan momenat u tom tužnom procesu.

Drugi je momenat taj, što naš seljak osim životnih potreba ima i dužnosti, n. pr. porez i druge namete. Njegova je pak produkcija takova, da n. pr. žito samo u stanovito doba može prodati, a dužnosti su svakidašnje i u tome se dohoci sa dužnostima ne slažu. Može se dogoditi još kakova nepogoda kod usjeva, i seljak je još u većoj nevolji. Po svem tom se razabire, da seljaku treba kredita i po tom odloge za plaćanje.

Uslijed raznih nepogoda dolazi seljak u nepriliku s novcem. Druge nema, već poći k lihvaru, koji mu

uzajmi novac, ali uz goleme kamate. Kod nas se država slabo pobrinula, da bijednike zaštiti od lihvarstva. Kako lihvari izrabljuju svoje dužnike, o tom ne treba govoriti, jer to je opće poznata stvar. Samo to treba imati na umu, da nije glavno ono lihvarstvo u velikim procentima, već i ona t. zv. lihva u naravi, gdje se daju kamati ne u novcu, već u prirodninama.

Treći momenat u tom procesu nazadka i propadanja seljaštva jest u tom, što je kapitalizam, videći veliku korist u investiranju zemljišta, cijenu zemljišta povisio. Tako je došlo do toga, da onaj, koji kupuje zemljište, mora za hektar dati strašne novce. Kupac bi morao dati za hektar zemljišta onoliko, koliko bi njemu ostalo čistoga dobitka, kad bi odbio sve troškove, koje je imao s onim hektarom zemljišta. Na to se u mnogim krajevima ne pazi, već su cijene zemljišta upravo porazne za kupca, a tako onda i seljački stalež strada. Kupac mora sve svoje sile uložiti u to, da nekako preživotari.

Obrazovanje seljaštva.

Sama tehnička, teoretska izobrazba ne će i ne može našega seljaka spasti. Današnje škole dijelimo u stalne i one, gdje uči putujući učitelj. Osim toga dijelimo sve škole u niže, više i najviše. Ali sve ove imadu samo tu svrhu, da tek nekima koriste, a ne svima. To je pogreška, jer se ne radi o tome, da se jedan ili dvojica spasu, već se radi o čitavom staležu. Radi toga baš ne bi smjele gojiti samo tehničku stranu, već i agrarno-političku, agrarno-komercijalnu. Praksa kaže, da ljudi, koji su svršili škole, odlaze u činovnike.

Putni učitelji pak stoje državu mnogo. Pogreška je kod njih ta, što su slični onim kokošima, koje se, kad izlegu jaja, dalje ništa ne brinu, da li će iz tih jaja što doći na svijet ili ne. Dok putni učitelj govori seljaku o ovom ili onom, ovaj ga sluša s odobravanjem. No kako učitelja nestane i kako nema koga, koji bi one misli u njegovoj svijesti neprestano budio, on na sve brzo zaboravi. Trud putnoga učitelja, a po tom i trošak države biva uzaludan. Isto se tako premalo odgaja društveni, zadrugarski duh. Kako da se to popravi?

Pučke se škole moraju preurediti. Već u trećem razredu bi trebalo đake diferencirati u razne strukovne grane (geografiju, matematiku, gospodarstvo i t d.) Napose je ovo diferenciranje nužno u opetovnicama. Preudesiti bi trebalo i preparandije; neka se mladići ne odgajaju za sveučilište, već za puk, za praktičan život. Pogreška je u pučkim školama i to, što se navode razni primjeri, koji su sasvim nepotrebni (kako je koji Babenbergovac na ulici dao groš siromahu i t. d.). Ovo može vrijediti kod djece, ali kod mladića ne. — Naše domoljublje mora da je osnovano na razumu. Za to je potrebno, da se odlike naše zemlje što više istaknu, a da ne bude onako, da se mladić upućuje u sve i svašta, što ima strana zemlja, a zanemaruje se naša.

Valja nam se uza to pobrinuti i za ženske. I ženske su opetovnice slabe, kako to vidimo iz iskustva. One bi trebale djevojku naučiti gospodarstvu s vrtom, mlijekom, marvom, peradi i t. d. U tomu su se do sada slabo poučavale, a koliko je i bilo pouke, gajila se samo s tehničke strane.

Najbjedniji je stvor na tom svijetu učiteljica na selu. Ona je odgojena za društvo, svilu, rukavice, a mora da živi u zabitnom selu! Ne zna se snaći, budući da ne razumije naroda. Tad postaje žrtvom pesimizma (osobito, ako je pjesnikinja). Psihologiju razumije, bolesne rado pohađa, polazi i u crkvu, ali inače nije spojena sa životom naroda. Ona bi trebala da pohodi ferijalne kursove. Uopće bi se morala tako odgojiti, da joj bude veći užitak gledati lijepu marvu u staji nego slušati kakovu operu. Kad bi djevojke, napose učiteljice, ovako radile, ne bi bile blijede i trome, već vesele, čile i zdrave; to bi bila časna emancipacija. Ovakva bi učiteljica poučavala djecu od 12-14 godina, bila bi s njom

jedna duša i jedno tijelo i s njom bi ostala u neprekidnom spoju. U tom bi pogledu i država morala da skrbi za narodni muzej učiteljicama.

Zimska škola. Da se narod izobrazi, potrebni su i zimski tečajevi, t. j. škola, koja traje u zimskim mjesecima, dok seljak nema na polju posla. S početka je s tom stvari teško, i kad bi se prije 10 godina kazalo, da treba ovakovih škola i da će biti slušača, svak bi se nasmijao; no danas ljudi o tome misle drugačije. Na socijalnim kurzovima od 3 dana mnogo se nauči iz poljodjelstva, životinjstva, agrarne politike, o testamentima, o načinu, kako se parnica vodi i t. d. Seljaci vanrednom marljivošću i ustrajnošću slušaju ovakova i druga predavanja, kao na pr. o hranjenju svinja, ređenju marve i spravljanju mlijeka. Koliko bi se dalo u 10 dana naučiti! Ovakovim se načinom diglo mljekarstvo u Koruškoj. I visokih bi zimskih škola trebalo, kako je to u Danskoj uvedene.

Pa kakove su zimske škole? Za ono vrijeme, kad seljak ne radi u polju (od novembra do marta, 4-5 mjeseci), mogu mladi seljaci od 16-18 godina otići u ovakovu školu. Ovdje mogu steći opću i praktičnu naobrazbu. Na pr. o seljaku i njegovim životinjama, pak onda sve najpotrebnije iz biologije, anatomije, i to po najnovijim rezultatima znanosti. Onda mogu steći znanje o stvarima, koje ga okružuju; na pr. seljak i sud, seljak i općina, seljak i država i t. d. Sve je to praktično, pa se vidi, da je do u 4-5 mjeseci moguće.

Za izobrazbu seljaka dobro je, da ih tko vodi na izložbe (gospodarske), da ih ondje uputi u narav i djelovanje strojeva. Osim toga djeluju blagotvorno i javne pučke skupštine. U Slovenskoj su napuštena pitanja: politička, kulturna, o slobodi i rastavi braka i t. d., a bacilo se svom snagom na gospodarsko polje, te su postignuti krasni uspjesi. Tako valja shvatiti uzgoj i naobrazbu seljaka s teoretičkoga i praktičkoga gledišta. Na taj način možemo pomoći našemu seljaku. Nijesu to utopije, već činjenice dokazane iskustvom ali — valja zasukati rukave.

Agrarno političko pitanje.

Kad se govori o agrarno političkom pitanju, onda se misle oni zahtjevi seljačkoga staleža, koje seljaštvo stavlja na politički rad. — Ovdje vrijedi pravilo, da ne valja tek pojedincu dati efemernu pomoć, već se mora sanirati čitav stalež. Žrtve su potrebne. Mora se ići za tim, da bude pomoženo ne samo sadašnjoj kojoj obitelji, nego cijelom potomstvu njezinu. Zato je svrha agrarne politike ne samo da snizi troškove za produkciju, nego da omogući trajni opstanak staleža. Što pomaže ako se kome dohodak poveća (seljački dohodak)? Prema dohotku razmjerno raste i efektivna vrijednost zemljišta, a onda opet mogućnost zaduživanja i veći tereti. Tako se zemlja ne spasava. Uzmimo, da neka obitelj dobije više novaca. Ona će taj novac upotrebiti za onu svrhu, n. pr. za školu, druga iza nje za onu svrhu i t. d. Ali se ne radi ni o jednoj ni o drugoj svrsi, već o spasu čitavoga staleža.

Agrarno-politički zakoni imadu drugo značenje nego socijalno-politički, koji se brinu za radnike. Za radnike neka se brine legislativa. Ona se brine za individuum. To je cilj socijalne politike. Agrarna politika ima širu svrhu. Ovdje valja spomenuti, da zemlja nije blago, kao što je drugo blago, jer ona ne može opstojati pod istim uvjetima kao i ostala produkcija, na pr. industrijalna. U onim krajevima, gdje vlada liberalno gospodarstvo, nije, kako bi čovjek mislio, seljaku dana sloboda, da radi sa zemljom, što i kako hoće; tako je n. pr. u Americi, zemlji u tom pogledu najliberalnijoj, razdioba zemljišta zabranjena. To je prvo, što se u agrarnoj politici mora zahtijevati, pak bi i naša država mogla da ustanovi zakon, po kojem bi razdioba zemljišta imala stalne granice.

Drugo, što se zahtijeva, jest to, da se hipotekarni kredit uredi, t. j., da ne smije biti hipotekarnoga kredita bez amortizacije.

Ali i kad bi se ovo dvoje provelo, jošte sama zemlja ne bi bila sačuvana. Potrebno je još jedno. U agrarnoj politici prevladava načelo, da se zemlja smije zadužiti samo do određene granice. Ovo drugim riječima znači, da se hipotekarni kredit mora zabraniti. Zemlja jednostavno ne može da ga podnese. Kredit mora da bude samo osoban.

Zatim se mora legislativno ustanoviti, da se zemlja ne može dati u ime miraza.

Kredit dijelimo u dvoje: 1. onaj kredit, koji čovjeku koristi, 2. onaj, kojim seljakovo zemljište strada. Ako seljak osobnim kreditom dobije pomoći, da popravi livade, zemljište i t. d., onda on dobro uspijeva. Za ovakav bi kredit morala da bude u svakom većem mjestu Raiffajsenova zadruga.

Onaj drugi kredit seljaka uništuje. On mora n. pr. svojoj kćeri da dade 2000 K miraza, a jer ih nema, mora da dade zemljišta uime kredita. Grunt je za toliko dobio manju vrijednost. Sad kad je seljak pao u dugove, valja pronaći put, kako bi se razdužio onaj dug, što ga je načinio kod oblasti, i hipotekarni dug.

Kad bi se seljak mogao okoristiti novcem na svjetskom tržištu, riješio bi svoje teškoće bez države. Seljak bi mogao u 30-40 godina otplatiti dug s pomoću države, koja bi se morala pobrinuti, da svjetska novčana trgovina seljaku donese koristi; novac bi postao jeftin, i tad bi se moglo misliti na spasavanje seljačkoga staleža.

Kad bi se ovo provelo, trebala bi država daljnje zaduživanje zemljišta zapriječiti.

Seljak bi mogao ostati na životu i onda da isplati sinove i kćeri, samo bi morao da bude u organizovanoj, prisilnoj štednji. Ova se sastoji u osiguranju; miraz za djecu također treba osigurati.

Danas je osiguranje u rukama kapitalista. Oni time dobivaju 12-15% dividenda.

Pa kako da se tomu pomogne? Ima dva principa, i to princip osiguranja, t. j., da se svaki čovjek, koji ima kuću, mora osigurati, i drugo, da zemlja imade pravo na monopoliranje, t. j. mora biti samo jedan zavod, gdje se svi moraju osigurati.

Ova dva principa moraju biti zajedno, a ne da bude samo obligatno osiguranje. Zemaljski zavod bi morao biti monopolisan, jer bi često pretrpio štetu. Tako moramo doći do toga, da si seljak osigura svoja polja proti oluji i drugim nesrećama, jer u slučaju nesreće potrebna je pomoć sa svih strana. Ova osiguranja neka se razdijele n. pr. u osiguranje radnika, miraza, starih seljaka, koji napustiše svoje gospodarstvo i t. d. Ovaj kompleks osiguranja morao bi se obligatno uvesti za cijeli seljački stalež. U tom pogledu ne će biti ovakav teret nipošto takav i tako velik kao do sada. Dakako, trebalo bi i onda raditi, a ne zapustiti gospodarstvo i dati, da mu drugi obrađuje pa da onda ode u Beč ili Pariz, već on mora raditi i zapamtiti, da zemlja mora doći u ruke društva, koje radi.

Agrarna politika ide za tim, da se produkcija digne. Amo ide 1. uređenje servitutnoga pitanja, t. j. pitanja, koje se tiče vlastelinskih dobara, gdje seljaci imadu pravo orati, pasti, sjeći drva i t. d. Danas je ovo servitutno pitanje u prilog vlastelinstva, a trebalo bi ga legislativnim putem urediti, da bude i za seljaka povoljno.

2. Drugo pitanje tiče se skupnih zemljišta, kad više općina imade jedno zemljište, a nije određeno tko ima pravo, da o njemu vodi račun. Glede ove stvari smijemo i moramo tražiti od legislative, da sasvim jasno odgovori, kako se mora birati uprava, i da odredi, da se za svaku stranku načini gospodarski plan za sudioništvo kod obrađivanja dotičnoga zemljišta. Kad bi se s pomoću zemlje (države) ovo sve provelo, dobili bismo trostruku produkciju.

3. Treće pitanje jest **pitanje komasacije**, t. j. grupiranje malih površina zemljišta u veće po pravnim subjektima. Gospodarsko razdijeljenje zemljišta je grozno. Svaki gospodar ima malo zemljišta, ovo malo opet rastepeno je posvuda, tako da od jednoga komada zemlje do drugoga ima po više sati, osim toga je slabo uređeno.

S principom sačuvanja zemljišta mora ići uporedo i komasacija. Jedna kuća neka ima svoj posjed na okupu, zajedno; tad će se za obrađivanje zemljišta potrošiti manje radne snage, a i parnica će biti manje, jer iskustvo kaže, da gdje je više međa, tu ima i više kavge.

4. Četvrto, čemu moramo veliku važnost podati, jest **melioracija** zemljišta. Ovamo brojimo uređenje rijeka, isušivanje močvara, podvodnih livada i t. d. Podvodnih livada imade mnogo više nego se i misli. Valja uništiti i onu travu, koja uzalud stoji na poljima, a ne donosi nikakove koristi. Treba se uza to pobrinuti za marvu, da imade pitke vode. Ove sve momente mora da legislativa i ljudi ozbiljno uzmu u ruku. Zgodno je i upravo nužno, da kod političke uprave bude i jedan inžinir.

Dosad se u Hrvatskoj provela po koja melioracija; što je koji seljak znao, uputio je u tome i druge, pa se tako pošlo za korak naprijed. No ovakav rad pojedinaca nije dovoljan, već se mora sustavno urediti; u svakom selu bi trebalo više pouzdanih i pametnih ljudi, koji su kadri širiti narodnu prosvjetu. U Hrvatskoj je osnovan katolički savez. Ovaj će tek onda moći uspijevati, ako bude imao u selima svoje pouzdanike, koji će njegove misli širiti i uzdržavati. Rad njihov mora se protegnuti i na servitute i na komasaciju zemljišta; tad će svaki pojedini seljak vidjeti, da se za nj radi.

Svećenici moraju u prvom redu nastojati oko ekonomskog napretka naroda. Valja prilike u pojedinim mjestima proučiti, ispitati njihovu slabu stranu, te prisiliti zastupnike, da teškoće mjesta u svome izbornome kotaru iznesu pred sabor.

Već je prije rečeno, da je najglavnija stvar pitanje o zemljištu. Da se zemljište sačuva, potrebna su ona sredstva, koja smo naprijed spomenuli.

Riješenje servitutnoga pitanja, uređenje kupovanja zemljišta, provedenje komasacije i melioracije, — sve su ovo zahtjevi seljačkoga staleža od agrarne politike. Da se ovo doista provede, bio bi seljak slobodan, ali njegovo zemljište ne. Ta i ne treba da zemljište bude slobodno, jer shvaćanje odnošaja, koji postoji između seljaka i zemljišta, ako se uzme u obzir rimsko pravo, jest strašno. To je peccatum originale, budući da seljak nipošto ne bi smio imati prava na supstanciju zemlje i rabotu, nego sâmo na ovo posljednje.

Što se tiče zemljišnoga poreza, on se mora ukinuti, jer je sistem zemlj. poreza kriv; kriv je stoga, što danas zemlja ništa ne nosi. Velika je razlika u plaćanju poreza kod onih, koji ga plaćaju od svojih novaca, i onih, koji ga plaćaju od svoga zemljišta. Tko na pr. dobiva godišnje 1200 K, on plaća stanovitu svotu kao porez; seljak pak mora plaćati porez od kuće, kućišta, drugoga zemljišta i t. d. pak premda mu možda sve skupa ne vrijedi 1200 K, ipak plaća veliki porez. Osim toga valja da imademo na umu, da onaj od 1200 K ima kud i kamo veće dohodke od onoga seljaka; otuda se vidi nepravednost današnjega zemljišnoga poreza.

Što se tiče sudstva, valjalo bi legislativno ustanoviti, da se manji parbeni poslovi, kao n. pr. uvreda poštenja i sl., ovršuju pred općinskim sudom i to kao pred najvišom instancom. Osim svega ovoga morali bi imati seljački zakonik, kao što imademo obrtnički, trgovački, zakon o lovu, za zaštitu životinja i dr., pa su valjda i seljaci zavrijedili, da imadu svoj zakonik.

Agrarnu politiku dijelimo u tri grane: **pitanje poreza, carinske i tarifne politike.**

Porez. Naše gruntovnice imadu tu jedinu svrhu, da dobijemo priliku fiškalu dati mastan zalogaj; one ne imaju smisla, da bi pomogle seljaku, jer su samo po-

rezna knjiga, koja veli ovomu ili onomu, koliko poreza mora platiti. Svaki seljak mora plaćati porez od svoga zemljišta, a oni, koji imadu milijune gotova novca, jer su ih sakrili, ne plaćaju ništa. Zar je to pravedno?

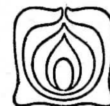
Carina. Opravdanost carine najbolje priznaju socijalisti. Dok je industrija veća, valja granice zatvoriti, t. j. tražiti carinu. Naš seljak jošte nije u industriji velik, ali se razvija; socijalisti brane industriju s carinom, u koliko je uzgojna. U Njemačkoj su tamošnji socijalisti zabranili ulaz stranim (u Americi Kinezima) radnicima. Ako pitamo, koji je glavni uvjet za industriju, odgovaramo: trgovina, gdje se kupuje ono, što industrija producira. Glavni konsument jest seljak. Seljaku bi se morala dati prilika, da služi domaćoj industriji, da ima stabilan rad.

Promatrali smo seljaka kao producenta, obrtnika i trgovca. Da se u tom pogledu seljaku pomogne, potrebna je naobrazba, a sav rad mora se osnivati na asocijaciji, udruženju i kod produkcije i obrta i trgovine. Kod produkcije se moraju upotrebljavati strojevi, koji također moraju biti zajednički. Ovako ne mora seljak svoj novac uložiti u stroj, već ga može drugačije korisno upotrijebiti. Seljak kao trgovac ne može opstati bez asocijacije. Jedino ovako može mljekarna da ostane u rukama seljaka. Još je važniji zajednički magazin za prodavanje žita. Slavonija nema ni jednoga, Koruška pak ima, a kolika je razlika između Slavonije i Koruške. Magazin može biti ondje, gdje ima komunikativnih sredstava. Na selu se može načiniti zajednički mlin, a u gradovima se može peći zajedno kruh. No bez asocijacije to apsolutno nije moguće.

To isto vrijedi i za trgovinu marvom. Razumno marvogojstvo nije moguće bez udruge, jer je potrebno, da se svaka individualna životinja upozna. Sada se ne brinu za plemenitu pasminu i koliko krava daje mlijeka, kako da se mladina sačuva, već se sve daje mesaru; a da je gdje udruga, to bi se ona pobrinula za sve ovo

i tako bi se najbolji podmladak sačuvao. Ovdje mora da sudjeluje i javna oblast, koja se ima brinuti, da seljaci poprave svoje stanje; ona ima da nagradi gospodare dobre marve. Pitanje je marvogojstva vrlo različno.

Seljak trgovac. Prva stvar ovdje jest knjigovodski uzgoj, a tomu se naučiti nije tako teško, kako se misli. Međutim bilo teško ili lako, moramo knjigovodstvo znati. Sramota je, da znamo jednadžbu elipse i sl., a ne znamo, kako se pravi bilanca. Ako pak ovo ne znamo to moramo da nazadujemo. — Za knjigovodstvo kod neukoga seljaka dostaje, da si u posebnu knjigu pobilježi dohodke, a potrošak opet u posebnu; ovo opet oboje neka piše u glavnom u glavnu gnjigu i moći će si stvoriti bilancu. Tim bi putem znao, koliko ga stoji produkcija pšenice, marve i t. d., znao bi, koliko ga stoji konsumacija za ovu ili onu stvar na pr. za hranu, stan i t. d. Time bi se u njemu probudio smisao trgovački, kao i kod trgovaca. Čudno je doista, da svijet nad nama možemo matematički izračunati, a svijeta, u kojemu živimo, ne možemo. — Dakle, treba seljaka naučiti knjigovodstvu. Mladiće bi mogli slati u trgovačke škole, pa bi nam možda pošlo za rukom, da iz Rijeke i Trsta otjeramo talijanske trgovce — nametnike. Ovim putem bi se knjigovodstvo brzo raširilo, jer bi ovi mladići učili svoju braću i tako bismo ubrzo dobili dobre seljake — trgovce.

PROPAST IRSKOG SELJAŠTVA.

(1895.)

Irskoga i engleskoga seljačkoga staleža nema više. Tako glasi odgovor na pitanje o prilikama tamošnjih seljaka. Bio je taj stalež, bio je krepak i čil i u zemlji Albiona, i u zelenoj Irskoj, ali — nema ga više.

Suza saučešća kapa nam niz lice, kada listamo povijest posljednjih tri stotine godina mučeničkoga irskoga naroda, u glavnom zapravo povijest irskoga seljačkoga staleža. Katolički se Irci nisu htjeli pokoriti krivoj i raskolnoj vjeri, koju je uveo Henrik VIII. (1509.—1547.) zato, da uzmogne bez zapreke raskinuti brak, po svojoj se želji ženiti i po svojoj volji tjerati i ubijati nesrećne žene, koje je izabrao za svoje drugarice. Ni Eduardu VI. nije se htjela pokoriti, Bogu i domovini vjerna Irska. Krunjena, razbludna, krvoločna hijena Elizabeta (1548.—1603.) udarila je u druge žice. S vojskom je dojurila na Irce, mačem ih je i ognjem silila na svoju krivu vjeru. Zaludu joj bijaše trud. Budući da naroda nije mogla predobiti, latila se zemljišta. Sve je posjede katoličke Crkve pootela, postavila je usred čisto katoličkoga naroda krivovjerske biskupe te im predala crkveni imetak. Osim toga je otela katoličkim posjednicima 600.000 jutara* zemlje te ih razdijelila engleskim naseljenicima, a nešto ih pridržala za kraljevsku blagajnu. Za otimačicom su se povodili otimački nasljednici. Jakob I. (1603.—1625.) uzeo je irskim posjednicima 500.000 jutara zemlje i kasnije još 450.000. Karlo I. (1525.—1649.)

* Jutro = 40·467 ara.

otkinuo im je cijelu konatsku (Connaught) pokrajinu te ju pridržao za državu, a nešto je od nje razdijelio svojim beznačajnim dvoranima. Kromvel (1649.—1659.) oteo je katolicima 5 milijuna jutara te ih djelomice prodao engleskim špekulantima, a djelomice razdijelio svojim vojnicima. Karlo II. (1660.—1685.) bjesnio je s vojskom po irskoj zemlji te je oteo 7,800.000, a Vilim III. (1688.—1702.) jedan milijun jutara.

Obijesni, poput ćifta lakomi i cinički surovi Englezi bili su od sada gospodari na irskom tlu; a siromašni je Irac postao u svojoj domovini siromašni najamnik, koji je morao u znoju lica svojega i žuljevima svojih ruku gojiti razbojničku rulju bez srca. Engleski su vlasnici stanovali većinom kod kuće; u Irskoj su imali samo svoje upravitelje. Započelo je surovo latifundijsko gospodarstvo. Golemi su posjedi bili razdijeljeni među bezbrojne najamnike, koji su morali raditi kao nijema živina od zore do mraka, da uzmognu privrijediti veliku najamninu i kukavno prokuburiti sa svojom porodicom.

I još bi se prodeveralo. Radinošću, čednošću i neslomljivošću protukao bi se bio irski narod do boljega blagostanja i u takvim prilikama. Ali nije mogao, jer ga je skršio doista pakleni zakon kraljice Ane (zak. VI. iz g. 1703.), koji određuje ovo: „Svako vlasništvo, kojega posjed pripada ili će pripadati kojemu papistu, postat će nasljedivo; baština će se razdijeliti na jednake dijelove među sinove toga papiste i ne će prijeći na najstarijega sina — — Ako je pak stariji sin toga papista protestant, dobit će vlasništvo po općem pravu toga kraljevstva“.

Što je koristilo, ako je tko još sačuvao svoj posjed ili ako je radinošću stekao nešta zemljišta? Nakon smrti sve je bilo podijeljeno među sinove, i rastrgani su se dijelovi doskora izgubili u ždrijelu engleskoga velikoga posjeda, koji se sve više zaokruživao. Irski je seljački stalež morao u takvim prilikama propasti. To je gonilo milijune Iraca preko mora, da potraže sebi drugdje —

novu domovinu. To je uzrok, da su danas Irci u Irskoj samo potlačeni, do skrajnosti siromašni najamnici, koji obrađuju zemlju — na dobit engleskih lordova, — — te su nesrećniji nego nekadašnji robovi.

Nadodajmo ovdje dvije opaske! Najprije nas uči ta krvlju i suzama pisana povijest, da je duševni život u uskoj vezi s tjelesnim. Pravo su zaključili Englezi, kad su htjeli predobiti Irce za krivu vjeru, da im moraju najprije oduzeti uvjete njihova tjelesnoga života, njihova zemljišta. Da su kod toga Irci ostali ipak vjerni katoličkoj vjeri, to je najveće čudo Božje milosti. Povijest drugih krajeva, gdje se sličnim načinom naviještala kriva vjera, pripovijeda nam, da je puk i u duševnom pogledu, u vjeri, jeziku i prosvjeti služio onomu, na čijem je zemljištu živio. Pravedno je stoga, da reknemo: Tko se bori za to, da se našemu seljačkomu staležu povrate uvjeti njegova opstanka, tko radi za seljački stalež, time se već bori i radi i za to, da se sačuvaju duševna dobra: vjera, prosvjeta, narodnost.

U drugom redu spominjemo ovo: Duh, koji izbija iz odluka kraljice Ane, jest duh rimskoga prava, samo što je tlačiteljski izrabljen, duh Napoleonova zakonika (Code Napoleon), duh što ga je i u zakonodavstvo naše države uvelo novo doba. Uz halabuku o slobodi i napretku utisnulo se kao poseban dar božanstvene prosvjete u naš opći državni zakonik sadašnje nasljedno pravo, koje sprečava krutim bičem povoljan razvoj našega seljačkoga staleža. Rastrgani seljački posjedi, gdje na pojedinim komadićima životari sirotinja i othranjuje se gladna golotinja, jesu posljedica toga nasljednoga prava.

SICILIJSKI PROLETARIJAT.

(1895.)

Talijansko državno gospodarstvo, a naročito nerazumna porezna i carinska politika, koja služi kapitalizmu, samo je pospješivala propadanje (seljaštva). U gornjoj je Italiji veliki obrt dobrano razvijen; razne su se tvornice posljednjih godina veoma umnožile. Lukavi kapitalisti gospoduju i u Italiji. Radi toga se zakoni obaziru u prvom redu na njihovu korist ne mareći za štetu, što je time trpi seljački stalež. Izvozni su predmeti radi te politike od godine do godine jeftiniji, a uvozni sve skuplji; porezi tište najviše ratare i uopće niži puk. Lako je bilo radi toga socijalistima, kada su započeli svoje agitacije među sicilijskim seljacima. Počela se osnivati radnička društva „Fasci dei lavoratori“, koja su se naglo širila. Dne 1. novembra 1893. bila su već 163 takva društva, a 35 ih se osnivalo. Najbolje su bili organizovani seljaci oko Palerma, Katanije, Trapanira, slabije u Girgentima i Kaltaniseti, najslabije u Mesini. — Ta su društva u mnogim krajevima bila ujedno konsumna, potporna ili društva za osiguravanje. A najznačajnije je to, da su se po selima širila mnogo brže, nego po gradovima. Propadanje seljačkoga staleža znači i kod nas stalan napredak socijalne demokracije. A čim se ona ugnijezdi među ratarima, onda zlo!

Ne varajmo se! Siromašni su sicilijski seljaci zahtijevali prije samo dobre agrarne zakone, pravedniju razdiobu zemljišta, reviziju najamnih pogodaba, pošten podnajam za male najamnike i veću plaću za nadničare i pastire. Njihovih mirnih zahtjeva nije htio nitko da čuje; javili su se dakle silom; i neprijateljstvo, koje je

dosada još drijemalo u njihovim srcima, prekipjelo je sada u neprijateljstvo proti svakomu društvenomu redu. Iz mirnih muževa, koji nijesu nikako razumijevali ciljeva svojih socijalističkih agitatora, postadoše svijesni, neustrašivi socijalisti. — Crispi ih je na oko savladao. Raspršio je njihove saveze, zatvorio im vođe, uzeo im i ona prava, koja su dotada imali. Ali time nije uništio socijalizma. Iskre bune i osvete tinjaju živo u njihovim dušama i zarazuju sa Sicilije cijelu Italiju. Najsiromašniji između Talijana, zatirani sicilijski seljaci, jesu na čelu najznamenitijega talijanskoga pokreta u naše doba. Za Kvirinal i Montecitorio ne će se ni hajati, kada se nagomilano gorivo zapali i oganj se bune razbukti svom snagom. Sicilijskim seljacima pomažu i radnici u rudnicima sumpora (Kaltaniseta, Girgenti, Katanija, Palermo). Do 50.000 porodica životari od toga rada.

S osmom godinom već počinje dječak svoju patnju kao „caruso", koji prenosi na leđima rudu iz rovova za pasju plaću. Kod toga zahiruje njegov duševni i tjelesni razvoj. God. 1893. bilo ih je 38·28 postotaka nesposobnih za vojničku službu, jer su bili premaleni; seljačkih novaka nije bilo tada samo 14·41 postotaka unovačenih radi toga razloga. „Piconieri" (kopači) zasluže svojim neisporedivo teškim radom 1 do 2 lire dnevno. Osim toga ih vlasnici sumpornih rudnika varaju još i u hrani. Živež moraju uzimati kod njih za 25 do 100 postotaka skuplje nego drugdje. Primoravaju ih na to tako, da im plaćaju veoma neuredno. Radnik mora dakle uzimati na vjeresiju, makar i uz gubitak. Mafija ima radi toga među radnicima sumpornih rudnika najsvjesnije pristaše.

U svoje će se vrijeme krvlju i ognjem pokazati, čime je urodio bezdušni kapitalizam u sicilijskim rudnicima sumpora. Međunarodna se njegova proždrljivost očituje i u cijenama, koje se od godine do godine snizuju na štetu „slobodnih" bijelih robova. G. 1891. stajala je tona sumpora 112·57 lira, g. 1893. 65 lira, g. 1894. 55 lira.

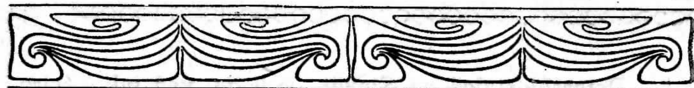
Ratarski stalež na Siciliji, koji je već tako osiromašio, te se ne može ni iseljivati, jer se za to traži ipak nekakav, ma i malen imutak, taj stalež u svojem propadanju i umiranju baca svaki dan na trg nove čete fukare, koja traži mirniju smrt — u rudnicima sumpora, pa ni nje ne može da nađe. Jedini im je vjerni drug glad. I on im svira bojne pjesme proti sadašnjemu društvenomu redu snažnije i uspješnije nego najstrastveniji politički agitator. Te pjesme ne će ostati bez utjecaja. Konačno će se raspaliti ispaćenim slušaocima tvrdi udovi i započet će — krvavi ples. Onda teško Italiji, teško Evropi!

A prvi je početak te očajne budućnosti stvorilo upravo ono načelo, koje smo osuđivali u prijašnjem članku i neomeđena sloboda seljačkih posjeda i nasljedno pravo rimskoga odnosno Napoleonovoga zakonika. Dne 5. juna 1806. pisao je krvoločni baštinik francuske revolucije, Napoleon I., svojemu djetinjastomu bratu Josipu, koji je u južnoj Italiji igrao komedijašku ulogu kralja, ove riječi:

„Brate! U Parizu hoću da imam stotinu imutaka, koji su svi nastali zajedno s prijestoljem, te će jedino imati nekakvo značenje, jer su fideikomisni; sve će se drugo utjecajem „Code civil-a" izgubiti. Uvedi „Code civil" u Napulju; sve što nije s tobom, izginut će u malo godina, a što budeš htio očuvati, to će se utvrditi. To je velika prednost „Code civil-a". „Code civil" moraš uvesti kod sebe; on će ti učvrstiti moć, jer će po njem propasti sve, što nije fideikomisno, i nijedan veliki posjed ne će ostati, osim ako ih ti osnuješ kao lena. Zato sam stao da proglašavam „Code civil" i zato sam odlučio da ga uvedem." (Corr. Nap. I. XII. M. 10.314, str. 432).

Slamnati je kralj obiju Sicilija poslušao; sam je morao doskora da podbrusi pete, ali zloduh je njegova brata ostao. Dokazuje nam to Sicilija!

SLOVENSKI ISELJENICI.

(1899.)

I.

Wer uns'res Landes Sitte ehrt
Und auch dem seinen hält die Treue,
Hier ist der Sitz an unserm Herd,
Hier uns'res Bruderkusses Weihe.
Wer fremden Volkes Herzen stellt
Gleich seinem in gerechter Wage,
Hier uns're Hand, dass er das Zelt
Sich auch bei unsern Zelten schlage.

Pravo je zapjevala najveća pjesnikinja vestfalske zemlje Aneta Droste Hülshoff o svojoj domovini. I Slovenci se uvjeravaju o istini njezinih riječi. Žalosne prilike u našim slovenskim pokrajinama, koje ne mogu davati dovoljno kruha svojim sinovima, primoravaju mnoge između naših, da se zapute u tuđinu. U vestfalskom ih južnozapadnom kutu imade na tisuće. Ne će ih biti manje od 10.000. Industrijski se život u tom kraju u posljednje vrijeme izvanredno razvio. Ugljenici se umnažaju kao gljive iza kiše. Željezna industrija napreduje također upravo čudesno. Nigdje na svijetu nema toliko željeznica na tako malenu prostoru kao ovdje. Dortmund, industrijsko središte, ima već 140.000 stanovnika; nedavno je to bilo još prilično neznatno mjesto. Godišnji prirast iznosi preko deset tisuća ljudi. Krajevi, gdje je još pred par godina živjelo nekoliko seljaka, raširili su se u velike gradove, n. pr. Herne, Castrop, Bottrop. U Börnig-Sodingenu, gdje upravo stanujem, bilo je pred desetak godina jedva nekoliko stotina ljudi. Danas ih imade preko 5000, među njima 3000 katolika.

Razvoj nije došao još do vrhunca. Radnika ima još uvijek malo. Naši ljudi rade u ugljenicima. Većina je među njima već prije kod kuće — u Zagorju, Trbovljama, Hrastniku ili u gornjoj Štajerskoj zasluživala teškim rudarskim poslom kruh. Rad je bez izuzetka akordan. Skupine se redaju svakih osam sati. Slovenski se radnici odlikuju svojom radinošću; zato ih rado primaju. Zaslužba je u isporedbi s prosjačkim plaćama u domovini veoma dobra. Obično zasluži rudar tu po 150 do 180 maraka na mjesec. Kod kuće ne zasluži ni jedne forinte na dan. Poznajem i takvih rudara, koji zasluže i 200 maraka mjesečno. Čudno! Ugljen je tu mnogo bolji — tako zvani smolinasti ugljen — a ipak mnogo jeftiniji nego u nas i radnici mnogo više zasluže. I unatoč tomu ovdješnja ugljenička društva vuku goleme dobitke. Dionice börniškoga društva imaju nominalnu vrijednost 1000 maraka, a sada stoje 11—12000 maraka. Harpensko rudarsko dioničko društvo imalo je u mjesecu ožujku 1899. u 28 dana 765000 maraka dobitka. Godine 1897/98. imalo je dobitka 7,787.223 marke, g. 1896/97. 6,928.000 maraka, god. 1895/96. 5,013.400 maraka. Hibernia je imala ove godine u mjesecu ožujku g. 1898. 461 445 maraka, na cijelu godinu 1898. 6,086.402 marke. Rudarsko je društvo „Kralj Ljudevit“ u mjesecu ožujku u 25 dana iskopalo 46 334 tone ugljena. Dobitka je imalo 93.046 maraka.

Stoga je shvatljivo, da dioničari vuku dividende po 20 i više postotaka. Ovamo neka dođe, tko hoće da vidi veliko-industrijski pokret. Država podupire najživlje taj pokret. Željeznice su gotovo bez izuzetka u njezinim rukama; vozne su cijene razmjerno malene. Nekim prugama prolazi svaki dan do 200 vlakova. Kao niz kola na velikoj cesti, tako drnda vlak za vlakom. Država je lani i ove godine iskopala od Sjevernoga mora do Hernea i Dortmunda prokop, kojim mogu ploviti najveći parobrodi. Taj će prokop biti doskora spojen s Rajnom, i tako će biti dogotovljen novi vodeni put, koji

će donositi milijune. Čuditi se moraš dizalištu kraj Heinrichenburga, gdje se prokop dijeli u dva rukava — koji vode u Herne i u Dortmund. To je dizalište prvo svoje vrsti na svijetu.

Dortmundski je rukav 16 m viši nego rukav prema Herneu. Lađa od 600 tona digne se za pô sata iz jednoga prokopa u drugi. Rado bih bio iz bliza razgledao cijelu spravu, ali pruski su činovnici do skrajnosti neprijazni. Išao sam sa dvojicom drugova od jednoga do drugoga, ali svaki nas je slao još dalje. Konačno smo imali moliti još graditeljskoga savjetnika Kocha, ali on se nije dao naći. Pamtiti ću te ohole birokrate, kojima čitaš na licu, da im je najslađi trenutak, ako ih tko za što moli, a oni mu mogu molbu odbiti.

Život je dobrano skup u tim krajevima. Stanovi (dvije sobe i kuhinja; svaka porodica mora imati barem dvije sobe) stoje 12—20 maraka na mjesec. Meso stoji naših 90 krajcara kilogram, litar mlijeka 12 krajcara. Radnici živu mnogo bolje nego u nas. U cijeloj Vestfalskoj teško ćeš naći kuću, gdje se ne bi jelo svaki dan meso. Uz kavu jedu svuda kruh s maslacem, butinom i kobasicama. Piva se i rakije popije silno mnogo. Rakiju piju naročito Poljaci, kojih imade u Poranjskoj i u Vestfalskoj preko 150000, a većinom su iz pruskih pokrajina. Među radnicima imade također mnogo Čeha, galicijskih Rusa, Slovaka i nešto Talijana. Svih Austrijaca — zajedno s (austrijskim) Nijemcima imade oko 70.000.

Sva ta golema množina ljudi traži zaslužbe. Kapitalisti ih izrabljuju za svoj dobitak, koliko samo mogu. Borba na sve strane! Geslo je toj borbi materijalna korist. Istom u toj gorostasnoj vrevi i borbi vidi se jasno, kako bi siromašan, zapušten i propao bio narod, kad ne bi bilo ljudi, kojih služba ima isključivo idealan smjer i koji taj surovi život dižu na viši stupanj, kad ne bi bilo katoličkih svećenika.

II.

U Prusiji slovenska propovijed! Bila je i još će ih biti! U Börnigu nad Kastropom i Herneom počeo sam svoj rad, 23. travnja u 4 sata poslije podne uspeo sam se na propovjedaonicu u prostranoj crkvi, gdje se sakupilo preko 200 Slovenaca, nešto Čeha i Poljaka. Bio sam tronut, kada sam vidio pred sobom naše patnike, njihove žene i djecu. Rad pod zemljom čita im se s lica, ali iskreni im je slovenski izraz ostao. Kao kod kuće! . .

Tamo dolje u domovini, gdje nam zakon zajamčuje jednakopravnost na papiru, tisuće i tisuće slovenskih radnika u Gracu, Köflachu i Leobenu ne čuju nikada Božje riječi u domaćem jeziku, i nikoga nema, tko bi se starao za to. U Beču uzdržavaju Česi uz najveće poteškoće svoju službu Božju. A u Prusiji se bez zapreke propovijedalo jedan dan — slovenski, češki i poljski.

Na večer smo imali sastanak. Sazvalo ga je slovensko kat. radničko društvo sv. Josipa, koje se upravo osniva. Veselje je svakomu sjalo iz očiju. Porazgovorili smo se o koječem. Nadam se, da ćemo ovdje u Böringu postaviti tvrd temelj organizaciji naših radnika. Budući da smo pozvali i Čehe, umalo da nijesmo i ovdje u Vestfalskoj tratili dragocijeno vrijeme socijaldemokratskim mudrovanjem. Ovdješnji Česi — bez izuzetka lakoživci i socijalni demokrati — najmili su iz Gelsenkirchena svojega „Kristana". Suh čovuljak s kudjeljom na glavi koja mu je sezala preko ramena, sjedio je među njima. Govorilo se i češki, ali vestfalski „Kristan" nije osjećao odvažnosti, da se javi za riječ. Privatno je nakon toga razlagao, da je on ljut protivnik kršćanstva, jer je' kaže radi njega čovječanski rod zahirio. Pokazao je kod toga na sebe. U filozofiji se drži Nietzschea, oholo-ludoga vikača, koji dijeli ljude na gospodu i robove te zahtijeva drukčije ćudoredne zakone za prve nego za druge. Socijalni demokrat, koji može biti pristaša Nietzchea, već je tako zanimljiv, da ga smijem posebno spomenuti.

Kod naših ovdješnjih Slovenaca nije socijalna demokracija privlačiva. Socijalisti su unatoč svojoj međunarodnosti tuđincima strastveni protivnici. Uopće je utjecaj socijalnih demokrata ovdje upravo jadan. Kod izbora za državni sabor nijesu proturali nikoga između svojih među poslanike, premda među narodom ima blizu 80 postotaka radnika. U Dortmundu izdaju dnevnik „Rheinisch-westfällische Arbeiterzeitung", koji je strašno slabo uređivan. Vodio ih je do prošle godine dr Fr. Lütgenau. Ali kada je prigodom umorstva naše carice živo osuđivao Lucchenijev čin i pri tom kazao, da surovost i divljaštvo previše prodiru među narod, uklonili su ga. Da općenito nemaju socijalni demokrati utjecaja, tomu je uzrok uzorna katolička organizacija.

Rudarske probitke uspješno zastupa „društvo kršćanskih rudara u Njemačkoj", gdje su uz katolike i vjerni protestanti udruženi u zajedničkoj borbi. A to je potrebito. Dobici su bogatih poduzetnika toliki, da bi morali za radnike više učiniti. Nijesu iskoristili još ni jednoga postotka ugljena. Napredak im je dugo vremena osiguran. Najvećom brzinom iskapaju ugljen, pa ipak ga unatoč vanredno razvijenom prometu ne mogu dobiti ni toliko, koliko ga potražba treba. Ugljenički kapitalisti imaju velike industrijce — svoje kupce — u rukama. Zato bi i štrajk malo koristio. Sada štrajkuju rudari u Belgiji. Teško da će postići kakav uspjeh. Kad bi kapitalisti i na drugoj strani — prema kupcima — bili u stisci, onda da; ali u sadašnjim su prilikama vlasnici ugljenika gospodari svega velikoga obrta i radnika.

To je zacijelo vrlo nezdravo, ali narodni imutak ipak brzo raste, premda u veoma nepravednu razmjeru. Tu se sve diže: seljak, koji može da dobro i brzo proda svaku stvar; obrtnik, koji ima dovoljno rada i dosta zaslužbe; gostioničar i mali trgovac, koji imadu u izobilju gostova u svojim prostorijama. I država! Njoj ostaje svake godine na milijune dobitka, i financijskom ministru ne treba razmišljati kao u nas, gdje bi izbio kakav predmet za nove poreze.

Hudo se je odpravljati
Na tuje;
Na tujem dom pozdravljati
Še huje.

Dom! taj zanemareni južno-slavenski dom. Tupa, za narod i njegov napredak bezbrižna birokracija probirala je i valjda još uvijek probire politički grah, i to tako, da sprema mahune, a grah baca na gnojište. A narod propada! — Imamo jednu jedinu željezničku vezu — u rukama sebičnoga privatnoga društva — s jednom državnom lukom. Zanemareno Primorje! Dalmacija bez željezničke veze s državom! Strukovne, da, sve narodne škole na čitavom jugu — ispod ništice! Samo Hamburg je posljednjih 10 godina sto puta više napredovao nego Trst. — Sirotinjski naš dom! Nije čudo, ako čitav gospodarski život može baciti iz ravnoteže nekoliko kila kave, što ih radi kakvoga konzumnoga društva manje proda kakav seoski trgovac. Maleni smo, zaostali smo. A zato nam dolikuje, ako časna policija razgoni ljude, koji žele da zasade nekoliko klica za gospodarski napredak. Dakako da nam dolikuje. Javni red je spasen; a na javno smo siromaštvo navikli. I dolikuje nam, ako se moramo još sada rukovati s liberalizmom.

Zborovali smo u Börnigu; pozivali smo na sastanak plakatima; a sastanka nijesmo najavljivali nikomu. Policajaca nije bilo; ovamo ne dosiže očinska skrb naših manjih i većih „očiju zakona". U tamnu se noć razlijegale naše lijepe pjesme!

XI.

Preda mnom se širi Kruppovo kraljevstvo. Essen s okolicom pripada većinom njemu. Ta on ima oko

35.000 radnika u svojim poduzećima. Općenito moramo reći, da se stara za njih. U svemu se pobrinuo za njihovu korist i — svoju: pobrinuo se za stanove, dućane, gdje radnici kupuju uz snižene cijene sve, što trebaju, i uz to dobivaju koncem godine obično 7 postotaka dividende kao doplatak za skupoću; pobrinuo se za vlastite tvornice konsumne robe, pa čak i duhana i smotaka; za prekomorsku robu ima pače svoje vlastite trgovačke lađe.

Jučer je bilo nekoliko vjenčanja. Kruppovi radnici — mladoženje u svijetlim cilindrima, lijepoj crnoj odjeći, mlade obučene gospodski. Vozili su se u kočijama s jednim parom konja. Naše se ženskinje prilagodile ovdješnjim običajima. S rupcem na glavi stide se u crkvu, jer kažu, da im se svijet smije. Dame su; — za svako društvo, comme il faut. A Krupp ima unatoč tome 7 milijuna maraka čista dobitka na godinu.

Proti Kruppu, koji je tu okolicu zastupao prije u državnom saboru, postavio je bio centrum kao kandidata radnika. Radnik je pobijedio. Općenito i tajno izborno pravo srušilo je Kruppa. Ta činjenica govori živo onoj našoj gospodi, koja su mahala glavom nad tajnim izbornim pravom. Stranke, koje su doista pučke i koje hoće da ozbiljno zastupaju pučke interese, moraju biti za slobodne, dakle za tajne izbore. Njemački ih se konzervativci (protestanti) i liberalci s pravom boje, jer će se onda pokazati, tko ima što utjecaja među pukom. Zato uzdišu toliko želeći, da bi se promijenio izborni red barem dotle, da izbori budu javni. U pruski se pokrajinski sabor izabire javno, i tamo je rezultat mjestimice drukčije. Ovisni izbornici moraju plesati, kako im gudi njihov gospodar. Zato iz više krajeva, gdje za državni sabor pobjeđuje centrum, dolaze u pokrajinski sabor drugi ljudi.

Dakako za tajne je izbore potrebit politički uzgoj, potrebito je takovo uvjerenje u puku, kakvo je upravo esenski izborni kotar pokazao u posljednjim izborima.

Taj nas kotar uči također, da se socijalni demokrati ne mogu ni maknuti tamo, gdje snažno cvate katolički crkveni život. Nešto iskolaka odleti na crvenu stranu, ali jedva toliko, da se opažaju, te faktično nijesu vrijedni ni spomena.

A katolički je život ovdje živ. Altendorf, gdje se sada nalazim, ima novu krasnu gotsku crkvu. Do 5000 ljudi ima u njoj prostora. Župa imade oko 19.000 duša. Većina katoličkoga naroda učestvuje u crkvenom životu. Od jutra je do večera danas — u nedjelju — crkva dupkom puna. Svaki je sat nova pobožnost.

„Kod nas (u Sloveniji) kažu, da idemo među luterane i među ljude bez vjere. Pa ipak su ovdje ljudi mnogo pobožniji nego u nas". Tako mi je rekao naš radnik. I bit će da je tako.

Slovenaca imade u župi 600 do 700. Rada ima dosta i — hvala Bogu — potrebita i zato vesela rada. Ovdješnje katoličko slovensko radničko društvo lijepo uspijeva. Članovi dobivaju potporu u bolesti, a s društvom je spojena i štedionica.

Unatoč neopisivo napornu radu otkidaju si ovdješnji svećenici još uvijek toliko vremena, te se brinu i za naše uboge ljude. Župnik Lennarz i kapelan Hennes vrlo su oduševljeni za njih. Uz ta dva organizatora slovenskih radnika imenovat ću ovdje još dragoga mi Antuna Florena, vikara u Börnig-Sodingenu, koji je najprije počeo da radi među našima i koji je također najprije potaknuo misao, da slovenski svećenik dođe ovamo u pastvu.

Bože moj! Za Afriku, kažu, pripravlja se više ljudi između nas u misije. A za naše vlastite ljude mora tuđinac da moli. To se mora promijeniti. Nadam se, poći će mi za rukom da organizujem donekle naše radnike, da se ne izgube za vjeru i domaće uzore. — — — —

XIII.

Polagano sam dobio donekle sliku, gdje stanuju Slovenci u ovom kraju. U Vestfalskoj su to ova mjesta:

Börnig-Sodingen, Rauxel-Heinrichenburg, Bruch, Wanne, Gladbeck, Herten i Dortmund. A u Poranjskoj ih imade mnogo u Altendorfu, Essen-Horstu, Duisburgu i Hambornu. Naročito ih imade mnogo u posljednjem mjestu, i to daleko preko 1000. — — — — — — —

XVI.

Oj hyba ž' tobi,
Čužaja storona,
Od svoej milijša,
Od svoej dragijša.
Ruska nar. pj.

Za svoje bismo se iseljenike morali više starati, nego se dosada staramo. Na tisuće zemljaka imamo u tuđini; velike ih se množine neprestano iseljuju, a nama još nije palo na pamet, da bismo učinili što za njih. Najbolje bi bilo dakako, kad bismo ih zadržali kod kuće. Ali to ne će ići. Iseljivanje se ne da zaustaviti, dok ljudima ne možemo da dadnemo kod kuće pristojne zaslužbe. Ljubav prema domaćoj grudi duboko je usađena u srce našim ljudima. Ali ako nema kruha, valja poći za njim.

Naše iseljenike treba dijeliti u dvije vrste:

a) Prvi su oni, koji samo na nekoliko mjeseci u godini idu na rad izvan domovine: ovamo ubrajamo zemljake, koji u velikom broju idu svake godine, naročito iz tolminskoga kotara i susjednih kranjskih sela, u Galiciju, Rumunjsku, Erdelj, da rade u tamošnjim šumama; nadalje zemljake iz unutarnje i donje Kranjske, koji idu na šumski rad u Hrvatsku; pa kućarce iz kočevskoga i črnomaljskoga kotara i žetelice, koje idu od nas u Korušku. Svim tima treba u koječem pomoći u vjerskom i socijalnom pogledu. Veoma bi dobro bilo, kad bismo imali lijepo sastavljen molitvenik, koji bi se na prilike tih siromaka obazirao poukom, savjetima i zgodnim molitvama.

U socijalnom pak pogledu morali bismo tim zemljacima pomoći što prije, da ih agenti posrednici ne varaju. Agenti, koji ih sakupljaju, služe sada lijepe pare. Za put im daju nešto predujma, a oni moraju to kasnije skupo odslužiti. Pisac je ovih redaka već više puta upozoravao na te i još razne druge nedostatke naših radnika — naročito Hrvatara — ali kod nas se takva riječ govori obično gluhim ušima. A ako se nešto učini, koliko je mogoće kraj neznatnih sila, onda dolaze liberalni satiri, pa vrte kozjim repom, mljackaju jezikom i lupaju kopitom po tlu, jer kažu, to je diletantizam, smušenost, nezrelost. Do bijesa, pa maknite se vi i pomozite! Ta mnogo je vremena moralo proći, dok smo vam izbili iz glave stalnu frazu, da među Slovencima ne treba socijalnog rada. Siromasi smo, da je Bogu plakati. Tko se laća socijalnoga rada, mora žrtvovati sve: — imutak, svaku udobnost, svoje vrijeme, svoje zdravlje, svoje dobro ime. I zato je radnika malo, a satira s niskim čelom, širokim ustima i dugim jezikom bezbroj.

b) Druga je vrsta iseljenika trajna. Doduše, rijetko tko ostavlja domovinu, da se ne bi mislio povratiti u nju; ali ta želja ne mijenja značaja stalne seobe. Takvih iseljenika ima najviše u Americi, nešto i u Bosni, pa u gornjoj Štajerskoj, po Ugarskoj, a u posljednje vrijeme također i u ovdješnjem industrijskom kotaru. Većina su među njima rudari. Za zaslužbom idu. Najprije počinju u Zagorju, Trbovljama ili u Hrastniku; odanle se otpremaju u gornju Štajersku u Ljubno ili Fojšberg; neki također u ugarske rudnike i odatle u Prusiju. Mnoge porodice nijesu već po 10 do 15 godina vidjele svoje domovine. Najzapušteniji su radnici u svakom pogledu u Ugarskoj; prilike su tamo do skrajnosti žalosne.

Pomoći bi se dalo tim ubogarima dvostruko:

1. Savjetom i činom kod iseljivanja. Nijemci su osnovali g. 1873. društvo sv. Rafaela, koje ima u primorskim gradovima svoje zastupnike te pomaže iseljenicima badava u tjelesnom i duševnom pogledu. Isprva

je to društvo bilo određeno samo za Nijemce, ali sada je na širem temelju. Poljaci također već sudjeluju u tom društvu. Trebalo bi da se dogovorimo o takvom društvu, ako ne prije, a ono barem prigodom drugoga katoličkoga sastanka.

2. Iseljenici trebaju i kasnije naše pomoći. U sjevernoj seA merici brinu naši vrjedni svećenici za naše zemljake; u Braziliji su pak i Argentiniji naši zemljaci do skrajnosti zapušteni. Daj Bože svim crncima milost obraćenja, ali svojim zemljacima dužni smo da pomognemo prije nego njima. To zahtjeva red kršćanske ljubavi. Isto tako treba da se pobrinemo za zemljake u Ugarskoj i u Prusiji. Spomenuo sam već neke stvari: skrb za dobre knjige, ćudorednu pomoć i t. d.

Jednu pak stvar moram još napose naglasiti, naime — sklapanje ženidbe u tuđini. Divljih brakova imade obilje među našim ljudima, jer ne znadu, kamo da se obrate, i ako se obrate kamo, moraju često da čekaju mnogo mjeseci, dok dobiju potrebite papire. Uzmimo slučaj, koji se često ovdje dešava: Radnik se hoće oženiti; piše kući po zaručnicu — obično poznanku iz prijašnjih godina — i po papire. Zaručnica dođe, papira nema. Neprestano manjka štogod. Na dva kraja teško je plaćati hranu i stan i — — — — — — — Mnogo krivnje imade radi toga na kotarskim poglavarstvima, a često su prepolagani i načelnici, a mjestimice, naročito u Ugarskoj, nažalost i župnici. Oni su sukrivci mnogim sablaznima, mnogim grijesima. Tu bi bilo potrebito, da se izda kratka uputa, što treba za ženidbu u raznim krajevima. Tu bi uputu trebalo raširiti među naše iseljenike; morali bi je imati i kod kuće svi, koji bi došli u položaj, da obave kakav posao u tom pogledu. Među iseljenicima treba da imamo povjerljivih ljudi; a kod kuće mora biti tkogod — društvo, odbor ili što slično, kamo se ljudi mogu obratiti. „Kat. pučko društvo“, politička organizacija njemačkih katolika, ima u raznim krajevima svoje pisarne, gdje se narodu

savjetuje, piše i t. d. Za 50 feniga ima svatko pravo, da se posluži tim pisarnama. Ako budemo htjeli, da prenesemo svoja politička društva iz apstraktnih visina, morat ćemo i mi načiniti što slično. U odboru ljubljanskoga katoličkog političkoga društva razgovarali smo se već često o tom; naročito je dr Janežič preporučio tu misao; ali činilo se nije ništa.

O ljubežljivosti ovdješnjih liberalaca — ugljenih baruna i protestantskih pastora — imam novih dokaza. U spomenutom uvodniku, gdje me šišaju, kažu, da sam fanatički neprijatelj Nijemaca, da uckam naše ljude proti njihovim gospodarima i proti Nijemcima i da mi je „pastirovanje“ samo puka izlika.

Dakako, ne navode nikakva dokaza, iz kojega mojega govora ili barem iz cijeloga mojega vladanja. Već prije tri tjedna bili su se zaletjeli u mene, ali njihov list, „Rheinisch-westfällische Zeitung“, tako je slabo raširen, da nijesam ni saznao za to. Ali postigli su liberalci ipak, da sam sam dobio policijsku zaštitu. Već preko 14 dana ide za mnom svuda neki policijski komisar s tumačem te pazi na me u crkvi i drugdje. Istom sam jučer saznao za to; a čuo sam također, da je taj čovjek oštro osuđivao liberalni napadaj i da unatoč najpomnijoj pažnji nije mogao pronaći ništa, što ne bi bilo ispravno. Razumije se samo po sebi, da se već radi svoje svrhe moram čuvati svega, što bi teretilo mene ili drugoga kojega svećenika, koji će me naslijediti u pastirskom radu. Zato neka ide policija, kamo joj god drago. Iz Prusije ću onda donijeti — ako Bog da — među ostalim i policijsku svjedodžbu, da sam se ponašao, kako dolikuje u „kraljevstvu straha Božjega i dobra ćudoređa“. Pa i ja moram da pohvalim policiju. Brižljiva je, oprezna bez dosađivanja, stroga bez surovosti. Javni nered i sablazan — halabučenje po gostionama, divlje brakove i t. d. progoni dobro. Kod divljih se brakova obraća uvijek najprije na župnike, neka posreduju. Ne koristi li to ništa, onda nastupa silom. Dakako, koristi

je od toga malo. Ako rastjeraju takav divlji par u jednom kraju, oni idu u drugi.

Dobro mi je. Sada sam u Hertenu usred lijepih šuma kod župnika Thiemanna, koji je u vrijeme kulturne borbe proživio deset godina u Donjoj Austriji. Obnavljam s njime uspomene na domovinu, uzorno me vladanje našega naroda i njegovo iskreno veselje uzdiže, o proljeću mi pjeva slavujeva pjesma i cvatno drveće, a nada mnom bdije „fest und treu“ pikelhaubom ovjenčano „oko zakona“. Slovenska dušo, zar ti to još nije dosta?

XIX.

— — — — — — — — — — — — — — —

Montesquieuove riječi, što ih je izrekao skrušen primivši svetu popudbinu, dolaze mi silom na pamet: „O Bože, kako si ti velik, i čovječe, kako si malen!“ Da, malen — vanredno malen, i još se manjim praviš svojim porazima u borbi sa samim sobom!

Duhovski tjedan slavimo, u brevijaru molimo svaki dan:

Veni, Sancte Spiritus,
Et emitte coelitus
Lucis tuae radium.
Veni, pater pauperum,
Veni dator luminum.
Lava, quod est sordidum,
Riga, quod est asidum,
Sana, quod est sancium. —

A siromasi smo, i zamazani i suhi i ranjeni svi! Tko je manje, može se pokvariti, ako odbije toplinu, koju mu šalje Božji duh u tohu-vabohu (pustoš i prazninu) njegova srca. Svima, svima nam treba te topline. „Veni, Sancte Spiritus.“

Na vestfalskoj sam zemlji. Dva zdrava, čila pjesnička genija rodila je Vestfalska u našem vijeku — dva genija puna Božjega duha: Anetu Droste-Hülshoff,

koja se meni čini najduhovnijom među svima njemačkim pjesnicima i Webera. Šteta, što ih tako slabo poznamo. Weberove „Dreizehnlinden“, „Golijata“ i njegovu pjesničku zbirku našao sam mjestimice kod gdjekojega Slovenca, a genijalne Anete još nigdje. Možda će ovi reci potaknuti koga, da se upozna s njome i dao Bog — da upozna s njome u popularnoj studiji i ostali slovenski svijet.

„Sreća je zadovoljena taština“, kaže Ljermontov u svojem „Heroju našega vremena“. Kako li je to sebično, kako tuđe kršćanskomu duhu!

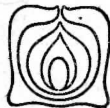
„Sreća je sloboda!“ kliče lord Byron u svojem biser-djelu „Putovanje Childa Harrolda“. Kako nedosežno!

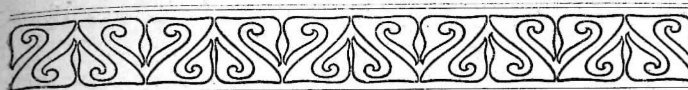
Sreća je harmonijski sklad svih čovječjih duševnih sila, ukorijenjen u čistoj ljubavi prema Bogu i bližnjemu. To odzvanja iz Anetine i Weberove poezije. Tu imadu svoje pravo mjesto i ponos i sloboda, materijalna stvorenja i duh. Katolički uzgoj i život po naukama sv. evanđelja rodiše pjesnike s takvim nazorima. A katolički uzgoj i katolički život uzdržava katolička duhovna pastva.

U mnogo sam se već stvari umiješao za vrijeme svojega svećeničkoga života. Moja majka i s njome mnogi drugi kažu, i u previše stvari. Neka! No zato mogu s većim pravom ponoviti istinu, da za sav individualni i socijalni život ima najveće značenje duhovna pastva — skrb za duše. Mi svećenici moramo napolje iz sakristije, i to zato, jer ima mnogo ljudi i mnogo čovječjih odnošaja, kojih iz sakristije ne možemo vidjeti ni doseći.

Skrb za duše, i to ne samo za duše starih ženica, koje neka Bog poživi, koliko ih god imade, nego i za duše svijų, a osobito onih, koji su u većoj opasnosti — muževa i omladine. Ta nas skrb mora voditi svuda. Njome posvećujmo svoj rad za pomoć narodnu, književni i politički rad i sve drugo. Duhovna je pastva najviši socijalni rad. Na svojem sam putu vidio mnogo duševnih razvalina, skršenih bića, da me je zaboljelo u srcu. I gotovo svi su među njima pali, jer nijesu imali

potpore. Možda je gdjegdje kriva nemarnost, bezbrižnost sionskih čuvara. Duhovna pastva nije obrt; njezini se oblici ne dadu izricati po kakvom kalupu. Gdje je pastva tako omeđena i skučena, tamo uvijek svačega nedostaje. Možda će se tkogod ljutiti radi mojih riječi. Ne mogu mu pomoći. Istina je istina. U slovenskom se kršćansko-socijalnom pokretu nešto malo učinilo na korist radnih staleža. Radosna je to pojava, ali još se više moramo radovati tomu, što toliko vrijednih ljubljanskih radnika polazi službu Božju, prima svete sakramente, — nakon mučna dnevnoga rada u određene dane po noći bdije kod svojega Spasitelja. Radosnija je pojava, da crkveni život jače buji, otkako se svećenik stara i za tvarno blagostanje svojega puka.

FRAGMENTI.

„Dođeš li u Beč ili u drugi koji veliki grad, čini ti se isprva veličanstven i čaroban. Stupaš li širokim ulicama između krasnih palača pa pogledaš bučnost i brujanje velikoga života, između te nepregledne, rekao bih, beskonačne množine, koja se užurbala amo tamo, i nehotice te grad osvoji; i kada ti između krovova zablistaju kupole Božjih hramova, kada ugledaš malne na svakom koraku zgrade posvećene znanosti i umjetnosti, bez sumnje će se poroditi u tebi misao: kako je ugodno ovdje. — Istom kada se stalože u tebi prvi dojmovi, kada si raznovrsne pojave ponešto uredio i priviknuo se na njih, istom tada počinješ razmišljati, da li je to lice velikoga grada potpuno? I stavljaš si pitanje: a gdje stanuje sirotinja; gdje je prostor za siromaha u tom živom, glasnom vrenju i metežu? Zar tu nema žalosnih i zapuštenih ljudi? — U kratko ti vrijeme donese iskustvo svoj ozbiljni odgovor. Prvi te je pogled varao, ljuto varao. Sjajno lice, koje ti je grad pokazivao u prvi mah, zamijene tužne, odurne, grozne slike, kojih vidiš bezbroj po zakutnim, mračnim ulicama, naročito ako te zvanje ili slučaj dovede i u stanove bijednih ljudi. Po više porodica stanuje u jednoj sobi bez zdrava zraka, bez svjetlosti, bez topline u zimi; u zemlji ili pak visoko gore pod krovovima prepuštaju bujni gradovi siromahu prostora, valjda zato, da ne smeta gospodi i ne muti veličanstva, koje se za njih razvija."

(„Iz Nove dobe"; Dom in Svet, 1893., br. 1.)

* * *

„I siromasi su vrijedni sažaljenja, vrijedni prijateljstva i ljubavi. Pate i muče se — za druge, koji im ne

pokazuju nikada srca, nego ih samo tlače sebi na korist. Zar da se tako postupa s čovjekom, u kojem se zrcali slika Božja? U radu upotrebljava čovjek svu svoju snagu, duševnu i tjelesnu, pa stoga zaslužuje za tu žrtvu više osim slabe plaće. Događa se bezbroj nepravda, pa nije čudo, što se radnik, koji se utapa u siromaštvu, znade latiti i britve u nadi, da će mu biti bolje. Zato su radnici vrijedni, da se društvo zanima za njih više nego dosada. Nije čudo, što im njihova nada slika tako živo njihov budući život i njihova prava i krivice. I tako nije čudo, što najposlije zapadaju u naslade i u mržnju."

(Iz Nove dobe; D. i S., g. 1893., br. 12.)

* * *

„Rad za zajedničku stvar, taj je rad geslo i nekih protivničkih stranaka. I neke između nekršćanskih stranaka upoznaše istinu, da se bez zajedničkoga rada ne da ništa postići, ali te protivničke stranke imadu kao uputu, kako da se dođe do zajedničkoga rada, samo prazne riječi. Socijalisti kažu: Čekajmo zajedničku državu, čekajmo, da sav svijet, sva zemlja bude u rukama proletarijata, da padne privatna svojina, da se organizuje država, kojom ćemo vladati svi.

Što da reknem na to pitanje? Socijalizam, što ga naučava socijalna demokracija, jesu sanjarije. Socijalizam, kako ga uči socijalna demokracija, nemoguć je već zato, jer se njegovi ciljevi svršavaju na tom svijetu. Socijalna demokracija traži od svojih ljudi najveće žrtve, da sami sebe žrtvuju potpuno općenitosti, da se odreknu prava svoje osobnosti, i postanu samo male karike u veličanstvenom lancu općega čovječanstva, a ne odgovara na najznatnija na najviša životna pitanja: A što će biti sa mnom onda, kada tjelesnost otpadne, kada se oprostim s ovim svijetom, šta je s ove strane zemlje? Socijalizam, materijalizam nema za to odgovora i zato nije sposoban, da bi dulje vremena imao čovječanstvo u sponama."

(Katoličstvo i socijalno pitanje, 1906.)

„Danas možemo reći, da se bije neke vrste boj između crkve i tvorničkih dimnjaka. Dimnjaci i tvornice podvrgavaju sve više ljudi svojoj službi, i što dalje, to se između zvonjenja zvona, koja zovu vjernike u crkvu, čuje sve češće ono pusto, hladno, bolesno, divlje zviždanje parnih strojeva. Kadgod pogledam dimnjake u industrijskom kraju, čini mi se, da onim ljudima, koji živu u tom dimu, naznačuje taj dim izgubljene nade, pokopanu sreću, a onaj divlji zviždLuk očajne uzdahe njihovih srdaca. „Trpi i umri", govori dim, dok nam križ na našim crkvama kaže: „Radite, molite i živite."

(Katol. i soc. p.; govor 1906.)

* * *

„Dragi moji, siromah u očima toga svijeta ne vrijedi ništa, kako nije vrijedio ništa u vrijeme prije Kristova rođenja. Prigodom katoličkih sastanaka, uopće prigodom svake velike manifestacije vjerske misli dobiva i siromah nekakvo vidljivo mjesto, svoje ravnopravno mjesto. Pogledajmo to, što imamo mi u Slovenskoj. Tko nam je očuvao našu domovinu? Siromah, naši siromasi, siromašni naši seljaci. Tko nam uzdržava našu prosvjetu? Siromah. Tko našu umjetnost? Opet siromah. Tko uzdržava naše crkve? Siromah. Tko je priredio taj sastanak? Siromasi. Siromaštvo slavi svoje pobjedničko slavlje prigodom svake manifestacije vjerske misli, i što je dublje proosjećana ta manifestacija, to više se diže snaga siromaha. Katolištvo daje siromaštvu neopisiv sjaj, daje mu snagu, daje mu nadu. I drugdje zovu siromahe u svoju sredinu, ali imaju za njih samo to, da im kažu: Umri! ili: Idi i pobij se sa svojim protivnicima! Protivnik ih omalovažuje, jer očekuje, da će ih to lakše predobiti za ovo ili ono. Nemaju za njih drugoga osim sile; sila ima doduše krute posljedice, ali sila, gdje god se radi o tjelesnoj sili, jest na prodaju; tko više plati, tomu pripada. Siromaštvo, koje je sakupljeno u našim redovima, nije na prodaju, mi nijesmo na prodaju."

(Kat. i soc. p.; govor 1906.)

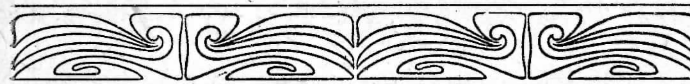
„Birokracija piše upute, opomene, odluke, dekrete i reskripte, a kod toga tovari neprestano nove poreze, u poreznoj i carinskoj politici uopće skrbi samo za kapitaliste, bezbožnošću truje puk ćudoredno, socijalno mu je poboljšanje nižih staleža deveta briga; a patnički narod, koji traži kruha, zatvara, nasađuje na bajunete i strijelja ih najnovijim puškama."

(Črne bukve km. stanu, str. 25—26)

* * *

„Ne varajmo se: budući ratovi, koji prema sadašnjim prilikama, moraju doći doskora bit će ratovi za kruh. Države će tražiti tržišta za svoje poljske i obrtne proizvode silóm, ako ne bude druge. Vodit će se borba naročito između pomičnoga kapitala i plodne zemlje. I u tim će ratovima nadvladati konačno one države, koje budu imale jači, neovisniji seljački stalež. Lako se može razumjeti, zašto. Sve što čovjek treba za svoje tijelo, ima naime iz zemlje, sve je neposredno ili barem posredno u vezi s poljodjelstvom. Zato mora biti prva državnopolitička skrb, da se poljodjelstvo oslobodi tuđe ovisnosti. Ta se ovisnost dakako najzad očituje úvijek kao ovisnost o međunarodnom kapitalu. A prvi je put do oslobođenja taj, da se kod kuće proizvodi dovoljno živeža, a istom onda — špirit, šećer, da dakle poljodjelstvo služi najprije svojoj neposrednoj zadaći i proizvodi potrebiti živež, a velikomu obrtu služi samo toliko, koliko ne nanosi štete toj zadaći.

(Črne bukve, str. 122—123.)

POTREBA, CILJ I SREDSTVA KATOLIČKE ORGANIZACIJE.

(1901.)

Moja zadaća, koju mi je dao pripravni odbor, jest, da vam govorim o katoličko-narodnoj organizaciji. Organizacija je onaj rad, koji okuplja pojedince, te ih udružuje u društvena tjelesa. Iz rastresenih pojedinaca stvara organizacija time, što ih okuplja, nešto novo, nova živa tjelesa, organizam, kako kažemo. — Bit je takva društvena organizma, da oni pojedinci, koji se udružuju u takav organizam, u takvo novo tijelo, moraju imati neku novu misao, što je kao pojedinci nemaju, moraju imati misao, da rade za općenitu korist svih onih, koji su u savezu s njima. Ako dakle govorimo o organizaciji, to već samim tim govorimo o radu, koji mora imati kao cilj općenitu korist. A ako govorimo o katoličko-narodnoj organizaciji, onda kažemo time da hoćemo u katoličko-narodne svrhe, da okupimo ljude, koji nijesu udruženi, koji nijesu u savezu među sobom.

U katoličko-narodnoj organizaciji hoćemo da okupimo naš puk zato, da radi za općenitu korist katoličkoga slovenskoga naroda. Radi toga smo već u samom bivstvu te organizacije pobili to, što govore protivnici, da bi naime ta organizacija mogla služiti samo svrsi kakva staleža ili čak kojega pojedinca. Upotrijebimo ovu zgodu i prosvjedujmo najodlučnije, da bi se to organizaciji spočitavalo, da služi samo koristi jednoga staleža ili čak koristi pojedinaca.

To je spočitavanje samo pijesak u oči. Kad bi ta stvar doista imala zadaću, da koristi samo pojedincima,

onda ne bismo mogli govoriti ni o kakvoj organizaciji. No stalno je, da se kod te organizacije najprije i najviše moramo starati za one, koji tu organizaciju najviše trebaju. Ponajprije se dakle moramo starati za naše radne staleže.

Kada govorimo o katoličko- narodnoj organizaciji, složit ćete se sa mnom, ako reknem da mi je dana zadaća, da preuzmem sve, što se lijepo govorilo danas i jučer; da preuzmem sve, što se reklo bilo u odsjeku za kršćanski život, bilo o školstvu, o umjetnosti, bilo o znanosti, bilo u socijalnom pogledu; sve to ima zadaću, da koristi slovenskomu katoličkomu narodu.

Ako govorimo o katoličko-narodnoj organizaciji, govorimo dakle o tom, kako ćemo okupljati i udruživati snage, koje će ići za tim, da se sve ovo, o čemu se zaključivalo ovih dana, i u čin provede.

Moj će govor imati dva dijela; u prvom bih htio dokazati, da je takova organizacija potrebita, a u drugom bih htio dokazati, šta nam je potrebito kod takve organizacije.

I.

Da je ta organizacija potrebita, o tom nas uče naročito protivnici slovenske i katoličke misli. Protive nam se protivnici naše vjere i narodnosti, te se boje udruživanja slovenskoga katoličkoga puka; taj nas strah najbolje poučava, da je to udruživanje potrebito.

Prigovor, da će nakon te organizacije započeti gospodarska borba, taj nam prigovor svjedoči, kakve su neznalice oni, koji ga ponavljaju. Gospodarska borba! Zar ne bjesni ta gospodarska borba već dulje od jednoga vijeka? Zar ta borba nije u socijalnom i vjerskom pogledu razbila sve, što nam je drago i sveto? Zar se ta socijalna borba nije već odavna latila našega siromašnoga seljaka, te se on uz najveći trud i najveću tegobu bori za koricu kruha? Zar nije ta borba bjesnila već prije, kad nam je tisuće i tisuće ljudi potjerala daleko po svijetu, da propadaju duševno i tjelesno? Zar se nije ta borba zasjekla u sve naše radne staleže, te ih materijalno, a time ujedno i duševno dovela na rub propasti?

Može li se govoriti, da naša organizacija započinje borbu? Ljuća borba, nego što je ova, koja se vodi već dugo u svim političkim i socijalnim prilikama, nije uopće moguća. Ta je borba u posljednji sat pokazala potrebu organizacije. Udruživanje je započelo radi političke i gospodarske borbe, a ne obratno.

Pokažimo barem u nekim tačkama one uspjehe, koji se sada pokazuju u našoj organizaciji. Ne ću govoriti o gospodarskim uspjesima, ne ću govoriti o tom, kako je tkogod prištedio koju krajcaru, kako je tkogod stekao koju mrvicu; govorit ću o onim uspjesima, koji se ne dadu mjeriti, koji se ne dadu brojiti, nego se živo osjećaju među nama.

1. Stalno je, da se pod utjecajem poziva na udruživanje u Slovenskoj mnogo više moli.

2. Mnogo se više čita, nego se prije čitalo.

3. Imade mnogo više smisla za javni život. Mogao bih da pitam i da pozovem kao svjedoke svoje drugove, koji su bili u pokojnom državnom saboru, koliko naši poslanici imadu sada više posla, nego što su ga prije imali. Narod se budi i zahtijeva od svojih poslanika najraznovrsnije stvari.

4. Radi smisla za udruživanje postao je duh uzajamnosti snažan i silan.

Pitate li me, čemu se najviše veselim kod radničke organizacije, onda ću vam kazati otvoreno, da se najviše veselim tomu, što toliko siromašnih ljudi, za koje se prije nije starao nijedan čovjek, koji su bili kao kap na grani, sada dižu glavu uspravno te osjećaju, da su ljudi među drugim ljudima na zemlji.

Tomu se veselim, što se ti siromašni ljudi poznaju međusobno, što se danas radnici kršćanskoga mišljenja iz Idrije, iz Jesenica, iz Celja ili otkud mu drago, kada se sastaju, osjećaju kao braća i prijatelji.

Može li se taj osjećaj mjeriti?

Hoće li moći austrijska statistika da zapiše štą o tom? O političkim posljedicama hoće, ali kratkovidnost je austrijskih državnika tolika, te se može desiti, da će prezreti sav taj moralni uspjeh i plod kršćanskoga udruživanja.

A ako me pitate, čemu se najviše veselim kod seljačkoga pokreta, kod štedionica, kod zadrugarskoga pokreta, ponovit ću opet: tvarni je dobitak sporedna stvar, jer ako su ljudi radini i zdravi duševno i tjelesno, onda vas pitam: Gdje je ta snaga, koja će ih zaustaviti? Glavna je stvar međusobno prijateljstvo, ta međusobna veza, iz koje izvire misao, koja je glavna kod organizacije: misao rada za opću korist.

To je radosna pojava; čim je ta misao prodrla u narod, odmah se pokazalo, da narod razumije taj poziv, da ima u svojoj sredini još mnogo bisera, dijamanata, koji su spremni, da žrtvuju svoj imutak i — ako ga nemaju — (što je istina u većini slučajeva), da žrtvuju svoje znanje, svoje vrijeme, svoju čast za zajedničku korist. Koliko imamo, dragi moji, danas u slovenskoj zemlji radničkih i seljačkih poslenika, koji su puni ljubavi prema narodu i koji rade i trpe za taj narod!

5. Time se vraća ljubav prema radu, vraća se ljubav prema štednji, prema napretku, odvažnost u trpljenju. Svega toga nema tamo, dragi moji, gdje nema u udruživanju nade u bolja vremena!

Mogao bih da pokažem primjerima, na koliko strana ljudi, koji su još nedavno živjeli kao zaboravljeni, bez snage kao zarobljenici, danas opet slobodno i veselo dišu, te imaju smisla za svoje doba i za potrebe svojega doba i smisla za napredak u svakom pogledu.

Ne može se pak dovoljno naglasiti, da kod toga pitanja o katoličko-narodnoj organizaciji naši protivnici nijesu glavna stvar. Upravo to najčešće sprečava svaku organizaciju, što se ljudi, koji bi doduše po mislima bili oduševljeni za nju, boje protivnika i neprestano govore: šta će taj ili onaj reći? taj će biti protivan, taj već jest protivan i t. d.

To ne valja. Mi moramo udruživati prijatelje, a za protivnike ne smijemo mariti, jer organizovati možemo samo one, koji jednako misle. Pustimo u miru protivnike, ne mislimo na njih i ne ubijajmo time u sebi odvažnosti, ne nanosimo štete dobroj stvari i ne gubimo vremena. Zar naša stvar nije dobra? Ako je dobra, onda pođimo za njom.

Tom zgodom da spomenem i to, kako je silna šteta, što među prijateljima kršćanskoga pokreta imade ljudi, koji bez potrebe zabadaju svoj nos u liberalne listove, ako samo dođu do njih. Takvi ljudi ne rade pravo. Zašto čitaš te listove? pitam. A oni kazu: Moram čitati, da saznam barem što protivnici kazuju: „Da istinu pravo upoznaš, moraš čuti dva zvona."

Pitam takva čovjeka: Zar nemaš sam savjesti? Ako trebaš za to, da ispitaš svoju savjest, liberalne listove, onda je tvoja savjest rđava.

Prvu sam točku svršio. Katolička je narodna organizacija potrebita. Dokaze, koji manjkaju, dodajte sami, ta imate vremena do III. slov. katoličkoga sastanka.

II.

Rekao sam, u drugoj točki kanim da istaknem, što je potrebito za organizaciju. Ovdje vas molim, da moje zaključke pažljivo slijedite, jer se o njima malo kada i rijetko gdje razmišlja.

Prva je stvar: organizacija teži za napretkom i hoće udruživanjem učiniti ljude boljima, da više znadu, da budu zdraviji i t. d. To je težnja za napretkom. A pri tom ne smijemo nikada zaboraviti, da napredak ima dva kraja; od jednoga se polazi, k drugome se dolazi.

Početak svakoga napretka, koji se vrlo lako zaboravlja, naznačuju riječi sv. Pisma: „Sjeti se, čovječe, da si prah i u prah ćeš se povratiti." Štogod radimo, ne smijemo zaboraviti te misli.

Drugi kraj, kamo moramo doći, upoznat ćemo prema putu, kojim moramo stupati.

Za nas je katoličke kršćane taj put naznačen riječima Kristovim: „Pođi za mnom!“

Kraj do kojega moramo doći, kaže nam apostol naroda u svojoj poslanici Efežanima, gdje kaže da je to svrha svih staleža, da se nađemo svi u jedinstvu vjere i u spoznanju Sina Božjega u savršenstvu muža, u mjeri pune dobi Kristove.

Napredak ima dakle svoj početak, i toga početka ne smijemo zaboraviti. A ne smijemo zaboraviti ni toga, prema čemu mora težiti svaki napredak.

Druga pak prijeko potrebita stvar za organizaciju jest ona stvar, koja je potrebita za svako dobro djelo uopće, naime Božja milost. Hoću da vam ukratko razložim o toj stvari nekoliko misli.

Gdje ćemo dobiti za organizaciju Božju milost u socijalnom pogledu; gdje ćemo, ako smijem tako reći, dobiti socijalnu milost Božju?

Na to nam pitanje odgovara ovo razmišljanje: Bit je organizacije skrb za opću korist. U koga nema te skrbi, taj ne može spadati u nikakvu organizaciju. Opća korist ima kod Boga veću vrijednost nego korist pojedinca, pa je zato također sasvim stalno, da Bog daje svoju milost i u radu za opće dobro. Općega dobra ima u duševnom i tjelesnom pogledu.

Bog je ustanovio dva sakramenta, koji imadu u istinu ponajprije svrhu, da daju pomoć onima, koji imadu služiti općoj koristi pogledom na dušu i na tijelo. To su naime dva sakramenta: sveti red i sveta ženidba.

Sakramenat sv. reda ima svrhu, da onima, koje posvećuje, podjeljuje svećeničku vlast na opću korist, a time zajedno i jamstvo pomoći u svim onim slučajevima, kada se ta svećenička vlast vrši.

Isto tako imaju i kršćanski supruzi, koji sklope ženidbu, svrhu, da se staraju za korist cijele porodice. Radi toga također odgovara toj svrsi, da je zajamčena posebna pomoć, koja izvire iz sakramentalne milosti Božje, u svim slučajevima, koji su u vezi sa svrhom ženidbenoga staleža.

Iz toga dakle vidimo, da imamo u istinu dvije milosti, koje su ustanovljene naročito za opću korist, da imamo dva sakramenta, koji su za opću korist naročito ustanovljeni. Razumljiv je dakle u pokretu ljudi savez između ta dva sakramenta kod prijatelja i protivnika. Tamo, gdje god se poštiva svećenički stalež zato, jer se sačuvala vjera u sakramenat sv. reda, tamo se sačuvala i vjera u sakramenat sv. ženidbe.

Povijest nas uči, da uvijek, kada se god počela svećenička oblast rušiti zato, jer se izgubila vjera u nadnaravni značaj svećeničkoga staleža, tada se također započela borba proti jedinstvu i nerazrješivosti ženidbe.

Hoćemo li, dragi moji, za organizaciju vrela milosti Božje, onda najprije utvrdimo sve, što može utvrditi vjeru u sakramenat sv. reda i što može uzdignuti ljepotu i uzvišenost kršćanske ženitbene veze.

Između ta dva, da tako reknemo pola, između pola koji počinje na zemlji, naime kod sakramenta sv. ženitbe, i onoga pola, koji završuje tamo kod Krista najvišega svećenika, između ta dva pola vrše se sve organizacije. Organizacije moraju izvirati iz porodice, počinjati moraju u porodici, spojene moraju biti s porodicom, a težiti moraju za tim, za čim teži svećenički stalež, za svojim pozivom.

Sve, zvalo se to štedionica, zvalo se to bratovština, zadruga, društvo za čitanje, uopće svaki savez među ljudima, bio on kakav mu drago, koji hoće služiti općoj koristi, sve to mora biti u tijesnoj vezi s porodicom, mora se dakle brižno čuvati svega, što bi porodicu i njezinu vezu na zemlji srušilo. Ovamo pak ne spadaju samo posudbene štedionice, ovamo ne spadaju samo zadruge, ovamo spada također organizam naroda, ovamo spada također organizam države; država naime i narod potekli su također iz porodice.

Ako se dakle zauzimamo za opće blagostanje, bilo to za prosvjetu, bilo da dademo našem narodu jeftin kredit preko posudbenih štedionica, ako se staramo za zajedničko raspačavanje robe u zadrugama, ako se brinemo za narodnost ili ako tjeramo politiku, uvijek moramo to raditi u suglasju s porodicom i porodičnom svrhom, a također i u suglasju sa svrhom, što je ima svećenički stalež. Ako se iz toga suglasja istrgne kakav ideal, pa bio on sam još kako lijep, recimo ljubav prema narodnosti, patriotizam, odmah se taj ideal ukalja i borba za nj zađe na krivi put.

A ako stojimo na tom osnovu, onda nije moguće, pa makar zašli za trenutak s pravoga puta, da ne bi našli pravoga smjera. U ljubavi prema porodici i u savezu porodice sa svrhom, što je imade svećenički stalež, vidimo ostvarenje, obranu svih ideala. U ljubavi prema rođenoj kući, u ljubavi prema ocu i majci, u ljubavi što je njete djeca prema ocu, prema materi, međusobno, u tom leži snaga, koja čovjeka uzdiže do zadnjega daha, ako nije ćudoredno potpuno propao. Ljubav prema domaćoj grudi, napojenoj znojem i krvlju pređa, ljubav prema materinskom jeziku izvire iz rođene kuće, iz smisla za porodičnu vezu. Bog koji daje socijalnu milost u sakramentu sv. ženitbe, krijepi svojom milošću našu ljubav prema jeziku, daje svoju milost, kad ljubimo domovinu i borimo se za nju, daje svoju milost, kada radimo u smislu opće koristi.

A u konačnom se razvoju slažu sve te svrhe u svrsi, što je imade sakramenat sv. reda.

Jednu ćemo točku još napose promisliti, naime onu točku, za koju mi se čini, da nam ona objašnjava uspjehe naše organizacije i koja neka nam bude naša svijetla zvijezda i jamstvo najvećega napretka.

Sakramenat sv. reda i sakramenat sv. ženidbe, koji su, da tako reknemo, socijalni sakramenti, koji dijele socijalne milosti, milost za pomoć u radu za opću korist, ta su dva sakramenta još napose vezana. Sakramenat sv. reda ima, kako uči sv. Toma, kao svrhu presveti oltarski sakramenat, i oko toga sakramenta, oko euharistije, vrstaju se svi ti redovi, bili to redovi, koji su početak sakramenta sv. reda, bili to oni, koji imadu već sakramentalni znak. Svi se ti redovi vrstaju prema odnošaju, što ga imadu prema presv. oltarskom sakramentu. Središte svećeničke vlasti i s tim također socijalnoga rada, središte socijalne snage svećeničkoga staleža jest Euharistija, jest sv. pričest. Sakramenat sv. ženitbe jest, kako znamo, prilika veze Kristove s njegovom crkvom. A ta veza ima opet svoj javni vidljivi simbol u Euharistiji, pa tako vidimo, da je i tu isto središte, iste posvetilo, koje je središte svećeničkoga središte, iste posvetilo, koje je središte svećeničkoga staleža. Euharistija je dakle središte svega socijalnoga rada, izvor svih socijalnih milosti. U savezu s pravom katoličko-narodnom organizacijom ističe se štovanje Euharistije elementarnom snagom; ne treba se čuditi tomu, što gledamo danas pred sobom.

Ako dakle ponovimo svoje misli, moramo reći:

Katoličko-narodna organizacija imade težiti za tim, da se radi za opću korist katoličko-narodnoga puka. Ta je katolička organizacija potrebita; za nju su potrebite dvije stvari:

1. Pravi smisao za napredak; treba poznati početak, put napretka, smjer, kraj napretka.

2. Potrebita je Božja milost. Ta Božja milost obećana nam je, u dva sveta sakramenta, u sakramentu sv. reda i u sakramentu sv. ženidbe. Središte je Euharistija, euharistijski Krist, a s time je spojeno također štovanje Bogorodice.

Jedna stvar, koja ima na neki način da označuje težnje naše organizacije, njezin početak i njezin smjer, bit će nam jasna iz toga razmišljanja.

Sakramenat sv. ženidbe, kako sam kazao, jest početak svakoga socijalnoga rada. Sv. Toma imade u svojoj „Sumi“ obzirom na ženidbu među ostalim i ovo pitanje:

Da li ropstvo sprečava sklapanje ženidbe? Ako se tko — odgovara sv. Toma — oženi s ropkinjom, a ne zna, da je ropkinja, ženitba ne valja i to zato:

„Ropstvo je nešto, što se samo po sebi odbija, dok je ono, za čim teži sakramenat sv. ženitbe, nešto, što se samo po sebi želi."

Ropstva u starom smislu nema više, ali samo u tom smislu, što moderni sužanj nema više okova, veriga na nogama, a na glavi ih i na jeziku ima.

Ti robovi smiju ići naokolo, ako putem od gladi ne umru. Skinuli su im okove s nogu, ali sve druge su im okove ostavili i još sto puta gore nadometnuli.

Socijalno blagostanje, općenita korist jest nešto, za čim samim po sebi težimo, i zato je ropstvo tomu najviše protivno. Najprije je potrebit rad za slobodu u gospodarskom, za slobodu u političkom pogledu. Robovi nijesu ni u kojem pogledu za upotrebu. Ako hoćemo da radimo, uspješno radimo sa socijalnoga stanovišta, s gospodarskoga, političkoga stanovišta, ako hoćemo da uspješno radimo s vjerskoga stanovišta, što je kruna svim tim stanovištima, sada moramo najprije stresti okove ropstva, koje tlače naš puk, i tko ima to uvjerenje, poći će na rad, taj će se povratiti veselo kući, te će raditi opet kao dosada, da oživi ta organizacija, gdje još nema, da ojača, gdje već postoji, i da se Božjom milošću neprestano usavršuje štovanjem presv. oltarskog sakramenta.

Početi treba na tlu, početi treba na zemlji, svršit će se u nebesima.

Pri tom ćemo biti neprestano svijesni riječi našega pjesnika, čiju stogodišnjicu upravo ove godine slavimo, pjesnika koji je nakon ljutih bojeva došao do duševnoga mira, što nam ga javlja u svojem sonetu, i kojim posvećuje Čopovoj uspomeni „Krst pri Savici, u riječima, koje govore o prolaznosti svih svjetovnih organizama:

„Minljivost sladkih zvez na svet znani,
Kak kratko je veselih dni števllo,
Da srečen je le-ta, kdo z Bogomilo
Up sreče onstran groba v prsih hrani."

SVOJSTVA SOCIJALNOGA RADNIKA.

(1906.)

Dragi moji! Obično se kaže, da je socijalni rad milost nja. Dokazuju tu stvar ovako:

Košto imamo individualnih siromaha, siromaha pojedinaca, kojima treba pomoći, tako imamo i siromašnih društava, bolesnika u društvima, siromašnih staleža, čitavih siromašnih slojeva, čitavih siromašnih naroda. I kao što je dužnost kršćanske ljubavi, da pomažemo siromahu pojedincu, tako je dužnost te kršćanske ljubavi, da pomaže i skupinama, kada boluju.

To je dokazivanje ispravno, a ispravno je i daljnje dokazivanje, da je socijalna milostinja mnogo vrednija od individualne, da je mnogo vrednije, ako tko pomaže, da se podigne čitav stalež, čitav narod iz siromaštva, nego ako tko obogati pojedine siromahe svojim velikim darovima. Ali ja ne smatram socijalnoga rada činom ljubavi, nego činom pravde. Mi smo dužni, da socijalno radimo, jer smo dužnici društva. Svaki između nas ima neizmjerno mnogo da zahvali onima, među kojima je narastao: porodici, zemljacima, domovini, društvu, što ga je uzgojilo. Kako je dužnost svakoga poštena čovjeka, da osobni dug plati, tako je dužnost svakoga poštena čovjeka, da pošteno otplaćuje i socijalni dug, što ga ima. Zato, prije no što se dadnemo na socijalni rad, otresimo se najprije misli, da socijalni radnik, da takav radnik, koji radi na socijalnom polju, dijeli milostinju. I radi toga ne ćemo dolaziti sentimentalni među one, kojima bismo htjeli milostinju da dijelimo, ne ćemo dolaziti nekako svijesni svoje snage, inteligencije, darova, što ih imamo, ne ćemo nekako s visoka, kao farizeji, dijeliti milosti

siromašnomu narodu. Koji tako misle, njih najprije izlučimo iz svojih redova, ti nijesu ni za što. Tko socijalno radi, neka bude svijestan, da vrši dužnost, da plaća dug društvu.

Među svojstvima, što ih mora imati socijalni radnik, jest prije svega sposobnost za taj socijalni rad, a ta se sposobnost tumači jednom jedinom riječi, ta se sposobnost zove povjerenje. Prvi uvjet za svakoga, tko hoće štogod djelovati u socijalnom pogledu, jest, da u onima, među kojima hoće raditi, pobudi povjerenje prema sebi. Tko nije sposoban, neka ispituje savjest, pa će naći, da je kriv on, a ne drugi. Dužnost je naša, da stečemo povjerenje onih, kojima smo dužni vraćati dugove, što smo ih primili od njih. I tu su potrebite dvije stvari, da se steče povjerenje.

Prvo, socijalni radnik mora biti svijestan, da je sluga neke više svrhe.

Neka mi bude dopušteno, da ovdje spomenem razgovor, što sam ga imao nekoć s nezaboravnim drom Pavlicom, koji je u svoje vrijeme i na katoličkim sastancima oduševljavao katoličke Slovence. Razgovarali smo jedared o raznim načinima uzgoja i među ostalim pitali smo se, kako to, da uzgoj na primjer naročito isusovačkoga reda ostavlja tako duboke posljedice u gojencima, i kako to, da se drugdje, u drugim zavodima, opaža tako malo uspjeha u uzgoju. Zajedno smo bili riješili pitanje ovako: Gojenci isusovačkoga reda gledaju u svakom patru, koji ih uči i uzgaja, čovjeka, koji vrši svoju dužnost, koji isto tako sluša na svojem mjestu, kako zahtijeva, da gojenci slušaju njega samoga. Time mislim, da je riješeno pitanje, kako se postizavaju ti veličanstveni uspjesi uzgoja u isusovačkom redu. To načelo vrijedi također za svakoga socijalnoga radnika. Tko bi nastupio kao organizator, tko bi nastupio kao kakav vođa socijalne stranke ili socijalnoga pokreta i tko bi kod toga zaboravio, da je on samo prvi radnik u redu onih, koji idu zajedno s njime k zajedničkom cilju, tko bi zaboravio, da je on samo skroman sluga uzvišene

zadaće, taj nije nikako za socijalan rad. I vjerujte mi, da ljudi odmah opaze čovjeka, koji nema toga duha, da odmah opaze čovjeka, koji vidi sebe i prije svega sebe u svojem socijalnom radu. I ako bi on govorio i te kako medeno i rješavao bogzna kakve probleme i ako bi imao sposobnost, da brda premješta, ne će ništa postići, njegovi će uspjesi biti samo trenutačni zato, jer ljudi ne će imati povjerenja u nj.

Drugo pak sredstvo, koje je potrebno, da se steče povjerenje, jest, da socijalni radnik mora potanko poznavati one, za koje radi. Poznati ih mora ne samo općenito, nego potanko, i dopustite mi ovdje, da izrečeni sud, koji se osniva na višegodišnjem iskustvu, da je naime kultura naša, izobrazba naša takva, te študenta već u prvim godinama otuđuje narodu, i čovjek, koji je učio bogoslovlje ili sveučilište, dolazi među narod kao tuđinac, te ni govoriti s njim ne smije. Imao sam nebrojeno puta prigodu, da promatram tu čudnovatu nespretnost obrazovanih ljudi, kako opće s narodom. I zato to čudnovato, bornirano neznanje, koje se pokazuje kod inteligencije obzirom na dušu, obzirom na unutarnji život našega naroda. Nije dovoljno, da poznajemo samo vanjske čine njegova života, šta radi i šta jede, nego treba također duboko, tako usko doći u vezu s njime, da čujemo tako reći najtanje strune, što titraju u njegovu srcu. I tko na taj način prodre u dušu i prouči srce naroda, taj će znati, kako dubok život se u njemu razvija. Liberalci već zato ne mogu poznavati našega naroda, jer ne poznaju najuzvišenijega vjerskoga života toga naroda, jer mjere sve te stvari po svojim predrasudama. Ne ću reći, da su rđavi ljudi, kad tako sude, ni da su opaki, nego kažem to, da im njihov uzgoj, njihovi študiji danas, u doba empiristike, ne daju ni osnovnih pouka, kako će upotrijebiti empiriku, da prouče što je najznatnije na svijetu, naime čovjeka. Upoznati treba narod, i tko ga upozna, lako će raditi u njem. Tko nastupa među narodom nesebično, tko nastupa kao

radnik među radnicima, kao dužnik, koji vraća tomu narodu svoj dug, tko gleda tomu narodu u srce i jasno uvidi, što se kreće u duši samog naroda, taj će osvojiti čovjeka ne samo za kratko vrijeme, nego će osvojiti njegovo srce, njegovu ljubav, taj će ga privezati uza se i stvorit će armadu, koja će biti spremna, da ide s njime, kamo on hoće, pa ako treba, i u samu smrt.

Samo tim putem stvaraju se velike socijalne preuredbe, velika socijalna preobraženja.

Nadalje mora socijalni radnik imati sposobnost, da kod svakog napadaja postane jači. Teško onom, tko kod svakog napadaja nazaduje. Na žalost, čovječja je narav slaba, a jer ljudi premalo razmišljaju, to ujedno i savjest premalo ispituju u tom pogledu. Treba naglasiti, kako je dužnost svakoga čovjeka, da u tom potanko poznaje sebe. Tko osjeća, da nakon svakoga napadaja postaje manji i slabunjaviji, da mora tražiti sredstva za ojačanje i čekati ozdravljenje, taj neka se ne pokazuje na svjetlo. Samo značajevi, koji ne samo da se napadaja ne boje, nego osjećaju, da nakon svakog napadaja rastu, samo takvi su značajevi sposobni za velike uspjehe u socijalnom pogledu.

Socijalnomu je radu, predragi moji, dužnost, da što više stabilnosti, što više stalnosti unese u labilno čovječje društvo. Svaki organizam, svako živo tijelo jest labilno u svojoj ravnoteži. Upravo time, što se težište u svakom živom organizmu neprestano mijenja, upravo time je već određeno, da svaki organizam mora preminuti. Smrt zapečati sve, što živi. Poput biljke i životinje i čovjek je po svojem tjelesnom dijelu podvrgnut smrti, jer je u neprestanoj labilnoj ravnoteži, i kada se ta ravnoteža nikako više ne može da održi, slijedi raspadanje, slijedi smrt.

Smrtno je ne samo čovječje tijelo, nego je smrtno također čovječje društvo. Teško onomu, tko ne zna, da je i društvo labilan organizam i da je potpuno nemoguće, da bi društvo došlo do toga, te bi jednom postalo petrificiranom masom. Tko to misli, taj uopće ne poznaje života. Smrtno je čovječje tijelo, smrtno je

društvo čovječje, smrtni su narodi, smrtne su države. I socijalni radnik mora biti svijestan, da djeluje u tim smrtnim organizmima i mora biti svijestan, da samo jedna stvar ostaje u tim organizmima. Trajno je jedino, što je od Boga u tim organizmima. Samo to ima trajnu, vječnu vrijednost, a sve drugo umire. Mi ne možemo zaustaviti umiranja naroda, učinili mi što mu drago. I poput organizama pojedinih tjelesa stare također organizmi država i naroda. Ali to moramo učiniti, da nagomilamo što više tih Božjih sila, koje sačinjavaju neumrlu jezgru, dušu naroda i država. S tom svrhom treba da radimo socijalno. Kušati nam dakle treba, da ta promjenljivost, koja je spojena s pojmom društvenoga organizma, da ta promjenljivost ne dođe dotle, te bi organizam raskinula. To je naša dužnost, i kada tu opazimo kakovu boljeticu, kakvu opasnost, moramo imati dovoljno hrabrosti, da to očito naglasimo i naznačimo. Vara se tko misli, da socijalni rad izvire samo iz srca. Socijalni rad mora imati za podlogu duboko znanje, socijalni rad mora imati za podlogu duboke empiristične študije, koji su to teži, što čovjek po prirodi postavlja samo općenite zakone i što je nesposoban, da direktno upozna kakvu individualnu prirodnu snagu. Zato ja dakle rezultat, koji je postignut na osnovu toga dubokoga znanja, stečena savjesnom, potankom enpirikom, naučan znanstveni rezultat.

Neka mi ovdje bude dopušteno, da se osvrnem na one, koji socijalnoga radnika, naročito ako misle, da mu mogu tim nauditi, zovu huškačem. To se ime hvata svakoga, tko stupa među narod i izvodi tamo rezultate socijalne znanosti. Ako moderno društvo tjera u ičem najpodlije, najprljavije licumjerstvo, a to ga tjera u tom, što s jedne strane kaže: znanost je slobodna, a s druge strane zove huškačem onoga, koji rezultate te znanosti provodi u socijalnom životu. Nazovemo li kapitalizam onim, što jest, lihvu onim, što jest, druge rane na socijalnom tijelu našega naroda onim, što jesu — umjesto da bi nam bili zahvalni, oni će nas pobijati. Ako pak

idemo i pripovijedamo seljaku, da domaće životinje ne smiju biti u tako niskim, zagušljivim stajama, i ako govorimo u predavanjima, kako da se usavrše staje i svinjci, oni će reći: to je kulturno-zaslužan muž, taj se stara za narodno gospodarstvo, tako se radi za blagostanje naroda, i možda će otkuda još doletjeti kakvo odlikovanje na grudi takova čovjeka. Ali, dragi, ako idemo i vidimo radnika, kako stanuje u zagušljivim rupama, ako vidimo, koliko naroda nema zdrave hrane, koliko ima radništva i seljačkoga svijeta, na primjer također kod nas u Kranjskoj, a pogotovu u Istri, gdje mjesece i mjesece ne dođe ni kora hljeba na stol, ako vidimo, da kronično umire od gladi tolika množina našega naroda, pa ako onda javno kažemo: higijenska znanost, što je doktori uče na univerzama, veli, taj čovjek treba svaki dan toliko i toliko ugljikovih hidrata, toliko bjelančevine, a toga ne možeš dobiti od krumpira, — i ako kažemo: toliko je i toliko kubičnih metara zraka — to vele doktori — potrebno za čovjeka — ne za kakvo tele, ne za govedo, nego za čovjeka — ako to ljudima pripovijedamo i kažemo im: ako vi dadnete svoj rad i prodate jedino, što imate, svoju snagu za taj rad, onda imate pravo zahtijevati, da živite kao ljudi ovdje na zemlji, — tada je to — huškanje!

I zato, braćo, neka se nijednoj stvari ne veseli čovjek više, nego socijalnomu radu u tom duhu, kako sam to orisao, ako mu pri tom zastupnici pojedinih kasta dobacuju u lice: „Huškač!“

Konačno treba, braćo, da socijalni radnik zadrži pregled, ne samo preko jednoga organizma, nego pregled preko svega organizma, preko cijeloga ljudskoga društva, a za nas Slovence, da zadrži siobodan pogled iznad cijeloga slovenskoga naroda.

Više sam puta isticao, mi smo Slovenci maleni, no to nije sva šteta; gora je šteta to, da se pravimo još manjima, nego smo uistinu. Na taj način mora socijalni radnik u nas kao vrhovni rezultat svega rada imati pred očima biagostanje cjelokupnoga slovenskoga naroda. Naš narod — a u taj narod ubrajam također Istrane i Dalmatince i sve one, koji se zovu Hrvatima ili kako drukčije na našem jugu — naš narod, velju, ima silno znamenitu zadaću, jer naš narod istom sada počinje da živi, i pitanje je, hoće li se porod naroda izvršiti pravo i pravilno, ili će pak naš narod kod poroda umrijeti. To je pitanje. Mi dosada nemamo još svoje povijesti, a imat ćemo je u budućnosti, jer naš narod čuva obale Jadranskoga mora, i sve velike promjene, koje se budu zbivale u socijalnom i političkom pogledu u Evropi, ticat će se tih krajeva, gdje stanuje naš narod.

Vrijeme, u kojem živimo, znamenito je općenito još u drugom pogledu stoga, jer se upravo sada preokreće opći nazor o svijetu: materijalizam je ubijen, a na drugoj su strani demokratske stranke, koje hoće da dobiju većinu u narodu ne samo teorijom, nego i praksom, t. j. time, da zahtijevaju samo materijalne stvari. I u to vrijeme, kada bi rekao, da sve te neprijateljske struje stupaju osobito oštrim ostvama jedna proti drugoj, jest neopisivo važno, da naš narod dobije dovoljno socijalnih radnika.

Svrha mojemu predavanju, mojemu govoru nije druga, nego da uzbudi u vama svijest o dužnosti socijalnoga rada. Zato sam vam razjasnio svojstva, što ih mora imati svaki socijalni radnik. Neka se svi pridruže tomu radu, kako je rekao moj predgovornik, svaki neka učini u svojem krugu, što može, — tko ne može ništa drugo, neka agituje za naše časopise, za naša društva, na sastancima, kod izbora.

Tu može svatko da socijalno radi i u tom smislu nema nikoga, tko bi mogao reći, da je nesposoban, da učini štogod u tom pogledu. Budimo savjest sami sebi, budimo savjest drugima, svaki dobar čovjek ispituje svoju savjest i pitaj svakoga između nas i sve one, do kojih je dopro naš glas, neprestano i neprestano: Prijatelju moj, prijateljice moja, jeste li vršili i svoje socijalne dužnosti?

NAPOMENE PREVODIOCA.

Uređujući ovaj svezak Krekovih „Socijalnih eseja, govora i nacrta“ nastojao sam, da hrvatska i srpska javnost dobije barem nekakovu sliku o Krekovu idejnom sistemu i njegovoj ličnosti. Ta slika nije potpuna. Tko hoće da malo dublje upozna Kreka, taj mora uzeti u ruke njegove „Črne bukve kmečkega stanu“, Socializem“, „Dostavke Socializmu“ i „Narodnu ekonomiju“. To su glavna njegova djela. Njegovi su socijalni eseji, govori i nacrti samo eksplikacije, samo korolariji tih djela.

Potpunu će jedinstvenost čitaoc uzalud tražiti u ovoj knjizi. Ovi su eseji i govori napisani ili izrečeni u velikim razmacima vremena i u najraznolikijim prigodama. Predavanja, koja su bila namijenjena seljacima, morala su da se u polaznim tačkama argumentacije i u načinu razglabanja razlikuju od govora, koji su bili izrečeni pred inteligencijom na kojem katoličkom sastanku. Drugčije se moralo tumačiti onima, koji su istom počeli da upoznavaju prve elemente socijalne znanosti i socijalnoga rada, a drukčije onima, koji su već davno prešli preko tih elemenata.

Sam Krek slabo je cijenio većinu ovih članaka, koji su izašli u ovoj knjizi. Pisao ih je i govorio radi kakve momentane potrebe i nije ih kanio izdati u posebnoj knjizi, koja bi imala trajniju vrijednost. Socijalna je znanost koncem 19. i početkom 20. vijeka bila u veoma bujnu razvoju. Neprestano se provodile manje ili veće korekture, neprestano se javljali novi problemi i novi sistemi. Krek je u glavnim svojim idejama, naročito u idejama o privatnoj svojini, o seljačkom, radničkom i obrtničkom pitanju ostao dosljenan, otkako

je izdao „Črne bukve kmečkega stanu“ pa do konca života. U pojedinostima opaža se ipak i u njega manji ili veći razvoj. Sveslovenska pučka stranka, kojoj je on dao konačno ime, konačni prosvjetni, gospodarski i socijalni program, nije također imala uvijek isto ime ni iste strukture. Mijenjala se i usavršivala u pojedinostima i ona, kao i glavni njezin organizator dr Krek.

Neki govori Krekovi, koji su nam se sačuvali po stenografskim zapisnicima, ne će biti u svemu vijerni. Bit će da je koješta u njima izostavljeno ili netočno reproducirano. To vrijedi i za članke „Seljačko pitanje“ i „Kako se u novije doba promijenilo gospodarstvo u obrtu“, koji su preštampani u ovom svesku „Socijalnih eseja, govora i nacrta“.

Socijalna je i gospodarska znanost u današnje doba u gdjekojem pitanju pošla mnogo dublje od Kreka. Ni sami Krekovi učenici ne pristaju danas uza sve ono, što je Krek napisao ili govorio. Unatoč tomu držim, da Krekovi „Socijalni eseji, govori i nacrti“ ne će biti zališni za našu mršavu socijalnu literaturu. U drugim zemljama, gdje je znanost daleko odmakla od naših prilika, moglo bi čitalačko općinstvo da bude i bez ove knjige. Ali mi istom počinjemo pravo živjeti, pa će za velik dio Hrvata i Srba i ova knjiga biti potrebita.

Neke rečenice, koje danas nemaju nikakve važnosti, izostavio sam iz prijevoda. To su većinom neznatni statistički podaci ili neznatni konkretni slučajevi, koji su aktuelni samo one godine, kad je koji članak štampan. U bit samih članaka nije time ni najmanje dirnuto.

Navodim ovdje i vrela, iz kojih su pojedini članci u ovoj knjizi uzeti.

1. **Po čem će se lučiti političke stranke u budućnosti?** Katoliški Obzornik, god. VII., sv. 1., str. 55.-68. U Ljubljani, 1903.

2. **Etički temelji gospodarske znanosti.** Kat. Obzornik, g. VII., sv. 4., str. 369.-383. U Ljubljani, 1903.

3. **Granice privatne svojine.** Dr Janez Ev. Krek: Socializem, str. 63.-67. U Ljubljani, 1901.

4. **Kapitalizam u starom Rimu.** Ivan Sovran: Črne bukve kmečkega stanu (Jedro kmečkega vprašanja), str. 228.-232.

5. **Karteli i trustovi.** Cas, g. III., sv. 1.-2., str. 33.-45. U Ljubljani, 1909.

6. **Kako se u novije doba promijenilo gospodarstvo u obrtu.** Družtveni govornik, priloga duhovnemu pastirju, uredil Alojzij Stroj, III. sv., str. 49.-54. U Ljubljani, 1915. Stenografski zapisnik priredio Janez Kepec.

7. **Seljačko pitanje.** Original je ovdje hrvatski. Predavanje odštampano u knjižici „Socijalni tečaj“ (držan 24., 25. i 26. travnja 1908. u nadbiskupskom sjemeništu u Zagrebu), str. 3.-32. Na tom je tečaju bilo i drugih referenata. Krek je držao tada i predavanje, koje je pod naslovom „Radničko pitanje“ odštampano u istoj knjižiži.

8. **Propast irskoga seljaštva.** „Črne bukve kmečkega stanu“; poglavlje 1. Irci in Angleži, str. 6.-9.

9. **Sicilijski proletarijat.** „Črne bukve kmečkega stanu“; pogl. 2. Sicilija, str. 16.-20.

10. **Slovenski iseljenici.** „Vestfalska pisma“, izašla u „Slovencu“ mjeseca svibnja 1899.

11. **Fragmenti.** Iz raznih knjiga.

12. **Potreba, cilj i sredstva katoličke organizacije.** Govor štampan u knjizi „Poročilo o II. slov. kat. shodu v Ljubljani, 1901.“

13. **Svojstva socijalnoga radnika.** Govor, štampan u knjizi „III. slovenski katoliški shod u Ljubljani dne 26., 27. in 28. avg. 1906.“ Uredil dr Evgen Lampe. Ljubljana, 1907. U istoj je knjizi štampan i govor „Katoličanstvo in socialno vprašanje“, što ga je Krek držao na istom sastanku.

KAZALO.